

J. rom. h. ~~149~~^m

125.

D. JUSTINIANI,

SACRATISSIMI PRINCIPIS,

INSTITUTIONES.

PARISIIS,

Sumptibus JOANNIS BAPTISTÆ GARNERY,
Bibliopolæ, viâ Sequanæ.

Ad Librariam Stereotypam H. NICOLLE
et Sociorum , viâ Stratâ S. Andreae Arcuum ,
n.º 9.

D. JUSTINIANI,

SACRATISSIMI PRINCIPIS,

INSTITUTIONES.

Accesserunt ex digestis tituli de verborum
significatione et regulis juris.

PARISIIS,

EX OFFICINA STEREOTYPA HERHAN.

AN XIII. = M. DCCCXV.

68 D

BIBLIOTHECA
REGIA
MONACENSIS.

PARIS.

EX OFFICINA STEREOGRAPHICAE

AN. 1811. = M. 1800.

INDEX
TITULORUM
SEU RUBRICARUM.

QUATUOR LIBRORUM
INSTITUTIONUM JUSTINIANI,

In quo numerus prior librum, alter titulum, postremus
vero paginam hujus editionis demonstrat.

A.

- D**E *Acquisitione per adrogationem.* iiij, 11, 153.
Actionibus. iv, 6, 208.
Ademptione legatorum et translatione eorum. ij,
21, 110.
Adoptionibus. j, 11, 21.
Adsignatione libertorum. iiij. 9, 149.
*Atiliano tutore, et eo qui ex lege Julia et Titia
dabatur.* j, 20, 33.
Auctoritate tutorum et curatorum. j, 21, 34.

B.

- Bonorum possessionibus.* iiij, 10, 149.

C

- De Capitis diminutione.* j, 16, 30.
Codicillis. ij, 25, 120.
Curatoribus. j, 23, 36.

D.

- Divisione stipulationum.* iij, 19, 164.
Donationibus. ij, 7, 66.
Duobus reis stipulandi et promittendi. iij, 17, 162.

E.

- Emptione et Venditione.* iij, 24, 173.
Eo cui, libertatis causa, bona addicuntur. iij, 12, 154.
Exceptionibus. iv, 13, 232.
Excusationibus tutorum vel curatorum. j, 25, 39.
Exhæredatione liberorum. ij, 13, 82.

F.

- Fideicommissariis Hæreditatibus, et ad senatus-consultum Trebellianum.* ij, 23, 113.
Fidejussoribus. iij, 21, 170.
Fiduciaria Tatela. j, 19, 32.

G.

- cognationum.* iij, 6, 139.

H.

- De Hæredibus instituendis.* ij, 14, 86.
Hæreditatibus quæ ab intestato deferuntur. iij,
 1, 122.
Hæredum qualitate et differentia. ij, 19, 97.
His qui sui vel alieni juris sunt. j, 8, 16.

I.

- Ingenuis.* j, 4, 101.
Injuriis. iv, 4, 204.
Inofficioso testamento. ij, 18, 95.
Interdictis. iv, 15, 237.
Inutilibus stipulationibus. iij, 20, 164.
Iis per quos agere possumus. iv, 10, 228.

J.

- Jure naturali, gentium et civili.* j, 2, 6.
Jure personarum. j, 3, 10.
Justitia et Jure. j, 1, 5.

L.

- Legatis.* ij, 20, 100.
Lege Aquilia. iv, 3, 199.
Lege Falcidia. ij, 22, 111.
Lege Fusia Caninia tollenda. j, 7, 15.
Legitima adgnatorum Successione. iij, 2, 130.
Legitima adgnatorum Tutela. j, 15, 29.

De Legitima parentum Tutela.	j, 18, 32.
Legitima patronorum Tutela.	j, 17, 31.
Libertinis.	j, 5, 11.
Literarum Obligationibus.	iiij, 22, 172.
Locatione et Conductione.	iiij, 25, 176.

M.

Mandato.	iiij, 27, 181.
Militari Testamento.	ij, 11, 78.

N.

Noxalibus Actionibus.	iv, 8, 225.
Nuptiis.	j, 10, 18.

O.

Obligationibus.	iiij, 14, 157.
Obligationibus ex consensu.	iiij, 23, 172.
Obligationibus quæ quasi ex contractu nascuntur.	iiij, 28, 184.
Obligationibus quæ ex delicto nascuntur.	iv, 1, 191.
Obligationibus quasi ex delicto.	iv, 5, 207.
Officio judicis.	iv, 17, 242.

P.

Patria Potestate.	j, 9, 17.
Perpetuis et temporalibus Actionibus.	iv, 12, 231.
quas personas cuique acquiritur.	ij, 9, 71.
as personas nobis obligatio acquiritur.	iiij, 29, 186.

<i>De Poena temere litigantium,</i>	4, 16, 241.
<i>Publicis judiciis.</i>	4, 18, 245.
<i>Pupillari substitutione.</i>	2, 16, 90.

Q.

<i>Quibus alienare licet, vel non.</i>	2, 8, 69.
<i>Quibus ex causis manumittere non licet.</i>	1, 6, 13.
<i>Quibus modis jus patriæ potestatis solvitur.</i>	1, 12, 24.
<i>Quibus modis re contrahitur obligatio.</i>	3, 15, 158.
<i>Quibus modis testamenta infirmentur.</i>	2, 17, 93.
<i>Quibus modis tollitur obligatio.</i>	3, 30, 187,
<i>Quibus modis tutela finitur.</i>	1, 22, 35.
<i>Quibus non est permissum facere testamentum.</i>	2, 12, 80.
<i>Qui testamento tutores dari possunt.</i>	1, 14, 28.
<i>Quod cum eo, qui in aliena potestate est, negotium gestum esse dicitur.</i>	4, 7, 221.

R.

<i>Rebus corporalibus et incorporalibus.</i>	2, 2, 58.
<i>Replicationibus.</i>	4, 14, 235.
<i>Rerum divisione, et acquirendo ipsarum dominio.</i>	2, 1, 45.

S.

<i>Satisfactione tutorum vel curatorum.</i>	1, 24, 38.
---	------------

<i>De Satisfactionibus.</i>	4, 11, 229.
<i>Senatusconsulto Orphitiano.</i>	3, 4, 136.
<i>Senatusconsulto Tertulliano.</i>	3, 3, 134.
<i>Servili cognatione.</i>	3, 7, 144.
<i>Servitutibus prædiorum.</i>	2, 3, 58.
<i>Singulis rebus per fidei commissum relictis.</i>	2, 24, 119.
<i>Si quadrupes pauperiem fecisse dicatur.</i>	4, 9, 227.
<i>Societate.</i>	3, 26, 178.
<i>Stipulatione servorum.</i>	3, 18, 163.
<i>Successione Cognatorum.</i>	3, 5, 137.
<i>Successione libertorum.</i>	3, 8, 145.
<i>Successionibus sublatis, quæ fiebant per bonorum venditiones, et ex Senatusconsulto Claudiano.</i>	3, 13, 156.
<i>Suspectis tutoribus vel curatoribus.</i>	1, 26, 42.

T.

<i>Testamentis ordinandis.</i>	2, 10, 74.
<i>Testamento militari.</i>	2, 11, 78.
<i>Tutelis.</i>	1, 13, 27.

V.

<i>Verborum obligationibus.</i>	3, 16, 160.
<i>Vi bonorum raptorum.</i>	4, 2, 198.
<i>Usucapionibus, et longi temporis præscriptionibus.</i>	2, 6, 62.
<i>Usu et habitatione.</i>	2, 5, 61.

TITULORUM.

xj

De Usufuctu.

2, 4, 59.

Vulgari substitutione.

2, 15, 89.

De verborum significatione.

249.

De regulis juris.

309.

FINIS.

PROOEMIUM

DE CONFIRMATIONE INSTITUTIONUM.

(IN NOMINE DOMINI NOSTRI JESU-CHRISTI.)

Imperator Cæsar Flavius Justinianus, Alemanicus, Gotticus, Francicus, Germanicus, Anticus, Alanicus, Vandalicus, Africanus, Pius, Felix, Inclytus, victor ac triumphator semper Augustus, cupidæ legum juventuti. (S. D.)

IMPERATORIAM majestatem non solum armis decoratam, sed etiam legibus oportet esse armatam: ut utrumque tempus, et bellorum, et pacis, recte possit gubernari: et Princeps romanus non solum in hostilibus præliis victor existat, sed etiam per legitimos tramites calumniantium iniquitates expellat; et fiat tam juris religiosissimus, quam victis hostibus, triumphator [magnificus].

I. ¶ Quorum utramque viam, cum summis vigiliis, summaque providentia, annuente Deo, perfecimus. Et bellicos quidem sudores nostros

barbaricæ gentes sub juga nostra redactæ cognoscunt; et tam Africa, quam aliæ innumeræ provinciæ, post tanta temporum spatia, nostris victoriis à cœlesti numine præstitis, iterum ditioni romanæ, nostroque additæ imperio, protestantur. Omnes vero populi, legibus tam à nobis promulgatis, quam compositis, reguntur.

2. ¶ Et cum sacratissimas constitutiones, antea confusas, in luculentam ereximus consonantiam, tunc nostram extendimus curam ad immensa veteris prudentiæ volumina, et opus desperatum, quasi per medium profundum euntes, cœlesti favore jam adimplevimus.

3. ¶ Cumque hoc, Deo propitio, peractum est; Triboniano, viro magnifico, magistro, et exquæstore sacri palatii nostri [et exconsule], nec non Theophilo et Dorotheo, viris illustribus, antecessoribus (quorum omnium solertiâ, et legum scientiam, et circa nostras jussiones fidem, jam ex multis rerum argumentis accepimus), convocatis; mandavimus specialiter, ut ipsi nostra auctoritate, nostrisque suasionibus, Institutiones componerent; ut liceat vobis prima legum cunabula non ab antiquis fabulis discere, sed ab imperiali splendore appetere; et tam aures quam animi vestri, nihil inutile, nihilque perperam positum,

sed quod in ipsis rerum obtinet argumentis, accipiant: et quod priore tempore vix post quadriennium [prioribus] contingebat, [ut tunc constitutiones imperatorias legerent]; hoc vos à primordio ingrediamini, digni tanto honore, tantaque reperti felicitate, ut et initium vobis et finis legum eruditionis à voce principali procedat.

4. ¶ Igitur, post libros quinquaginta Digestorum seu Pandectarum (in quibus omne jus antiquum collectum est, quod per eundem virum excelsum Tribonianum, necnon cæteros viros illustres et facundissimos confecimus), in quatuor libros easdem Institutiones partiri jussimus, ut sint totius legitimæ scientiæ prima elementa.

5. ¶ In quibus breviter expositum est, et quod antea obtinebat, et quod postea desuetudine inumbratum, imperiali remedio illuminatum est.

6. ¶ Quas ex omnibus antiquorum institutionibus, et præcipue ex Commentariis Caii nostri, tam institutionum, quam rerum quotidianarum, aliisque multis commentariis compositas, cum tres viri prudentes prædicti nobis obtulerunt, et legimus et recognovimus, et plenissimum nostrarum constitutionum robur eis accommodavimus.

7. ¶ Summa itaque ope, et alacri studio has eges nostras accipite; et vosmetipsos sic eruditos

4. PROOEMIUM INSTITUTIONUM.

ostendite, ut spes vos pulcherrima foveat, toto legitimo opere perfecto, posse etiam nostram Rempublicam in partibus ejus vobis credendis gubernari.

D. C. P. XI Kalend. decemb. D. JUSTINIANO
PP. A. III. CONS.

INSTITUTIONUM
SEU
ELEMENTORUM
D. JUSTINIANI,
SACRATISSIMI PRINCIPIS,
LIBER PRIMUS.

DE JUSTITIA ET JURE.

TITULUS PRIMUS.

JUSTITIA est constans et perpetua voluntas jus suum cuique tribuendi.

1. ¶ Jurisprudentia est divinarum atque humanarum rerum notitia, justi atque injusti scientia.

2. ¶ His igitur generaliter cognitis, et incipientibus nobis exponere jura populi romani: ita videntur posse tradi commodissime, si primo levi ac simplici via, post deinde diligentissima atque exactissima interpretatione, singula tradantur: alioqui si statim ab initio rudem adhuc et infirmum animum studiosi, multitudine ac varietate

rerum oneraverimus; duorum alterum, aut desertorem studiorum efficiemus, aut cum magno labore, sæpe etiam cum diffidentia (quæ plerumque juvenes avertit), serius ad id perducemus; ad quod, leviori via ductus, sine magno labore, et sine ulla diffidentia, maturius perducipotuisset.

3. ¶ Juris præcepta sunt hæc: honeste vivere, alterum non lædere, suum cuique tribuere.

4. ¶ Hujus studii duæ sunt positiones, publicum et privatum. Publicum jus est, quod ad statum rei romanæ spectat; privatum, quod ad singulorum utilitatem. Dicendum est igitur de jure privato, quod tripertitum est: collectum est enim ex naturalibus præceptis, aut gentium, aut civilibus.

DE JURE NATURALI, GENTIUM, ET CIVILI.

TITULUS II.

Jus naturale est, quod natura omnia animalia docuit. Nam jus istud non humani generis proprium est, sed omnium animalium [quæ in cælo], quæ in terra, quæ in mari nascuntur. Hinc descendit maris atque foeminae conjunctio, quam nos matrimonium appellamus; hinc liberorum procreatio; hinc educatio. Videamus etenim cætera quoque animalia istius juris peritia censer.

1. ¶ Jus autem civile à jure gentium distinguitur: quod omnes populi, qui legibus et moribus reguntur, partim suo proprio, partim communi omnium hominum jure utuntur; nam quod quisque populus ipse sibi jus constituit, id ipsius proprium civitatis est; vocaturque jus civile, quasi jus proprium ipsius civitatis. Quod vero

naturalis ratio inter omnes homines constituit, id apud omnes peræque custoditur : vocaturque jus gentium, quasi quo jure omnes gentes utantur. Et populus itaque romanus partim suo proprio, partim communi omnium hominum jure utitur. Quæ singula qualia sint, suis locis proponemus.

2. ¶ Sed jus quidem civile ex unaquaque civitate appellatur, veluti Atheniensium; nam si quis velit Solonis vel Draconis leges appellare jus civile Atheniensium, non erraverit. Sic enim et jus quo romanus populus utitur, jus civile Romanorum appellamus; vel jus quiritem, quo quirites utuntur. Romani enim [à Romulo], quirites à Quirino appellantur. Sed quoties non addimus nomen cujus sit civitatis, nostrum jus significamus : sicuti cum poëtam dicimus, nec addimus nomen, subauditur, apud Græcos, egregius Homerus; apud nos, Virgilius. Jus autem gentium omni humano generi commune est; nam, usu exigente, et humanis necessitatibus, gentes humanæ [jura] quædam sibi constituerunt. Bella etenim orta sunt, et captivitates sequuntæ, et servitutes, quæ sunt naturali juri contrariæ : jure enim naturali omnes homines ab initio liberi nascebantur. Et ex hoc jure gentium omnes pene contractus introducti sunt, ut emptio [et] venditio, locatio [et] conductio, societas, depositum, mutuum, et alii innumerabiles.

3. ¶ Constat autem jus nostrum, quo utimur, aut scripto, aut sine scripto; ut apud Græcos τῶν νομῶν οἱ μὲν ἔγγραφοι, οἱ δὲ ἀγγραφοι, id est : *Legum aliæ [sunt] scriptæ, aliæ non scriptæ.* Scriptum autem jus est lex, plebiscitum, senatusconsultum, principum placita, magistratuum edicta, responsa prudentium.

4. ¶ Lex est, quod populus romanus senatorio magis-

tratu interrogante (veluti consule) constituebat. Plebiscitum est, quod plebs plebeio magistratu interrogante (veluti tribuno) constituebat. Plebs autem à populo eo differt, quo species à genere: nam, appellatione populi, universi cives significantur, connumeratis etiam patriciis et senatoribus. Plebis autem appellatione, sine patriciis et senatoribus, cæteri cives significantur. Sed et plebiscita, lege Hortensia lata, non minus valere quam leges coeperunt.

5. ¶ Senatusconsultum est, quod senatus jubet atque constituit. Nam, cum auctus esset populus romanus in eum modum ut difficile esset in unum eum convocari legis sancientiæ causa, æquum visum est senatum vice populi consuli.

6. ¶ Sed et quod principi placuit, legis habet vigorem; quum, lege Regia, quæ de ejus imperio lata est, populus ei et in eum omne imperium suum et potestatem concedit. Quodcunque ergo imperator per epistolam constituit, vel cognoscens decrevit, vel edicto præcepit, legem esse constat: hæc sunt quæ Constitutiones appellantur. Plane ex his quædam sunt personales, quæ nec ad exemplum trahuntur [quoniam non hoc princeps vult]. Nam quod alicui ob meritum indulset, vel si quam poenam irrogavit, vel si cui sine exemplo subvenit, personam non transgreditur. Aliæ autem, cum generales sint, omnes procul dubio tenent.

7. ¶ Prætorum quoque edicta non modicam obtinent juris auctoritatem. Hoc etiam jus honorarium solemus appellare, quod qui honores gerunt, id est, magistratus, auctoritatem huic juri dederunt. Proponebant et ædiles curules edictum de quibusdam causis, quod et ipsum juris honorarii portio est.

8. ¶ Responsa prudentium sunt sententiæ et opiniones eorum quibus permissum erat de jure respondere. Nam antiquitus constitutum erat ut essent qui jura publice interpretarentur, quibus à Cæsare jus respondendi datum est, qui jurisconsulti appellabantur; quorum omnium sententiæ et opiniones eam auctoritatem tenebant, ut judici recedere à responso eorum non liceret, ut est constitutum.

9. ¶ Sine scripto jus venit, quod usus approbavit. Nam diuturni mores, consensu utentium comprobati, legem imitantur.

10. ¶ Et non ineleganter in duas species jus civile distributum esse videtur; nam origo ejus ab institutis duarum civitatum, Athenarum scilicet et Lacedæmoniorum, fluxisse videtur. In his enim civitatibus ita agi solitum erat, ut Lacedæmonii quidem magis ea quæ pro legibus observabant, memoriæ mandarent; Athenienses vero, ea quæ in legibus scripta comprehendissent, custodirent.

11. ¶ Sed naturalia quidem jura, quæ apud omnes gentes peræque observantur, divina quadam providentia constituta, semper firma atque immutabilia permanent. Ea vero quæ ipsa sibi quæque civitas constituit sæpe mutari solent, vel tacito consensu populi, vel alia postea lege lata.

12. ¶ Omne autem jus, quo utimur, vel ad personas pertinet, vel ad res, vel ad actiones. Et prius de personis videamus; nam parum est jus nosse, si personæ, quarum causa constitutum est, ignorentur.

DE JURE PERSONARUM.

TITULUS III.

SUMMA itaque divisio de jure personarum hæc est : quod omnes homines aut liberi sunt, aut servi.

1. ¶ Et libertas quidem (ex qua etiam liberi vocantur) est naturalis facultas ejus quod cuique facere libet, nisi si quid vi aut jure prohibetur.

2. ¶ Servitus autem est constitutio juris gentium, qua quis dominio alieno contra naturam subjicitur.

3. ¶ Servi autem ex eo appellati sunt, quod imperatores captivos vendere, ac per hoc servare, nec occidere solent ; qui etiam mancipia dicti sunt, [eo] quod ab hostibus manu capiuntur.

4. ¶ Servi autem aut nascuntur aut fiunt : nascuntur ex ancillis nostris : fiunt, aut jure gentium, id est, ex captivitate ; aut jure civili, cum liber homo major viginti annis ad pretium participandum sese venundari passus est.

5. ¶ In servorum conditione nulla est differentia : in liberis autem multæ ; aut enim sunt ingenui, aut libertini.

DE INGENUIS.

TITULUS IV.

INGENUUS est is qui, statim ut natus est, liber est ; sive ex duobus ingenuis matrimonio editus est, sive ex libertinis duobus, sive ex altero libertino et altero ingenuo. Sed et si quis ex matre nascitur libera, patre vero

servo, ingenuus nihilominus nascitur, quemadmodum qui ex matre libera et incerto patre natus est, quoniam vulgo conceptus est. Sufficit autem liberam fuisse matrem eo tempore quo nascitur, licet ancilla conceperit. Et è contrario, si libera conceperit, deinde ancilla facta pariat, placuit eum qui nascitur liberum nasci, quia non debet calamitas matris ei nocere qui in ventre est. Ex his illud quæsitum est, Si ancilla prægnans manumissa sit, deinde ancilla postea facta pepererit, liberum an servum pariat? Et Martianus probat liberum nasci; sufficit enim ei, qui in utero est, liberam matrem vel medio tempore habuisse [ut liber nascatur] : quod et verum est.

1. ¶ Cum autem ingenuus aliquis natus sit, non officit ei in servitute fuisse, et postea manumissum esse; sæpissime enim constitutum est, natalibus non officere manumissionem.

DE LIBERTINIS.

TITULUS V.

LIBERTINI sunt, qui ex justa servitute manumissi sunt. Manumissio autem est de manu datio; nam quamdiu aliquis in servitute est, manui et potestati suppositus est, et manumissus liberatur potestate. Quæ res à jure gentium originem sumpsit: utpote, cum jure naturali omnes liberi nascerentur, nec esset nota manumissio, cum servitus esset incognita. Sed postquam jure gentium servitus invasit, sequutum est beneficium manumissionis; et cum uno communi nomine omnes *homines* appellarentur, jure gentium tria [hominum] genera esse coeperunt: liberi, et his contrarium servi, et tertium genus libertini, qui desierant esse servi.

1. ¶ Multis autem modis manumissio procedit; aut enim ex sacris constitutionibus in sacrosanctis ecclesiis, aut vindicta, aut inter amicos, aut per epistolam, aut per testamentum, aut per aliam quamlibet ultimam voluntatem. Sed et aliis multis modis libertas servo competere potest, qui tam ex veteribus, quam ex nostris constitutionibus introducti sunt.

2. ¶ Servi [vero] à dominis semper manumitti solent, adeo ut vel in transitu manumittantur; veluti cum prætor, aut præses, aut proconsul in balneum, vel in theatrum eant.

3. ¶ Libertinorum autem status tripertitus antea fuerat. Nam qui manumittebantur, modo maiorem et justam libertatem consequiebantur, et fiebant cives Romani; modo minorem, et Latini ex lege Junia Norbana fiebant; modo inferiorem, et fiebant ex lege Ælia Sentia dedititii. Sed, quoniam dedititiorum quidem pessima conditio jam ex multis temporibus in desuetudinem abierat, Latinorum vero nomen non frequentabatur, ideoque nostra pietas omnia augere, et in meliorem statum reducere desiderans, duabus constitutionibus hoc emendavit, et in pristinum statum reduxit; quia et à primis urbis Romæ cunabulis una atque simplex libertas competebat, id est, eadem quam habebat manumissor, nisi quod scilicet libertinus sit qui manumittitur, licet manumissor ingenuus sit. Et dedititios quidem per constitutionem nostram expulimus, quam promulgavimus inter nostras decisiones, per quas, suggerente nobis Triboniano, viro excelso, quæstore [nostro], antiqui juris altercationes placavimus. Latinos autem Junianos, et omnem quæ circa eos fuerat observantiam, alia constitutione, per ejusdem quæstoris suggestionem, correximus, quæ inter

imperiales radiat sanctiones. Et omnes liberos, nullo nec ætatis manumissi, nec domini manumittentis, nec in manumissionis modo discrimine habito (sicut jam antea observabatur) civitate romana decoravimus; multis modis additis, per quos possit libertas servis cum civitate romana, quæ sola est in præsentī, præstari.

QUIBUS EX CAUSIS MANUMITTERE NON LICET.

TITULUS VI.

Non tamen cuicumque volenti manumittere licet; nam is qui in fraudem creditorum manumittit, nihil agit, quia lex Ælia Sentia impedit libertatem.

1. ¶ Licet autem domino, qui solvendo non est, [in testamento] servum suum cum libertate hæredem instituere, ut liber fiat, hæresque ei solus et necessarius; si modo ei nemo alius ex eo testamento hæres extiterit, aut quia nemo hæres scriptus sit, aut quia is qui scriptus est, qualibet ex causa, hæres ei non extiterit. Idque eadem lege Ælia Sentia provisum est, et recte. Valde enim prospiciendum erat, ut egentes homines, quibus alius hæres extiturus non esset, vel servum suum necessarium hæredem haberent, qui satisfactorius esset creditoribus; aut hoc eo non faciente, creditores res hæreditarias servi nomine vendant, ne injuria defunctus afficiatur.

2. ¶ Idemque juris est, et si sine libertate servus hæres institutus est. Quod nostra constitutio non solum in domino, qui solvendo non est, sed generaliter constituit, nova humanitatis ratione, ut ex ipsa scriptura institutionis etiam libertas ei competere videatur; quum non

sit verisimile, eum, quem hæredem sibi elegit, si prætermiserit libertatis dationem, servum remanere voluisse, et neminem sibi hæredem fore.

3. ¶ In fraudem autem creditorum manumittere videtur, qui, vel jam eo tempore quo manumittit, solvendo non est, vel qui, datis libertatibus, desiturus est solvendo esse. Prævaluisse tamen videtur (nisi animum quoque fraudandi manumissor habuerit) non impediri libertatem, quamvis bona [ejus] creditoribus non sufficiant; sæpe enim de facultatibus suis amplius, quam in his est, sperant homines. Itaque tunc intelligimus impediri libertatem, cum utroque modo fraudantur creditores, id est, et consilio manumittentis, et ipsa re, eo quod ejus bona non sunt suffectura creditoribus.

4. ¶ Eadem lege Ælia Sentia domino minori viginti annis non aliter manumittere permittitur, quam si vindicta apud consilium, justa causa manumissionis approbata, fuerint manumissi.

5. ¶ Justæ autem manumissionis causæ hæc sunt: veluti, si quis patrem aut matrem, filium filiamve, aut fratres sororesve naturales, aut pædagogum, aut nutricem, aut educatorem, aut alumnum alumnamve, aut collactaneum manumittat; aut servum, procuratoris habendi gratia; aut ancillam, matrimonii [habendi] causa, dum tamen intra sex menses in uxorem ducatur, nisi justa causa impediatur; et [servus], qui manumittitur procuratoris habendi gratia, non minor decem et septem annis manumittatur.

6. ¶ Semel autem causa approbata, sive vera sit, sive falsa, non retractatur.

7. ¶ Cum ergo certus modus manumittendi minoribus viginti annis dominis per legem Æliam Sentiam consti-

tutus esset, eveniebat ut qui quatuordecim annos expleverat, licet testamentum facere, et in eo sibi hæredem instituere, legataque relinquere posset; tamen, si adhuc minor esset viginti annis, libertatem servo dare non posset. Quod non erat ferendum: nam, cui totorum suorum bonorum in testamento dispositio data erat, quare non similiter ei, quemadmodum alias res; ita de servis suis in ultima voluntate disponere, quemadmodum voluerit, permittimus, ut et libertatem eis possit præstare? Sed quum libertas inæstimabilis res sit, et propter hoc ante xx ætatis annum antiquitas libertatem servo dare prohibebat: ideo nos, mediam quodammodo viam eligentes, non aliter minori viginti annis libertatem in testamento dare servo suo concedimus, nisi decimum septimum annum impleverit, et decimum octavum attigerit. Quum enim antiquitas hujusmodi ætati et pro aliis postulare concesserit, cur non etiam sui judicii stabilitas ita eos adjuvare credatur, ut ad libertatem dandam servis suis possint pervenire?

DE LEGE FUSIA CANINIA TOLLENDÆ.

TITULUS VII.

LEGE Fusia Caninia certus modus constitutus erat in servis testamento manumittendis, quam, quasi libertates impedientem, et quodammodo invidam, tollendam esse censuimus; quum satis fuerat inhumanum, vivos quidem licentiam habere totam suam familiam libertate donare, nisi alia causa impediat libertatem, morientibus autem hujusmodi licentiam adimere.

DE HIS QUI SUI,
VEL ALIENI JURIS SUNT.

TITULUS VIII.

SEQUITUR de jure personarum alia divisio. Nam, quædam personæ sui juris sunt, quædam alieno juri subjectæ. Rursus earum, quæ alieno juri subjectæ sunt, aliæ sunt in potestate parentum, aliæ in potestate dominorum. Videamus itaque de his quæ alieno juri subjectæ sunt; nam, si cognoverimus quæ istæ personæ sunt, simul intelligemus quæ sui juris sunt. Ac prius inspiciamus de his quæ in potestate dominorum sunt.

1. ¶ In potestate itaque dominorum sunt servi: quæ quidem potestas, juris gentium est; nam apud omnes peræque gentes animadvertere possumus, dominis in servos vitæ necisque potestatem fuisse; et quodcumque per servum acquiritur, id domino acquiri.

2. ¶ Sed hoc tempore nullis hominibus, qui sub imperio nostro sunt, licet, sine causa legibus cognita, in servos suos [supra modum] sævire. Nam, ex constitutione divi Antonini, qui sine causa servum suum occiderit, non minus puniri jubetur, quam si alienum servum occiderit. Sed et major asperitas dominorum, ejusdem principis constitutione, coercetur; nam [Antoninus], consultus à quibusdam præsidibus provinciarum de his servis, qui ad ædem sacram vel ad statuam principum confugiunt, præcepit, ut si intolerabilis videatur sævitia dominorum, cogantur servos suos bonis conditionibus vendere, ut pretium dominis daretur; et recte: expedit enim Reipublicæ, ne sua re quis male utatur. Cujus rescripti ad

Ælium Martianum emissi verba sunt hæc : Dominorum quidem potestatem in servos suos illibatam esse oportet, nec cuiquam hominum jus suum detrahi; sed dominorum interest, ne auxilium contra sævitiam, vel famem, vel intolerabilem injuriam, denegetur iis qui juste deprecantur. Ideoque cognosce de querelis eorum qui ex familia *Julii Sabini* ad statuam confugerunt; et, si vel durius habitos quam æquum est, vel infami injuria affectos esse cognoveris, venire jube, ita ut in potestatem domini non revertantur. Quod si meæ constitutioni fraudem fecerit, sciat me hoc admissum severius executurum.

DE PATRIA POTESTATE.

TITULUS IX.

In potestate nostra sunt liberi nostri, quos ex justis nuptiis procreavimus.

1. ¶ Nuptiæ autem, sive matrimonium, est viri et mulieris conjunctio, individuum vitæ consuetudinem continens.

2. ¶ Jus autem potestatis, quod in liberos habemus, proprium est civium Romanorum; nulli enim alii sunt homines, qui talem in liberos habeant potestatem, qualem nos habemus.

3. ¶ Qui igitur ex te et uxore tua nascitur, in tua potestate est. Item qui ex filio tuo et uxore ejus nascitur, id est, nepos tuus et neptis, æque in tua sunt potestate; et pronepos, et proneptis, et deinceps cæteri. Qui autem ex filia tua nascuntur, in potestate tua non sunt, sed in patris eorum.

DE N U P T I I S.

TITULUS X.

JUSTAS autem nuptias inter se cives Romani contrahunt, qui secundum præcepta legum coëunt, masculi quidem puberes, foeminae autem viri potentes, sive patres-familiarum sint, sive filii-familiarum; dum tamen, si filii-familiarum sint, consensum habeant parentum, quorum in potestate sunt. Nam hoc fieri debere, et civilis et naturalis ratio suadet, in tantum, ut jussus parentis præcedere debeat. Unde quæsitum est, an furiosi filia nubere, aut furiosi filius uxorem ducere possit? Cumque super filio variabatur, nostra processit decisio, qua permissum est ad exemplum filiae furiosi, filium quoque [furiosi] posse et sine patris interventu matrimonium sibi copulare, secundum datum ex nostra constitutione modum.

1. ¶ Ergo non omnes nobis uxores ducere licet; nam à quarundam nuptiis abstinendum est. Inter eas enim personas, quæ parentum liberorumve locum inter se obtinent, contrahi nuptiæ non possunt; veluti inter patrem et filiam, vel avum et neptem, vel matrem et filium, vel aviam et nepotem, et usque in infinitum. Et si tales personæ inter se coierint, nefarias atque incestas nuptias contraxisse dicuntur. Et hæc adeo vera sunt, ut quamvis per adoptionem parentum liberorumve loco sibi esse coeperint, non possint inter se matrimonio jungi, in tantum ut, etiam dissoluta adoptione, idem juris maneat. Itaque eam, quæ tibi per adoptionem filia vel neptis esse coeperit, non poteris uxorem ducere, quamvis eam emancipaveris.

2. ¶ Inter eas quoque personas, quæ ex transverso gradu cognationis junguntur, est quædam similis observatio, sed non tanta. Sane enim inter fratrem sororemque nuptiæ prohibitiæ sunt, sive ab eodem patre eademque matre nati fuerint, sive ex altero eorum. Sed si qua per adoptionem soror tibi esse cœperit, quandiu quidem constat adoptio, sane inter te et eam nuptiæ consistere non possunt; cum vero per emancipationem adoptio sit dissoluta, poteris eam uxorem ducere. Sed et si tu emancipatus fueris, nihil est impedimento nuptiis. Et ideo constat, si quis generum adoptare velit, debere eum antea filiam suam emancipare; et si quis velit nurum adoptare, debere eum antea filium suum emancipare.

3. ¶ Fratris vero, vel sororis filiam, uxorem ducere non licet; sed nec neptem fratris vel sororis quis ducere potest, quamvis quarto gradu sint. Cujus enim filiam uxorem ducere non licet, neque ejus neptem permittitur. Ejus vero mulieris, quam pater tuus adoptavit, filiam non videris impediri uxorem ducere, quia neque naturali, neque civili jure tibi conjungitur.

4. ¶ Duorum autem fratrum vel sororum liberi, vel fratris et sororis, conjungi possunt.

5. ¶ Item amitam, licet adoptivam, ducere uxorem non licet, item nec materteram; quia parentum loco habentur. Qua ratione verum est, magnam quoque amitam et materteram magnam prohiberi uxorem ducere.

6. ¶ Affinitatis quoque veneratione, à quarundam nuptiis abstinere necesse est, ut ecce: privignam aut nurum uxorem ducere non licet, quia utræquæ filiae loco sunt. Quod ita scilicet accipi debet, si fuit nurus aut privigna tua. Nam si adhuc nurus tua est, id est, si adhuc nupta est filio tuo, alia ratione uxorem eam ducere non

poteris, quia eadem duobus nupta esse non potest. Item si adhuc privigna tua est, id est, si mater ejus tibi nupta est, ideo eam uxorem ducere non poteris, quia duas uxores eodem tempore habere non licet.

7. ¶ Socrum quoque et novercam prohibitum est uxorem ducere, quia matris loco sunt. Quod et ipsum dissoluta demum affinitate procedit; alioquin si adhuc noverca est, id est, si adhuc patri tuo nupta est, communi jure impeditur tibi nubere, quia eadem duobus nupta esse non potest. Item si adhuc socrus est, id est, si adhuc filia ejus tibi nupta est, ideo impediuntur tibi nuptiæ, quia duas uxores habere non potes.

8. ¶ Mariti tamen filius ex alia uxore, et uxoris filia ex alio marito, vel contra, matrimonium recte contrahunt, licet habeant fratrem sororemve ex matrimonio postea contracto natos.

9. ¶ Si uxor tua post divortium ex alio filiam procreaverit, hæc non est quidem privigna tua; sed Julianus ab hujusmodi nuptiis abstinere debere ait. Nam constat, nec sponsam filii nurum esse, nec patris sponsam novercam esse: rectius tamen, et jure facturos eos, qui ab hujusmodi nuptiis abstinerint.

10. ¶ Illud certum est, serviles quoque cognationes impedimento nuptiis esse, si forte pater et filia, aut frater et soror manumissi fuerint.

11. ¶ Sunt et aliæ personæ, quæ propter diversas rationes nuptias contrahere prohibentur, quas in libris Digestorum, seu Pandectarum, ex vetere jure collectarum, enumerari permisimus.

12. ¶ Si adversus ea, quæ diximus, aliqui coierint, nec vir, nec uxor, nec nuptiæ, nec matrimonium, nec dos intelligitur. Itaque ii, qui ex eo coitu nascuntur, in

potestate patris non sunt; sed tales sunt (quantum ad patriam potestatem pertinet) quales sunt ii, quos mater vulgo concepit. Nam nec hi patrem habere intelliguntur, cum et his pater incertus sit; unde solent spurii appellari *παρὰ τὴν σποράν*, id est, à satione, et *ἀπατρογες*, quasi sine patre filii. Sequitur ergo, ut dissoluto tali coïtu, nec dotis, nec donationis exactioni locus sit. Qui autem prohibitas nuptias contrahunt, et alias pœnas patiuntur quæ sacris constitutionibus continentur.

13. ¶ Aliquando autem evenit, ut liberi qui, statim ut nati sunt, in potestate parentum non sunt, postea redigantur in potestatem patris: qualis est is qui, dum naturalis fuerat, postea curiæ datus, potestati patris subicitur; necnon is qui, à muliere libera procreatus, cujus matrimonium minime legibus interdictum fuerat, sed ad quam pater consuetudinem habuerat, postea ex nostra constitutione dotalibus instrumentis compositis, in potestate patris efficitur. Quod et aliis liberis, qui ex eodem matrimonio postea fuerint procreati, similiter nostra constitutio præbuit.

DE ADOPTIONIBUS.

TITULUS XI.

NON solum autem naturales liberi, secundum ea quæ diximus, in potestate nostra sunt, verum etiam ii quos adoptamus.

1. ¶ Adoptio autem duobus modis fit; aut principali rescripto, aut imperio magistratus. Imperatoris auctoritate adoptare quis potest eos easve, qui quæve sui juris sunt: quæ species adoptionis dicitur arrogatio. Imperio magis-

tratus adoptamus eos easve, qui quæve in potestate parentum sunt; sive primum gradum liberorum obtineant, qualis est filius, filia; sive inferiorem, qualis est nepos, neptis, pronepos, proneptis.

2. ¶ Sed hodie ex nostra constitutione, cum filiusfamilias à patre naturali extraneæ personæ in adoptionem datur, jura patris naturalis minime dissolvuntur, nec quicquam ad patrem adoptivum transit; nec in potestate ejus est, licet ab intestato jura successionis ei à nobis tributa sint. Si vero pater naturalis non extraneo, sed avo filii sui materno, vel si ipse pater naturalis fuerit emancipatus, etiam avo vel proavo simili modo paterno vel materno filium suum dederit in adoptionem; in hoc casu, quia concurrunt in unam personam et naturalia et adoptionis jura, manet stabile jus patris adoptivi; et naturali vinculo copulatum, et legitimo adoptionis modo constitutum, ut et in familia et in potestate hujusmodi patris adoptivi sit.

3. ¶ Cum autem impubes per principale rescriptum arrogatur, causa cognita arrogatio fieri permittitur; et exquiritur causa arrogationis an honesta sit, expediatque pupillo. Et cum quibusdam conditionibus arrogatio fit, id est, ut caveat arrogator personæ publicæ, si intra pubertatem pupillus decesserit, restitutum se bona illis qui, si adoptio facta non esset, ad successionem ejus venturi essent. Item non aliter emancipare eum potest arrogator, nisi causa cognita dignus emancipatione fuerit, et tunc sua bona ei reddat. Sed et si decedens pater eum exhæredaverit, vel vivus sine justa causa emancipaverit, jubetur quartam partem ei bonorum suorum relinquere, videlicet, præter bona quæ ad patrem adoptivum transtulit, et quorum commodum ei postea acquisivit.

4. ¶ Minorem natu, majorem non posse adoptare placet. Adoptio enim naturam imitatur; et pro monstro est, ut major sit filius quam pater. Debet itaque is, qui sibi filium per adoptionem vel arrogationem facit, plena pubertate, id est, decem et octo annis præcedere.

5. ¶ Licet autem et in locum nepotis vel neptis, pronepotis vel proneptis, vel deinceps adoptare, quamvis filium quis non habeat.

6. ¶ Et tam filium alienum quis in locum nepotis adoptare potest, quam nepotem in locum filii.

7. ¶ Sed si quis nepotis loco adoptet, vel quasi ex filio quem habet jam adoptatum, vel quasi ex illo quem naturalem in sua potestate habet: eo casu et filius consentire debet, ne ei invito suus hæres agnascatur; sed ex contrario, si avus ex filio nepotem det in adoptionem, non est necesse filium consentire.

8. ¶ In plurimis autem causis, adsimilatur is qui adoptatus vel arrogatus est, ei qui ex legitimo matrimonio natus est; et ideo, si quis per imperatorem, vel apud prætorem, vel præsidem provinciæ non extraneum adoptaverit, potest eundem in adoptionem alii dare.

9. ¶ Sed et illud utriusque adoptionis commune est, quod et ii qui generare non possunt (quales sunt spadones) adoptare possunt; [castrati autem non possunt.]

10. ¶ Fœminæ quoque adoptare non possunt; quia nec naturales liberos in sua potestate habent; sed, ex indulgentia principis, ad solatium liberorum amissorum adoptare possunt.

11. ¶ Illud proprium est adoptionis illius quæ per sacrum oraculum fit, quod is qui liberos in potestate habet, si se arrogandum dederit, non solum ipse potestati arrogatoris subjicitur, sed etiam liberi ejus in ejus-

dem fiunt potestate, tanquam nepotes. Sic etenim divus Augustus non ante Tiberium adoptavit, quam is Germanicum adoptasset, ut protinus, adoptione facta, inciperet Germanicus Augusti nepos esse.

12. ¶ Apud Catonem bene scriptum refert antiquitas, servos, si à domino adoptati sint, ex hoc ipso posse liberari. Unde et nos eruditi, in nostra constitutione etiam eum servum quē dominus actis intervenientibus filium suum nominaverat, liberum esse constituimus; licet hoc ad jus filii accipiendum non sufficiat.

QUIBUS MODIS JUS PATRIÆ POTESTATIS SOLVITUR.

TITULUS XII.

VIDEAMUS nunc, quibus modis ii, qui alieno juri sunt subjecti, eo jure liberentur. Et quidem, quemadmodum liberentur servi à potestate dominorum, ex iis intelligere possumus, quæ de servis manumittendis superius exposuimus. Hi vero qui in potestate parentis sunt, mortuo eo, sui juris fiunt. Sed hoc distinctionem recipit: nam mortuo patre, sane omni modo, filii filiæve sui juris efficiuntur. Mortuo vero avo, non omnino nepotes neptesque sui juris fiunt; sed ita, si post mortem avi in potestatem patris sui recasuri non sunt. Itaque, si moriente avo pater eorum vivit, et in potestate patris sui est, tunc post obitum avi in potestate patris sui fiunt. Si vero is, quo tempore avus moritur, aut jam mortuus est, aut [per emancipationem] exiit de potestate patris, tunc ii, qui in potestatem ejus cadere non possunt, sui juris fiunt.

1. ¶ Cum autem is, qui ob aliquod maleficium in insulam deportatur, civitatem amittit, sequitur ut qui eo modo ex numero civium Romanorum tollitur, perinde quasi eo mortuo, desinant liberi in potestate ejus esse. Pari ratione et si is, qui in potestate parentis sit, in insulam deportatus fuerit, desinit esse in potestate parentis. Sed si, ex indulgentia principis, restituti fuerint, per omnia pristinum statum recipiunt.

2. ¶ Relegati autem patres in insulam, in potestate liberos retinent: et ex contrario, liberi relegati in potestate parentum remanent.

3. ¶ Pœnæ servus effectus, filios in potestate habere desinit. Servi autem pœnæ efficiuntur, qui in metallum damnantur, et qui bestiis subjiciuntur.

4. ¶ Filiusfamilias si militaverit, vel si senator vel consul factus fuerit, remanet in potestate patris; militia enim, vel consularis dignitas, de patris potestate filium non liberat. Sed ex constitutione nostra summa patriatus dignitas illico, imperialibus codicillis præstitis, filium à patria potestate liberat. Quis enim patiatur patrem quidem posse per emancipationis modum potestatis suæ nexibus filium liberare, imperatoriam autem celsitudinem non valere eum, quem sibi patrem elegit, ab aliena eximere potestate?

5. ¶ Si ab hostibus captus fuerit parens, quamvis servus hostium fiat, tamen pendet jus liberorum propter jus postliminii: quia hi, qui ab hostibus capti sunt, si reversi fuerint, omnia pristina jura recipiunt; idcirco reversus etiam liberos habebit in potestate, quia postliminium fingit eum, qui captus est, in civitate semper fuisse. Si vero ibi decesserit, exinde, ex quo captus est pater, filius sui juris fuisse videtur. Ipse quoque filius, neposve,

si ab hostibus captus fuerit, similiter dicimus propter jus postliminii, jus quoque potestatis parentis in suspenso esse. Dictum est autem postliminium, à limine et post. Unde eum, qui ab hostibus [captus est, et] in fines nostros postea pervenit, postliminio reversum recte dicimus. Nam limina, sicut in domo finem quemdam faciunt, sic et imperii finem esse limen veteres voluerunt. Hinc et limen dictum est, quasi finis quidam et terminus: ab eo postliminium dictum est, quia ad idem limen revertebatur, quod amiserat. Sed et qui captus victis hostibus recuperatur, postliminio rediisse existimatur.

6. ¶ Præterea emancipatione quoque desinunt liberi in potestate parentum esse. Sed emancipatio antea quidem vel per antiquam legis observationem procedebat, quæ per imaginarias venditiones, et intercedentes manumissiones celebrabatur, vel ex imperiali rescripto. Nostra autem providentia etiam hoc in melius per constitutionem reformavit, ut, fictione pristina explosa, recta via ad competentes iudices vel magistratus, parentes intrent; et filios suos, vel filias, vel nepotes, vel neptes, ac deinceps, à sua manu dimittant. Et tunc ex edicto prætoris in bonis hujusmodi filii, vel filiæ, vel nepotis, vel neptis, qui quæve à parente manumissus, vel manumissa fuerit, eadem jura præstantur parenti, quæ tribuuntur patrono in bonis liberti. Et præterea si impubes sit filius, vel filia, vel cæteri, ipse parens ex manumissione tutelam ejus nanciscitur.

7. ¶ Admonendi autem sumus, liberum arbitrium esse ei qui filium, et ex eo nepotem vel neptem, in potestate habebit; filium quidem de potestate dimittere, nepotem vero vel neptem retinere; et è converso filium quidem in potestate retinere, nepotem vero vel neptem manumit-

tere, vel omnes sui juris efficere. Eadem et de pronepote et pronepte dicta esse intelligantur.

8. ¶ Sed et si pater filium, quem in potestate habet, avo vel proavo naturali, secundum nostras constitutiones super his habitas, in adoptionem dederit: id est, si hoc ipsum actis intervenientibus apud competentem judicem manifestaverit, præsente eo qui adoptatur, et non contradicente, nec non eo [præsente] qui adoptat, solvitur quidem jus potestatis patris naturalis; transit autem in huiusmodi parentem adoptivum, in cuius persona et adoptionem esse plenissimam antea diximus.

9. ¶ Illud autem scire oportet, quod si nurus tua ex filio tuo conceperit, et filium postea emancipaveris, vel in adoptionem dederis, prægnante nuru tua, nihilominus quod ex ea nascitur in potestate tua nascitur. Quod si post emancipationem vel adoptionem conceptus fuerit, patris sui emancipati vel avi adoptivi potestati subijcitur.

10. ¶ Et quidem neque naturales liberi, neque adoptivi, ullo pene modo possunt cogere parentes de potestate sua eos dimittere.

DE TUTELIS.

TITULUS XIII.

TRANSEAMUS nunc ad aliam divisionem personarum. Nam ex his personis, quæ in potestate non sunt, quædam vel in tutela sunt vel in curatione, quædam neutro jure tenentur. Videamus ergo de his quæ in tutela vel in curatione sunt. Ita enim intelligemus cæteras personas, quæ neutro jure tenentur. Ac prius dispiciamus de his quæ in tutela sunt.

1. ¶ Est autem tutela (ut Servius definivit) vis ac potestas in capite libero, ad tuendum eum qui propter

ætatem se defendere nequit, jure civili data ac permissa.

2. ¶ Tutores autem sunt, qui eam vim ac potestatem habent, exque ipsa re nomen acceperunt: itaque appellantur tutores, quasi tuitores atque defensores; sicut æditui dicuntur, qui ædes tuentur.

3. ¶ Permissum est itaque parentibus, liberis impuberibus quos in potestate habent, testamento tutores dare. Et hoc in filios filiasque procedit omnimodo: nepotibus vero, neptibusque, ita demum parentes possunt testamento tutores dare, si post mortem eorum in potestatem patris sui non sunt recasuri. Itaque, si filius tuus mortis tuæ tempore in potestate tua sit, nepotes ex eo non poterunt [ex] testamento tuo tutores habere, quamvis in potestate tua fuerint, scilicet quia, mortuo te, in potestatem patris sui recasuri sunt.

4. ¶ Cum autem in compluribus aliis causis posthumi pro jam natis habeantur, et in hac causa placuit non minus pothumis quam jam natis testamento tutores dari posse, si modo in ea causa sint, ut si vivis parentibus nascerentur, sui [hæredes] et in potestate eorum fierent.

5. ¶ Sed et si emancipato filio tutor à patre datus fuerit testamento, confirmandus est ex sententia præsidis omni modo, id est, sine inquisitione.

QUI TESTAMENTO TUTORES DARI POSSUNT.

TITULUS XIV.

DARI autem tutor potest testamento non solum paterfamilias, sed etiam filiusfamilias.

1. ¶ Sed et servus proprius testamento cum libertate recte tutor dari potest. Sed sciendum est, eum et sine

libertate tutorem datum, tacite libertatem directam accepisse videri, et per hoc recte tutorem esse. Plane si per errorem, quasi liber, tutor datus sit, aliud dicendum est. Servus autem alienus pure inutiliter testamento datur tutor; sed ita, *cum liber erit*, utiliter datur: proprius autem servus inutiliter eo modo tutor datur.

2. ¶ Furiosus, vel minor vigintiquinque annis tutor testamento datus, tutor tunc erit, cum compos mentis, aut major vigintiquinque annis fuerit factus.

3. ¶ Ad certum tempus, vel ex certo tempore, vel sub conditione, vel ante hæredis institutionem posse dari tutorem, non dubitatur.

4. ¶ Certæ autem rei vel causæ tutor dari non potest, quia personæ, non causæ, vel rei [tutor] datur.

5. ¶ Si quis filiabus suis vel filiis tutores dederit, etiam posthumæ [vel posthumo] dedisse videtur, quia filii vel filiæ appellatione et posthumus et posthuma continentur. Quod si nepotes sint, an appellatione filiorum et ipsis tutores dati sint? Dicendum est, ut et ipsis quoque dati videantur, si modo liberos dixerit. Cæterum si filios, non continebuntur; aliter enim filii, aliter nepotes appellantur. Plane si posteris dederit, tam filii posthumi, quam cæteri liberi continebuntur.

DE LEGITIMA AGNATORUM TUTELA.

TITULUS XV.

QUIBUS autem testamento tutor datus non est, his ex lege duodecim tabularum agnati sunt tutores, qui vocantur legitimi.

1. ¶ Sunt autem agnati, [cognati] per virilis sexus cognationem conjuncti, quasi à patre cognati; veluti fra-

ter [ex] eodem patre natus, fratris filius neposve ex eo; item patruus, et patruus filius neposve ex eo. At qui per foeminini sexus personas cognatione junguntur, agnati non sunt, sed alias naturali jure cognati: itaque amite tuæ filius non est tibi agnatus, sed cognatus; et invicem tu illi eodem jure conjungeris, quia qui [ex ea] nascuntur, patris, non matris familiam sequuntur.

2. ¶ Quod autem [lex duodecim tabularum] ab intestato vocat ad tutelam agnatos, non hanc habet significationem, si omnino non fecerit testamentum is qui poterat tutores dare; sed si, quantum ad tutelam pertinet, intestatus decesserit: quod tunc quoque accidere intelligitur, cum is, qui datus est tutor, vivo testatore decesserit.

3. ¶ Sed agnationis quidem jus omnibus modis capitis diminutione plerumque perimitur: nam agnatio juris [civilis] nomen est; cognationis vero jus non omnibus modis commutatur, quia civilis ratio civilia quidem jura corrumpere potest, naturalia vero non utique.

DE CAPITIS DIMINUTIONE.

TITULUS XVI.

EST autem capitis diminutio, status mutatio. Eaque tribus modis accidit. Nam aut maxima est capitis diminutio, aut minor (quam quidam mediam vocant), aut minima.

1. ¶ Maxima capitis diminutio est, cum aliquis simul et civitatem et libertatem amittit; quod accidit in his qui servi poenæ afficiuntur atrocitate sententiæ; vel libertis, ut ingratis erga patronos condemnatis; [vel his] qui se ad pretium participandum venundari passi sunt.

2. ¶ Minor, sive media capitis diminutio est, cum civitas quidem amittitur, libertas vero retinetur : quod accidit ei cui aqua et igni interdictum fuerit, vel ei qui in insulam deportatus est.

3. ¶ Minima capitis diminutio est, cum civitas retinetur et libertas, sed status hominis commutatur; quod accidit in his qui, cum sui juris fuerint, coeperunt alieno juri subjecti esse, vel contra : [veluti si filiusfamilias à patre emancipatus fuerit, est capite diminutus.]

4. ¶ Servus autem manumissus capite non minuitur, quia nullum caput habuit.

5. ¶ Quibus autem dignitas magis quam status permutatur, capite non minuuntur; et ideo à senatu motos capite non minui constat.

6. ¶ Quod autem dictum est, manere cognationis jus etiam post capitis diminutionem, hoc ita est; si minima capitis diminutio interveniat, manet enim cognatio. Nam, si maxima capitis diminutio interveniat, jus quoque cognationis perit, utputa servitute alicujus cognati; et ne quidem, si manumissus fuerit, recipit cognationem. Sed et si in insulam quis deportatus sit, cognatio solvitur.

7. ¶ Quum autem ad agnatos tutela pertineat, non simul ad omnes pertinet, sed ad eos tantum qui proximiores gradu sunt, vel, si plures ejusdem gradus sunt, ad omnes [pertinet: veluti si plures fratres sunt, qui unum gradum obtinent, pariter ad tutelam vocantur.]

DE LEGITIMA PATRONORUM TUTELA.

TITULUS XVII.

Ex eadem lege duodecim tabularum, libertorum et libertarium tutela ad patronos liberosque eorum pertinet,

quæ et ipsa legitima tutela vocatur : non quia nominatim [in] ea lege de hac tutela caveatur , sed quia perinde accepta est per interpretationem , ac si verbis legis introducta esset. Eo enim ipso , quod hæreditates libertorum libertarumque , si intestati decessissent , jusserat lex ad patronos liberosve eorum pertinere ; crediderunt veteres voluisse legem etiam tutelas ad eos pertinere , cum et agnatos , quos ad hæreditatem [lex] vocat , eosdem et tutores esse jusserit ; quia plerumque ubi successionis est emolumentum , ibi et tutelæ onus esse debet. Ideo autem diximus plerumque , quia si à fœmina impubes manumittatur , ipsa ad hæreditatem vocatur , quum alius sit tutor.

DE LEGITIMA PARENTUM TUTELA.

TITULUS XVIII.

EXEMPLO patronorum recepta est et alia tutela , quæ et ipsa legitima vocatur : nam si quis filium aut filiam , nepotem aut neptem ex filio , et deinceps impuberes emancipaverit , legitimus eorum tutor erit.

DE FIDUCIARIA TUTELA.

TITULUS XIX.

EST et alia tutela , quæ fiduciaria appellatur : nam si pater , filium vel filiam , nepotem vel neptem , vel deinceps impuberes manumiserit , legitimam nanciscitur eorum tutelam. Quo defuncto , si liberi [ejus] virilis sexus existant , fiduciarii tutores vel fratris , vel sororis efficiuntur. Atqui patrono legitimo tutore mortuo , liberi quoque ejus legitimi sunt tutores ; quoniam filius quidem defuncti , si non esset à vivo patre emancipatus ,

post obitum ejus sui juris efficeretur, nec in fratrum potestatem recideret, ideoque nec in tutelam. Libertus autem, si servus mansisset, utique eodem jure apud liberos domini post mortem ejus futurus esset. Ita tamen hi ad tutelam vocantur, si perfectæ sint ætatis, quod nostra constitutio in omnibus tutelis et curationibus observari generaliter præcepit.

DE ATILIANO TUTORE,
ET
EO QUI EX LEGE JULIA ET TITIA DABATUR.

TITULUS XX.

Si cui nullus omnino tutor fuerat, ei dabatur; in urbe quidem, à prætore urbano, et majore parte tribunorum plebis, tutor ex lege Atilia; in provinciis vero, à præsidibus provinciarum, ex lege Julia et Titia.

1. ¶ Sed et si in testamento tutor sub conditione, aut ex die certo, datus fuerat; quamdiu conditio aut dies pendebat, ex eisdem legibus tutor dari poterat. Item, si pure datus fuerat, quamdiu ex testamento nemo hæres existerat, tamdiu ex eisdem legibus tutor petendus erat, qui desinebat esse tutor, si conditio existerat, aut dies venerat, aut hæres extiterat.

2. ¶ Ab hostibus quoque tutore capto, ex his legibus tutor petebatur; qui desinebat esse tutor, si is qui captus erat, in civitatem reversus fuerat: nam, reversus, recipiebat tutelam, jure postliminii.

3. ¶ Sed ex his legibus tutores pupillis desierunt dari, posteaquam primo consules pupillis utriusque sexus tutores, ex inquisitione dare coeperunt; deinde prætores, ex constitutionibus. Nam, supradictis legibus, neque de

cautione à tutoribus exigenda, rem salvam pupillis fore, neque de compellendis tutoribus ad tutelæ administrationem, quidquam cavebatur.

4. ¶ Sed hoc jure utimur, ut Romæ quidem præfectus urbi, vel prætor, secundum suam jurisdictionem, in provinciis autem præsides, ex inquisitione, tutores crearent; vel magistratus, jussu præsidum, si non sint magnæ pupilli facultates.

5. ¶ Nos autem, per constitutionem nostram hujusmodi difficultates hominum resecantes, nec expectata jussione præsidum, disposuimus, si facultates pupilli vel adulti usque ad quingentos solidos valeant, defensores civitatum una cum ejusdem civitatis religiosissimo antistite, vel alias publicas personas, id est magistratus, vel juridicum Alexandrinæ civitatis, tutores vel curatores creare, legitima cautela secundum ejusdem constitutionis normam præstanda, videlicet eorum periculo qui eam accipiunt.

6. ¶ Impuberes autem in tutela esse naturali juri conveniens est, ut is qui perfectæ ætatis non sit, alterius tutela regatur.

7. ¶ Quum ergo pupillorum pupillarumque tutores negotia gerant, post pubertatem tutelæ judicio rationem reddunt.

DE AUCTORITATE TUTORUM.

TITULUS XXI.

AUCTORITAS autem tutoris in quibusdam causis necessaria pupillis est, in quibusdam non est necessaria; ut ecce si quid dari sibi stipulentur, non est necessaria tutoris auctoritas; quod si aliis promittant pupilli, necessaria

est tutoris auctoritas. Namque placuit meliorem quidem conditionem licere eis facere, etiam sine tutoris auctoritate; deteriore vero, non aliter quam [cum] tutoris auctoritate. Unde, in his causis ex quibus obligationes mutuæ nascuntur, ut in emptionibus, venditionibus, locationibus, conductionibus, mandatis, depositis, si tutoris auctoritas non interveniat, ipsi quidem qui cum his contrahunt, obligantur, at in vicem pupilli non obligantur.

1. ¶ Neque tamen hæreditatem adire, neque bonorum possessionem petere, neque hæreditatem ex fideicommisso suscipere aliter possunt, nisi tutoris auctoritate, (quamvis [illis] lucrosa sit), ne ullum damnum habeant.

2. ¶ Tutor autem statim in ipso negotio præsens debet auctor fieri, si hoc pupillo prodesse existimaverit; post tempus vero, vel per epistolam interposita auctoritas, nihil agit.

3. ¶ Si inter tutorem pupillumque iudicium agendum sit, quia ipse tutor in rem suam auctor esse non potest, non prætorius tutor (ut olim) constituitur, sed curator in locum ejus datur: quo [curatore] interveniente, iudicium peragitur, et, eo peracto, curator esse desinit.

QUIBUS MODIS TUTELA FINITUR.

TITULUS XXII.

PUPILLI pupillæque, cum puberes esse cœperint, [à] tutela liberantur. Pubertatem autem veteres quidem non solum ex annis, sed etiam ex habitu corporis in masculis aestimari volebant. Nostra autem majestas, dignum esse castitate nostrorum temporum [existimans], bene putavit, quod in sceminis etiam antiquis impudicum esse

visum est, id est, inspectionem habitudinis corporis, hoc etiam in masculos extendere. Et ideo, [nostra] sancta constitutione promulgata, pubertatem in masculis post decimumquartum annum completum illico initium accipere disposuimus; antiquitatis normam in foeminis bene positam, [in] suo ordine relinquentes, ut post duodecim annos completos viri potentes esse credantur.

1. ¶ Item finitur tutela, si arrogati sint adhuc impuberes, vel deportati; item, si in servitutem pupillus redigatur, vel [si] ab hostibus captus fuerit.

2. ¶ Sed et si usque ad certam conditionem datus sit [tutor] testamento, æque evenit ut desinat esse tutor existente conditione.

3. ¶ Simili modo, finitur tutela morte vel pupillorum, vel tutorum.

4. ¶ Sed et capitis diminutione tutoris, per quam libertas vel civitas amittitur, omnis tutela perit. Minima autem capitis diminutione tutoris, veluti si se in adoptionem dederit, legitima tantum tutela perit, cæteræ non pereunt. Sed pupilli et pupillæ capitis diminutio, licet minima sit, omnes tutelas tollit.

5. ¶ Præterea, qui ad certum tempus testamento dantur tutores, finito eo deponunt tutelam.

6. ¶ Desinunt etiam tutores esse qui, vel removentur à tutela ob id quod suspecti visi sunt, vel qui ex justa causa sese excusant, et onus administrandæ tutelæ deponunt, secundum ea quæ inferius proponemus.

DE CURATORIBUS.

TITULUS XXIII.

MASCULI [quidem] puberes, et foeminæ viri potentes,

usque ad vicesimumquintum annum completum curatores accipiunt; quia, licet puberes sint, adhuc tamen ejus ætatis sunt ut sua negotia tueri non possint.

1. ¶ Dantur, autem curatores ab eisdem magistratibus à quibus et tutores. Sed curator testamento non datur: datus tamen, confirmatur decreto prætoris vel præsidis.

2. ¶ Item, inviti adolescentes curatores non accipiunt, præterquam in litem; curator enim et ad certam causam dari potest.

3. ¶ Furiosi quoque et prodigi, licet majores viginti-quinque annis sint, tamen in curatione sunt agnatorum, ex lege duodecim tabularum. Sed solent Romæ præfectus urbi vel prætores, et in provinciis præsides, ex inquisitione eis curatores dare.

4. ¶ Sed et mente captis, et surdis, et mutis, et qui perpetuo morbo laborant (quia rebus suis superesse non possunt), curatores dandi sunt.

5. ¶ Interdum autem et pupilli curatores accipiunt, utputa si legitimus tutor non sit idoneus, quoniam habenti tutorem tutor dari non potest. Item, si testamento datus tutor, vel à prætore aut præside, idoneus non sit ad administrationem, nec tamen fraudulenter negotia administret, solet ei curator adjungi. Item, loco tutorum qui non in perpetuum, sed ad tempus, à tutela excusantur, solent curatores dari.

6. ¶ Quod si tutor, adversa valetudine, vel alia necessitate, impediatur quo minus negotia pupilli administrare possit, et pupillus vel absit, vel infans sit; quem velit actorem, periculo ipsius tutoris, prætor, vel qui provinciæ præerit, decreto constituet.

autem non prosunt. Sed si in bello amissi sunt, quaesitum est an prosint? Et constat eos solos prodesse qui in acie amittuntur; hi enim qui pro republica ceciderunt, in perpetuum per gloriam vivere intelliguntur.

1. ¶ Item divus Marcus in Semestribus rescripsit, eum qui res fisci administrat à tutela vel cura, quamdiu administrat, excusari posse.

2. ¶ Item, qui reipublicæ causa absunt, à tutela vel cura excusantur. Sed et si fuerint tutores vel curatores [dati], deinde reipublicæ causa abesse cœperint, à tutela vel cura excusantur, quatenus reipublicæ causa absunt; et interea curator loco eorum datur, qui, si reversi fuerint, recipiunt onus tutelæ: nam nec anni habent vacationem, ut Papilianus libro quinto Responsorum scripsit; nam hoc spatium habent ad novas tutelas vocati.

3. ¶ Et qui potestatem aliquam habent, se excusare possunt, ut divus Marcus rescripsit; sed susceptam tutelam deserere non possunt.

4. ¶ Item, propter litem quam cum pupillo vel adulto tutor vel curator habet, excusari non potest, nisi forte de omnibus bonis vel hæreditate controversia sit.

5. ¶ Item, tria onera tutelæ non affectatæ, vel curæ, præstant vacationem, quamdiu administrantur, ut tamen plurium pupillorum tutela vel cura eorundem bonorum, veluti fratrum, pro una computetur.

6. ¶ Sed et propter paupertatem excusationem tribui, tam divi fratres, quam per se divus Marcus rescripsit, si quis imparem se oneri injuncto possit docere.

7. ¶ Item, propter adversam valetudinem, propter quam ne suis quidem negotiis interesse potest, excusatio locum habet.

8. ¶ Similiter, eos qui litteras nesciunt, esse excu-

sandos divus Pius rescripsit; quamvis et imperiti litterarum possint ad administrationem negotiorum sufficere.

9. ¶ Item, si propter inimicitias aliquem testamento tutorem pater dederit, hoc ipsum præstat ei excusationem; sicut, per contrarium, non excusantur qui se tutelam administraturos patri pupillorum promiserant.

10. ¶ Non esse autem admittendam excusationem ejus qui hoc solo utitur, quod ignotus patri pupillorum sit, divi fratres rescripserunt.

11. ¶ Inimicitiae, quas quis cum patre pupillorum vel adutorum exercuit, si capitales fuerunt, nec reconciliatio intervenit, à tutela vel cura solent excusare.

12. ¶ Item, is qui status controversiam à pupillorum patre passus est, excusatur à tutela.

13. ¶ Item, major septuaginta annis à tutela et cura se potest excusare; minores quidem vigintiquinque annis olim quidem excusabantur, nostra autem constitutione prohibentur ad tutelam vel curam adspirare, adeo ut nec excusatione opus sit. Qua constitutione, cavetur ut nec pupillus ad legitimam tutelam vocetur, nec adultus: quum sit incivile, eos qui alieno auxilio in rebus suis administrandis egere noscuntur, et ab aliis reguntur, aliorum tutelam vel curam subire.

14. ¶ Idem et in milite observandum est ut, nec volens, ad tutelæ onus admittatur.

15. ¶ Item, Romæ grammatici, rhetores et medici, et qui in patria sua has artes exercent, et intra numerum sunt, à tutela et cura habent vacationem.

16. ¶ Qui autem vult se excusare, si plures habeat excusationes, et de quibusdam non probaverit, aliis uti intra tempora [constituta] non prohibetur. Qui autem excusare se volunt, non appellant; sed, intra quinqua-

ginta dies continuos, ex quo cognoverint se esse tutores vel curatores datos, se excusare debent, cujuscunque generis sint, id est, qualitercunque dati fuerint tutores, si intra centesimum lapidem sunt ab eo loco ubi tutores dati sunt. Si vero ultra centesimum lapidem habitant, dinumeratione facta viginti millium diurnorum, et amplius triginta dierum: qui tamen (ut Scaevola dicebat) sic debent computari, ne minus sint quam quinquaginta dies.

17. ¶ Datus autem tutor, ad universum patrimonium datus esse creditur.

18. ¶ Qui tutelam alicujus gessit, invitus curator ejusdem fieri non compellitur: in tantum ut, licet paterfamilias qui testamento tutorem dedit, adjecerit se eundem curatorem dare: tamen invitum eum curam suscipere non cogendum, divi Severus et Antoninus rescripserunt.

19. ¶ Eodem rescripserunt maritum uxori suae curatorem datum, excusare se posse, licet se immisceat.

20. ¶ Si quis autem falsis allegationibus excusationem tutelae meruerit, non est liberatus onere tutelae.

DE SUSPECTIS TUTORIBUS VEL CURATORIBUS.

TITULUS XXVI.

SCIENDUM est, suspecti crimen ex lege duodecim tabularum descendere.

1. ¶ Datum est autem jus removendi tutores suspectos Romae praetori, et in provinciis praesidibus earum, et legato proconsulis.

2. ¶ Ostendimus, qui possint de suspecto cognoscere; videamus, qui suspecti fieri possint. Et possunt

I..I

I..I

I..I

I..I

I..I

I..I

I..I

quidem omnes tutores fieri suspecti, sive sint testamentarii, sive non sint; sed alterius generis tutores. Quare et si legitimus fuerit tutor, accusari poterit. Quid si patronus? Adhuc idem erit dicendum: dummodo meminerimus, famæ patroni parcendum esse, licet ut suspectus remotus fuerit.

3. ¶ Consequens est, ut videamus qui possint suspectos postulare. Et sciendum est, quasi publicam esse hanc accusationem, hoc est, omnibus patere. Quinimo et mulieres admittuntur, [ex rescripto divorum Severi et Antonini] sed eæ solæ quæ, pietatis necessitudine ductæ, ad hoc procedunt; utputa mater, nutrix quoque, et avia: potest et soror. Sed et si qua alia mulier fuerit, quam prætor propensa pietate intellexerit, sexus verecundiam non egredientem, sed pietate productam, non sustinere injuriam pupillorum: admittet eam ad accusationem.

4. ¶ Impuberes non possunt tutores suos suspectos postulare; puberes autem curatores subs ex consilio necessariorum suspectos possunt arguere: et ita divi Severus et Antoninus rescripserunt.

5. ¶ Suspectus autem est, qui non ex fide tutelam gerit, licet solvendo sit, ut Julianus quoque scripsit. Sed et ante quam incipiat tutelam gerere tutor, posse eum quasi suspectum removeri, idem Julianus scripsit, et secundum eum constitutum est.

6. ¶ Suspectus autem remotus, si quidem ob dolum, famosus est; si ob culpam, non æque.

7. ¶ Si quis autem suspectus postulatur, quoad cognitio siniatur, interdicitur ei administratio, ut Papiniano visum est.

8. ¶ Sed si suspecti cognitio suscepta fuerit, postea-

quam tutor vel curator decesserit, extinguitur suspecti cognitio.

9. ¶ Si quis tutor copiam sui non faciat ut alimenta pupillo decernantur, cavetur, epistola divorum Severi et Antonini, ut in possessionem bonorum ejus pupillus mittatur; et quæ mora deteriora futura sunt, dato curatore distrahi jubentur. Ergo ut suspectus removeri poterit, qui non præstat alimenta.

10. ¶ Sed si quis præsens negat propter inopiam alimenta posse decerni, si hoc per mendacium dicat, remittendum eum esse ad præfectum urbi puniendum placuit, sicut ille remittitur qui, data pecunia, ministerium tutelæ acquisierit, vel redemerit.

11. ¶ Libertus quoque, si fraudulenter tutelam filiorum vel nepotum patroni gessisse probetur, ad præfectum urbi remittitur puniendus.

12. ¶ Novissime autem sciendum est eos qui fraudulenter tutelam administrant, etiam si satis offerant, removendos esse à tutela, quia satisfactio tutoris propositum malevolum non mutat, sed diutius grassandi in re familiari facultatem præstat. Suspectum etiam eum putamus, qui moribus talis est ut suspectus sit. Enimvero tutor vel curator, quamvis pauper est, fidelis tamen et diligens, removendus non est quasi suspectus.

INSTITUTIONUM
SEU
ELEMENTORUM
D. JUSTINIANI,
SACRATISSIMI PRINCIPIS,
LIBER SECUNDUS.

DE RERUM DIVISIONE,
[ET ACQUIRENDO IPSARUM DOMINIO.]

TITULUS PRIMUS.

SUPERIORE libro de jure personarum exposuimus; modo videamus de rebus quæ vel in nostro patrimonio vel extra patrimonium nostrum habentur. Quædam enim naturali jure communia sunt omnium; quædam publica, quædam universitatis, quædam nullius, pleraque singulorum, quæ ex variis causis cuique acquiruntur, sicut ex subjectis apparebit.

I. ¶ Et quidem naturali jure communia sunt omnium hæc: aër, aqua profluens, mare, et per hoc littora maris.

Nemo igitur ad littus maris accedere prohibetur; dum tamen à villis, et monumentis et ædificiis abstineat, quia non sunt juris gentium, sicut est mare.

2. ¶ Flumina autem omnia, et portus, publica sunt; ideoque jus piscandi omnibus commune est in portu fluminibusque.

3. ¶ Est autem littus maris, quatenus hybernus fluctus maximus excurrit.

4. ¶ Riparum quoque usus publicus est jure gentium, sicut ipsius fluminis. Itaque naves ad eas appellere, funes arboribus ibi natis religare, onus aliquod in his reponere, cuilibet liberum est, sicut per ipsum flumen navigare: sed proprietas earum illorum est quorum prædiis hærent; qua de causa, arbores quoque in iisdem natæ eorundem sunt.

5. ¶ Littorum quoque usus publicus est, et juris gentium, sicut et ipsius maris; et ob id cuilibet liberum est casam ibi ponere in quam se recipiat, sicut retia siccare, et ex mari deducere: proprietas autem eorum potest intelligi nullius esse, sed ejusdem juris esse cujus et mare, et quæ subjacet mari terra vel arena.

6. ¶ Universitatis sunt, non singulorum, quæ in civitatibus sunt; theatra, stadia, et si qua alia sunt communia civitatum.

7. ¶ Nullius autem sunt res sacræ, et religiosæ, et sanctæ; quod enim divini juris est, id nullius in bonis est.

8. ¶ Sacræ res sunt, quæ rite per pontifices Deo consecratæ sunt, veluti ædes sacræ, et donaria quæ rite ad ministerium Dei dedicata sunt; quæ etiam per nostram constitutionem alienari et obligari prohibuimus, excepta causa redemptionis captivorum. Si quis autem auctoritate sua quasi sacrum sibi constituerit, sacrum non est, sed

profanum. Locus autem in quo ædes sacræ sunt ædificatæ, etiam diruto ædificio, sacer adhuc manet, ut et Papinianus scripsit.

9. ¶ Religiosum locum unusquisque sua voluntate facit, dum mortuum infert in locum suum. [In communem autem locum purum invito socio inferre non licet.] In commune vero sepulchrum etiam invitis cæteris licet inferre. [Item, si alienus ususfructus est, proprietarium placet, nisi consentiente usufructuario, locum religiosum non facere.] In alienum locum, consentiente domino, licet inferre; et licet postea ratum [non] habuerit, quam illatus est mortuus, tamen locus religiosus fit.

10. ¶ Sanctæ quoque res, veluti muri et portæ [civitatis], quodammodo divini juris sunt, et ideo nullius in bonis sunt. Ideo autem muros sanctos dicimus, quia pœna capitis constituta est in eos qui aliquid in muros deliquerint. Ideo et legum eas partes, quibus pœnas constitui-mus adversus eos qui contra leges fecerint, sanctiones vocamus.

11. ¶ Singulorum autem hominum multis modis res fiunt: quarundam enim rerum dominium nanciscimur jure naturali, quod (sicut diximus) appellatur jus gentium; quarundam [vero], jure civili. Commodius est itaque à vetustiore jure incipere; palam est autem vetustius esse jus naturale, quod cum ipso genere humano rerum natura prodidit; civilia autem jura tunc esse cœperunt cum et civitates condi, et magistratus creari, et leges scribi cœperunt.

12. ¶ Feræ igitur bestiæ, et volucres, et pisces, et [omnia] animalia quæ mari, cœlo et terra nascuntur, simul atque ab aliquo capta fuerint, jure gentium statim illius esse incipiunt: quod enim ante nullius est, id natu-

rali ratione occupanti conceditur; nec interest, feras bestias et volucres utrum in suo fundo quis capiat, an in alieno. Plane qui alienum fundum ingreditur venandi aut aucupandi gratia, potest à domino, si is præviderit, prohiberi ne ingrediatur. Quicquid autem eorum ceperis, eousque tuum esse intelligitur, donec tua custodia coercetur. Cum vero tuam evaserit custodiam, et in libertatem naturalem sese receperit, tuum esse desinit, et rursus occupantis fit. Naturalem autem libertatem recipere intelligitur cum vel oculos tuos effugerit, vel ita sit in conspectu tuo ut difficilis sit ejus persecutio.

13. ¶ Illud quæsitum est, an si fera bestia ita vulnerata sit ut capi possit, statim tua esse intelligatur? [Et] quibusdam placuit statim esse tuam, et eousque tuam videri donec eam persequaris: quod si desieris persequi, desinere esse tuam, et rursus fieri occupantis. Alii vero putaverunt non aliter tuam esse quam si eam ceperis. Sed posteriorem sententiam nos confirmamus, quod multa accidere soleant ut eam non capias.

14. ¶ Apium quoque fera natura est. Itaque [apes] quæ in arbore tua consederint, antequam à te alveo includantur, non magis tuæ intelliguntur esse, quam volucres quæ in arbore tua nidum fecerint. Ideoque si alias eas incluserit, is earum dominus erit. Favos quoque, si quos effecerint, eximere quilibet potest. Plane integra re, si prævideris ingredientem fundum tuum, poteris eum jure prohibere ne ingrediatur. Examen quoque quod ex alveo tuo evolaverit, eousque intelligitur esse tuum donec in conspectu tuo est, nec difficilis persecutio ejus est; alioquin occupantis fit.

15. ¶ Pavonum quoque et columbarum fera natura est; nec ad rem pertinet quod ex consuetudine evolare

et revolare solent : nam et apes idem faciunt, quarum constat feram esse naturam. Cervos quoque quidam ita mansuetos habent ut in sylvam ire et redire soleant; quorum et ipsorum feram esse naturam nemo negat. In iis autem animalibus quæ ex consuetudine abire et redire solent talis regula comprobata est, ut eousque tua esse intelligantur donec animum revertendi habeant; nam si revertendi animum habere desierint, etiam tua esse desinunt, et fiunt occupantium. Revertendi autem animum videntur desinere habere, tunc cum revertendi consuetudinem deseruerint.

16. ¶ Gallinarum autem et anserum non est fera natura : idque ex eo possumus intelligere quod aliæ sunt gallinæ quas feras vocamus, item alii sunt anseres quos feros appellamus. Ideoque si anseres tui aut gallinæ tuæ aliquo modo turbati turbatæve evolaverint, licet conspectum tuum effugerint, quocunque tamen loco sint, tui tuæve esse intelliguntur; et qui lucrandi animo ea animalia detinet, furtum committere intelligitur.

17. ¶ Item ea quæ ex hostibus capimus, jure gentium statim nostra fiunt, adeo quidem ut et liberi homines in servitutem nostram deducantur : qui tamen, si evaserint nostram potestatem, et ad suos reversi fuerint, pristinum statum recipiunt.

18. ¶ Item, lapilli, et gemmæ, et cætera quæ in litore maris inveniuntur, jure naturali statim inventoris fiunt.

19. ¶ Item, ea quæ ex animalibus dominio tuo subjectis nata sunt, eodem jure tibi acquiruntur.

20. ¶ Præterea, quod per alluvionem agro tuo flumen adjecit, jure gentium tibi acquiritur. Est autem alluvio incrementum latens. Per alluvionem autem id videtur

adjici quod ita paulatim adjicitur, ut intelligi non possit quantum quoquo temporis momento adjiciatur.

21. ¶ Quod si vis fluminis de tuo prædio partem aliquam detraxerit, et vicini prædio attulerit, palam est eam tuam permanere. Plane, si longiore tempore fundo vicini tui hæserit, arboresque quas secum traxit in eum fundum radices egerint, ex eo tempore videntur vicini fundo acquisitæ esse.

22. ¶ Insula quæ in mari nata est (quod raro accidit), occupantis fit; nullius enim esse creditur. At insula in flumine nata (quod frequenter accidit), siquidem mediam partem fluminis tenet, communis est eorum qui ab utraque parte fluminis prope ripam prædia possident, pro modo [scilicet] latitudinis cujusque fundi quæ prope ripam sit. Quod si alteri parti proximior sit, eorum est tantum qui ab ea parte prope ripam prædia possident. Quod si aliqua parte divisum sit flumen, deinde infra unitum, agrum alicujus in formam insulæ redegerit, ejusdem permanet is ager cujus et fuerat.

23. ¶ Quod si naturali alveo in universum derelicto ad aliam partem fluere cœperit, prior quidem alveus eorum est qui prope ripam ejus prædia possident, pro modo scilicet latitudinis cujusque agri quæ prope ripam sit: novus autem alveus ejus juris esse incipit cujus et ipsum flumen est, id est, publicus. Quod si post aliquot tempus ad priorem alveum reversum fuerit flumen, rursus novus alveus eorum esse incipit qui prope ripam ejus prædia possident.

24. ¶ Alia sane causa est, si cujus totus ager inundatus fuerit, neque enim inundatio fundi speciem commutat, et ob id, si recesserit aqua, palam est eum fundum ejus manere cujus et fuit.

25. ¶ Quum ex aliena materia species aliqua facta sit ab aliquo, quæri solet quis eorum naturali ratione dominus sit, utrum is qui fecerit, an potius ille qui materiæ dominus fuerit? ut ecce, si quis ex alienis uvis, aut olivis, aut spicis, vinum, aut oleum, aut frumentum fecerit; aut ex alieno auro, vel argento, vel ære vas aliquod fecerit; vel ex alieno vino et melle mulsum miscuerit; vel ex medicamentis alienis emplastrum aut collyrium composuerit; vel ex aliena lana vestimentum fecerit; vel ex alienis tabulis navem, vel armarium, vel subsellia fabricaverit. Et post multam Sabinianorum et Proculianorum ambiguitatem, placuit media sententia existimantium, si ea species ad priorem et rudem materiam reduci possit, eum videri dominum esse qui materiæ dominus fuerit; si non possit reduci, eum potius intelligi dominum qui fecerit; ut ecce: vas conflatum potest ad rudem materiam æris, vel argenti, vel auri reduci; vinum autem, vel oleum, aut frumentum, ad uvas, vel olivas, vel spicas reverti non potest; at ne mulsum quidem ad vinum et mel resolvi potest. Quod si partim ex sua materia, partim ex aliena speciem aliquam fecerit quis, veluti ex suo vino et alieno melle mulsum miscuerit, aut ex suis et alienis medicamentis emplastrum aut collyrium, aut ex sua lana et aliena vestimentum fecerit, dubitandum non est, hoc casu, eum esse dominum qui fecerit; cum non solum operam suam dederit, sed et partem ejusdem materiæ præstiterit.

26. ¶ Si [tamen] alienam purpuram vestimento suo quis intexuerit, licet pretiosior sit purpura, tamen accessionis vice cedit vestimento; et qui dominus fuit purpuræ, adversus eum qui subripuit habet furti actionem et conditionem, sive ipse sit qui vestimentum fecit, sive alius:

nam extinctæ res, licet vindicari non possint, cōdici tamen à furibus et quibusque aliis possessoribus possunt.

27. ¶ Si duorum materiæ ex voluntate dominorum confusæ sint, totum id corpus, quod ex confusione fit, utriusque commune est, veluti si qui vina sua confuderint, aut massas argenti vel auri conflaverint. Sed et si diversæ materiæ sint, et ob id propria species facta sit, forte ex vino et melle mulsum, aut ex auro et argento electrum, idem juris est; nam et hoc casu communem esse speciem non dubitatur. Quod si fortuitu, et non voluntate dominorum, confusæ fuerint vel ejusdem generis materiæ, vel diversæ, idem juris esse placuit.

28. ¶ Quod si frumentum Titii frumento tuo mistum fuerit, si quidem ex voluntate vestra, commune est; quia singula corpora, id est, singula grana quæ cujusque propria fuerunt, ex consensu vestro communicata sunt. Quod si casu id mistum fuerit, vel Titius id miscuerit sine tua voluntate, non videtur commune esse, quia singula corpora in sua substantia durant. Sed nec magis istis casibus commune fit frumentum, quam grex intelligitur esse communis, si pecora Titii tuis pecoribus mista fuerint. Sed si ab alterutro vestrum totum id frumentum retineatur, in rem quidem actio pro modo frumenti cujusque competit: arbitrio autem judicis continetur, ut ipse æstimet quale cujusque frumentum fuerit.

29. ¶ Cum in suo solo aliquis ex aliena materia ædificaverit, ipse intelligitur dominus ædificiï, quia omne quod solo inædificatur, solo cedit. Nec tamen ideo is qui materiæ dominus fuerat, desinit dominus ejus esse; sed tantisper neque vindicare eam potest, neque ad exhibendum de ea re agere, propter legem duodecim tabularum, qua cavetur ne quis tignum alienum ædibus suis junctum

eximere cogatur, sed duplum pro eo præstet, per actionem quæ vocatur de tigno juncto. Appellatione autem tigni omnis materia significatur ex qua ædificia fiunt. Quod ideo provisum est ne ædificia rescendi necesse sit. Quod si aliqua ex causa dirutum sit ædificium, poterit materiæ dominus, si non fuerit duplum jam consequutus, tunc eam vindicare, et ad exhibendum de ea re agere.

30. ¶ Ex diverso, si quis in alieno solo ex sua materia domum ædificaverit, illius fit domus cujus et solum est. Sed hoc casu materiæ dominus proprietatem ejus amittit, quia voluntate ejus intelligitur esse alienata, utique si non ignorabat se in alieno solo ædificare; et ideo, licet diruta sit domus, materiam tamen vindicare non potest. Certe illud constat si in possessione constituto ædificatore, soli dominus petat domum suam esse, nec solvat pretium materiæ, et mercedes fabrorum, posse eum per exceptionem doli mali repelli, utique si bonæ fidei possessor fuerit qui ædificavit. Nam scienti alienum solum esse, potest objici culpa quod ædificaverit temere in eo solo, quod intelligebat alienum esse.

31. ¶ Si Titius alienam plantam in solo suo posuerit, ipsius erit. Et ex diverso, si Titius suam plantam in Mævii solo posuerit, Mævii planta erit; si modo, utroque casu, radices egerit; ante enim quam radices egerit, ejus permanet cujus fuerat. Adeo autem ex eo tempore quo radices egerit planta, proprietas ejus commutatur: ut si vicini arbor ita terram Titii presserit ut in ejus fundum radices egerit, Titii effici arborem dicamus; ratio enim non permittit ut alterius arbor esse intelligatur quam cujus in fundum radices egerit. Et ideo prope confinium arbor posita, si etiam in vicini fundum radices egerit, communis fit.

32. ¶ Qua ratione autem plantæ quæ terræ coalescunt, solo cedunt: eadem ratione, frumenta quoque quæ sata sunt, solo cedere intelliguntur. Cæterum sicut is qui in alieno solo ædificavit, si ab eo dominus petat ædificium, defendi potest per exceptionem doli mali, secundum ea quæ diximus: ita ejusdem exceptionis auxilio tutus esse potest is qui alienum fundum sua impensa, [bona fide] consevit.

33. ¶ Litteræ quoque, licet aureæ sint, perinde chartis membranisque cedunt, ac solo cedere solent ea quæ inædificantur aut inseruntur; ideoque si in chartis membranisque tuis carmen, vel historiam, vel orationem Titius scripserit, hujus corporis non Titius, sed tu dominus esse videris. Sed si à Titio petas tuos libros, tuasve membranas, nec impensas scripturæ solvere paratus sis, poterit se Titius defendere per exceptionem doli mali; utique si earum chartarum membranarumve possessionem bona fide nactus est.

34. ¶ Si quis in aliena tabula pinxerit, quidam putant tabulam picturæ cedere; alius videtur picturam, qualiscunque sit, tabulæ cedere. Sed nobis videtur melius esse tabulam picturæ cedere: ridiculum est enim picturam Apellis vel Parrhasii in accessionem vilissimæ tabulæ cedere. Unde, si à domino tabulæ imaginem possidente, is qui pinxit eam petat, nec solvat pretium tabulæ, poterit per exceptionem doli mali submoveri. At si is qui pinxit, [eam] possideat, consequens est ut utilis actio domino tabulæ adversus eum detur. Quo casu, si non solvat impensam picturæ, poterit per exceptionem doli mali repelli, utique si bona fide possessor fuerit ille qui picturam imposuit. Illud enim palam est quod, sive is qui pinxit subripuit tabulas, sive alius, competit domino tabularum furti actio.

35. ¶ Si quis à non domino, quem dominum esse crediderit, bona fide fundum emerit, vel ex donatione, aliave qualibet justa causa æque bona fide acceperit, naturali ratione placuit fructus quos percepit ejus esse pro cultura et cura. Et ideo si postea dominus supervenerit, et fundum vindicet, de fructibus ab eo consumptis agere non potest. Ei vero qui alienum fundum sciens possederit, non idem concessum est; itaque cum fundo etiam fructus, licet consumpti sint, cogitur restituere.

36. ¶ Is vero ad quem usufructus fundi pertinet, non aliter fructuum dominus efficitur quam si ipse eos percepit. Et ideo licet maturis fructibus, nondum tamen perceptis decesserit, ad hæredes ejus non pertinent, sed domino proprietatis acquiruntur. Eadem fere et de colono dicuntur.

37. ¶ In pecudum fructu etiam foetus est, sicuti lac, pilus et lana; itaque agni, hædi, et vituli, et equuli, et suculi, statim naturali jure domini fructuarii sunt. Partus vero ancillæ in fructu non est, itaque ad dominum proprietatis pertinet: absurdum enim videbatur hominem in fructu esse, quum omnes fructus rerum natura gratia hominis comparaverit.

38. ¶ Sed si gregis usumfructum quis habeat, in locum demortuorum capitum ex foetu fructuarius submittere debet (ut et Juliano visum est), et in vinearum demortuarum vel arborum locum alias debet substituere; recte enim colere, et quasi bonus paterfamilias uti debet.

39. ¶ Thesauros quos quis in loco suo invenerit, divus Hadrianus, naturalem equitatem sequutus, ei concessit qui [eos] invenerit. Idemque statuit, si quis in sacro aut religioso loco fortuito casu invenerit. At si quis in alieno loco, non data ad hoc opera, sed fortuitu invenerit,

dimidium domino soli concessit, et dimidium inventori. Et convenienter, si quis in Cæsaris loco invenerit, dimidium inventoris et dimidium esse Cæsaris statuit. Cui conveniens est [ut] si quis in fiscali loco, vel publico [vel civitatis] invenerit, dimidium ipsius esse [debeat], et dimidium fisci, vel civitatis.

40. ¶ Per traditionem quoque jure naturali res nobis acquiruntur: nihil enim tam conveniens est naturali æquitati, quam voluntatem domini volentis rem suam in alium transferre ratam haberi; et ideo, cujuscunque generis sit corporalis res, trahi potest, et à domino tradita alienatur. Itaque stipendiaria quoque et tributaria prædia eodem modo alienantur. Vocantur autem stipendiaria et tributaria prædia, quæ in provinciis sunt, inter quæ nec non et italica prædia ex nostra constitutione nulla est differentia; sed si quidem ex causa donationis aut dotis, aut qualibet alia ex causa tradantur, sine dubio transferuntur.

41. ¶ Venditæ vero res et traditæ, non aliter emptori acquiruntur, quam si is venditori pretium solverit, vel alio modo ei satisfecerit, veluti expromissore aut pignore dato: quod quanquam cavetur ex lege duodecim tabularum, tamen recte dicitur et jure gentium, id est, jure naturali, id effici; sed si is qui vendidit fidem emptoris sequutus fuerit, dicendum est statim rem emptoris fieri.

42. ¶ Nihil autem interest utrum ipse dominus tradat alicui rem suam, an voluntate ejus alius [cui ejus rei possessio permissa sit].

43. ¶ Qua ratione, si cui libera universorum negotiorum administratio permissa fuerit à domino, isque ex his negotiis rem vendiderit et tradiderit, faciet eam accipientis.

44. ¶ Interdum etiam sine traditione nuda voluntas domini sufficit ad rem transferendam; veluti si rem quam tibi aliquis commodaverit, aut locaverit, aut apud te deposuerit, [postea aut vendiderit tibi], aut donaverit, [aut dotis nomine dederit]. Quamvis enim ex ea causa tibi eam non tradiderit, eo tamen ipso quod patitur tuam esse, statim tibi acquiritur proprietas, perinde ac si eo nomine tibi tradita fuisset.

45. ¶ Item, si quis merces in horreo depositas vendiderit, simul atque claves horrei tradiderit emptori, transfert proprietatem mercium ad emptorem.

46. ¶ Hoc amplius interdum et in incertam personam collata voluntas domini transfert rei proprietatem, ut ecce: prætores et consules, cum missilia jactant in vulgus, ignorant quod eorum quisque sit excepturus; et tamen quia volunt quod quisque acceperit ejus esse, statim eum dominam efficiunt.

47. ¶ Qua ratione verius esse videtur, si rem pro derelicto à domino habitam occupaverit quis, statim eum dominum effici. Pro derelicto autem habetur quod dominus ea mente abjecerit, ut id [in numero] rerum suarum esse nolit; ideoque statim dominus ejus esse desinit.

48. ¶ Alia sane causa est earum rerum quæ in tempestate levandæ navis causa ejiciuntur: hæ enim dominorum permanent, quia palam est eas non eo animo ejici quod quis eas habere nolit, sed quo magis cum ipsa navi maris periculum effugiat. Qua de causa, si quis, eas fluctibus expulsas, vel etiam in ipso mari nactas, lucrandi animo abstulerit, furtum committit. Nec longe videntur discedere ab his quæ de rheda currente non intelligentibus dominis cadunt.

DE REBUS

CORPORALIBUS ET INCORPORALIBUS.

TITULUS II.

QUÆDAM præterea res corporales sunt, quædam incorporales.

1. ¶ Corporales hæ sunt quæ tangi possunt; veluti fundus, homo, vestis, aurum, argentum, et denique aliæ res innumerabiles.

2. ¶ Incorporales autem sunt quæ tangi non possunt; qualia sunt ea quæ in jure consistunt, sicut hæreditas, ususfructus, usus, [et] obligationes quoquo modo contractæ. Nec ad rem pertinet quod in hæreditate res corporales continentur; nam et fructus qui ex fundo percipiuntur, corporales sunt: et id quod ex aliqua obligatione nobis debetur, plerumque corporale est, veluti fundus, homo, pecunia; nam ipsum jus hæreditatis, et ipsum jus utendi fruendi, et ipsum jus obligationis, incorporale est.

3. ¶ Eodem numero sunt jura prædiorum, urbanorum et rusticorum, quæ etiam servitutes vocantur.

DE SERVITUDIBUS PRÆDIORUM.

TITULUS III.

RUSTICORUM prædiorum jura sunt hæc: iter, actus, via, aqueductus. Iter est jus eundi ambulandi hominis, non etiam jumentum agendi [vel vehiculum]. Actus est jus agendi vel jumentum vel vehiculum: ita qui habet iter, actum non habet; qui actum habet et iter habet, [eoque uti potest] etiam sine jumento. Via est jus eundi et agendi et ambulandi; nam et iter et actum via in se con-

tinet. Aquæductus est jus aquæ ducendæ per fundum alienum.

1. ¶ Prædiorum urbanorum servitutes sunt hæ quæ ædificiis inhærent : ideo urbanorum prædiorum dictæ , quoniam ædificia omnia urbana prædia appellamus , etsi in villa ædificata sint. Item, urbanorum prædiorum servitutes sunt, ut vicinus onera vicini sustineat ; ut in parietem ejus liceat vicino tignum immittere ; ut stillicidium vel flumen recipiat quis in ædes suas , vel in aream , vel in cloacam ; ne altius quis tollat ædes suas , ne luminibus vicini officiat.

2. ¶ Inter rusticorum prædiorum servitutes quidam computari recte putant aquæ haustum, pecoris ad aquam appulsum , jus pascendi , calcis coquendæ , arenæ fodiendæ.

3. ¶ Ideo autem hæ servitutes prædiorum appellantur, quoniam sine prædiis constitui non possunt : nemo enim potest servitutem acquirere urbani vel rustici prædii, nisi qui habet prædium.

4. ¶ Si quis velit vicino aliquod jus constituere , pactionibus atque stipulationibus id efficere debet. Potest etiam testamento quis hæredem suum damnare ne altius tollat ædes suas , ne luminibus ædium vicini officiat ; vel ut patiatur eum tignum in parietem suum immittere , stillicidiumve adversus eum habere ; vel ut patiatur eum per fundum ire , agere , aquamve ex eo ducere.

DE USUFRUCTU.

TITULUS IV.

USUFRUCTUS est jus alienis rebus utendi fruendi, salva rerum substantia. Est autem jus in corpore ; quo sublato , et ipsum tolli necesse est.

1. ¶ Ususfructus à proprietate separationem recipit, idque pluribus modis accidit; ut ecce, si quis usumfructum alicui legaverit: nam hæres nudam habet proprietatem, legatarius vero usumfructum. Et contra, si fundum legaverit, deducto usufructu, legatarius nudam habet proprietatem, hæres vero usumfructum. Item, alii usumfructum, alii, deducto eo, fundum legare potest. Sine testamento [vero] si quis velit usumfructum alii constituere, pactionibus et stipulationibus id efficere debet. Ne tamen in universum inutiles essent proprietates, semper abscedente usufructu, placuit certis modis extinguere usumfructum, et ad proprietatem reverti.

2. ¶ Constituitur autem ususfructus non tantum in fundo et ædibus, verum etiam in servis, et jumentis, et cæteris rebus, (exceptis iis quæ ipso usu consumuntur). Nam hæ res, neque naturali ratione, neque civili, recipiunt usumfructum; quo [in] numero sunt vinum, oleum, frumentum, vestimenta, quibus proxima est pecunia numerata: namque ipso usu assidua permutatione quodammodo extinguitur. Sed, utilitatis causa, senatus censuit posse etiam earum rerum usumfructum constitui, ut tamen eo nomine hæredi utiliter caveatur. Itaque si pecuniæ ususfructus legatus sit, ita datur legatario ut ejus fiat, et legatarius satisdet hæredi de tanta pecunia restituenda, si morietur, aut capite minuetur. Cæteræ quoque res ita traduntur legatario ut ejus fiant; sed æstimatis his satisdatur, ut, si moriatur, aut capite minuatur, tanta pecunia restituatur, quanti hæ fuerint [æstimatæ]. Ergo senatus non fecit quidem earum rerum usumfructum (nec enim poterat), sed per cautionem quasi usumfructum constituit.

3. ¶ Finitur autem ususfructus morte usufructuarii,

et duabus capitis deminutionibus maxima et media, et non utendo per modum et tempus : quæ omnia nostra statuit constitutio. Item, finitur usufructus si domino proprietatis ab usufructuario cedatur, (nam cedendo extraneo nihil agitur); vel, ex contrario, si usufructuarius proprietatem rei adquisierit, quæ res consolidatio appellatur. Eo amplius constat, si ædes incendio consumptæ fuerint, vel etiam terræ motu, vel vitio suo corruerint, extinguí usumfructum, et ne arææ quidem usumfructum deberi.

4. ¶ Cum autem finitus fuerit totus usufructus, revertitur scilicet ad proprietatem, et ex eo tempore nudæ proprietatis dominus incipit plenam in re habere potestatem.

DE USU ET HABITATIONE.

TITULUS V.

IISDEM illis modis quibus usufructus constituitur, etiam nudus usus constitui solet; iisdemque illis modis finitur, quibus et usufructus desinit.

1. ¶ Minus autem juris est in usu quam in usufructu; nam is qui fundi nudum habet usum, nihil ulterius habere intelligitur quam ut oleribus, pomis, floribus, fœno, stramentis et lignis ad usum quotidianum utatur: in eoque fundo hactenus ei morari licet, ut neque domino fundi molestus sit, neque iis per quos opera rustica fiunt impedimento; nec ulli alii jus quod habet, aut locare, aut vendere, aut gratis concedere potest, [quum is qui usumfructum habet possit hæc omnia facere].

2. ¶ Item, is qui ædium usum habet, hactenus jus habere intelligitur ut ipse tantum inhabitet: nec hoc jus ad alium transferre potest; et vix receptum esse videtur ut hospitem ei recipere liceat; et cum uxore, liberisque

4. ¶ Sed tamen id aliquando aliter se habet : nam si hæres rem defuncto commodatam , aut locatam , vel apud eum depositam , existimans hæreditariam esse , bona fide accipienti vendiderit , aut donaverit , aut dotis nomine dederit ; quin is qui acceperit usucapere possit , dubium non est : quippe cum ea res in furti vitium non ceciderit , quum utique hæres , qui bona fide tanquam suam alienaverit , furtum non committat.

5. ¶ Item , si is ad quem ancillæ ususfructus pertinet , partum suum esse credens , vendiderit , aut donaverit , furtum non committit : furtum enim sine affectu furandi non committitur.

6. ¶ Aliis quoque modis accidere potest ut quis sine vitio furti rem alienam ad aliquem transferat , et efficiat ut à possessore usucapiatur.

7. ¶ Quod autem ad eas res quæ solo continentur expedit , jus ita procedit , ut si quis loci vacantis possessionem , propter absentiam aut negligentiam domini , aut quia sine successore decesserit , sine vi nanciscatur , quamvis ipse mala fide possideat (quia intelligit se alienum fundum occupasse) , tamen si alii bona fide accipienti traderit , poterit ei longa possessione res acquiri ; quia neque furtivum , neque vi possessum acceperit. Abolita est enim quorundam veterum sententia , existimantium etiam fundi locive furtum fieri , et eorum utilitati qui res soli possident , principalibus constitutionibus prospicitur , ne cui longa et indubitata possessio debeat auferri.

8. ¶ Aliquando etiam furtiva vel vi possessa res usucapi potest , veluti si in domini potestatem reversa fuerit ; tunc enim vitio , rei purgato , procedit ejus usucapio.

9. ¶ Res fisci nostri usucapi non potest. Sed Papinianus scripsit , bonis vacantibus fisco nondum nunciatis ,

bonæ fidei emptorem traditam sibi rem ex his bonis usucapere posse; et ita divus Pius et divi Severus et Antoninus rescripserunt.

10. ¶ Novissime sciendum est rem talem esse debere, ut in se non habeat vitium, ut à bonæ fidei emptore usucapi possit, vel qui ex alia justa causa possidet.

11. ¶ Error autem falsæ causæ usucapionem non parit; veluti si quis cum non emerit, emisse se existimans, possideat; vel cum ei donatum non fuerit, quasi ex donatione possideat.

12. ¶ Diutina possessio quæ prodesse coeperat defuncto, et hæredi et bonorum possessori continuatur, licet ipse sciat prædium alienum esse; quod si ille initium justum non habuit, hæredi et bonorum possessori, licet ignoranti, possessio non prodest. Quod nostra constitutio similiter et in usucapionibus observari constituit, ut tempora continuentur. Inter venditorem quoque et emptorem conjungi tempora divi Severus et Antoninus rescripserunt.

13. ¶ Edicto divi Marci, cavetur eum qui à fisco rem alienam emit, si post venditionem quinquennium præterierit, posse dominum rei exceptione repellere. Constitutio autem divæ memoriæ Zenonis, bene prospexit iis qui a fisco per venditionem, aut donationem, vel alium titulum accipiunt aliquid, ut ipsi quidem securi statim fiant, et victores existant, sive experiantur, sive conveniantur. Adversus autem sacratissimum ærarium usque ad quadriennium liceat eis intendere, qui pro dominio vel hypotheca earum rerum, quæ alienatæ sunt, putaverint sibi quasdam competere actiones. Nostra autem divina constitutio, quam nuper promulgavimus, etiam de iis qui à nostra vel venerabilis Augustæ domo aliquid accepe-

rint, hæc statuit quæ in fiscalibus alienationibus præfatae Zenonianæ constitutionis continentur.

DE DONATIONIBUS.

TITULUS VII.

Est et aliud genus acquisitionis, donatio. Donationum autem duo sunt genera: mortis causa, et non mortis causa.

I. ¶ Mortis causa donatio est, quæ propter mortis fit suspicionem; cum quis ita donat ut si quid humanitus ei contigisset, haberet is qui accepit; sin autem supervixisset, is qui donavit reciperet; vel si eum donationis poenituisset, aut prior decesserit cui donatum sit. Hæ mortis causa donationes ad exemplum legatorum redactæ sunt per omnia; nam, cum prudentibus ambiguum fuerat, utrum donationis an legati instar eam obtinere oporteret, et utriusque causæ quædam habebat insignia, et alii ad aliud genus eam retrahebant, à nobis constitutum est ut per omnia fere legatis connumeretur, et sic procedat quemadmodum nostra constitutio eam formavit. Et in summa, mortis causa donatio est, cum magis se quis velit, habere quam eum cui donat; magisque eum cui donat, quam hæredem suum. Sic et apud Homerum Telemachus donat Piræo:

Πείραι', εἰ γὰρ τ' ἴδμεν ὅπως ἔσαι τὰδ' ἔργα·
 Εἶπεν ἐμὲ μνηστῆρες, ἀγηνόρες ἐν μεγάροισι
 Λάθρη κτείναντες παλῶϊα πάντα δάσονται,
 Αὐτὴν ἔχοντα σε βυλὸν ἐπαυρέμεν, ἢ τινα τῶν δέ.
 Εἰ δὲ κ' ἐγὼ τέτοισι φέρον καὶ κῆρα φυτεύσω,
 Δὴ τότε μοι χαίροντι φέρειν πρὸς δώμαϊα χαίρον.

Id est,

*Piræe, incertus quoniam rerum exitus harum est,
Si tacita incautum stolidi me forte necare
Morte proci poterunt, et opes vexare paternas,
Hæc ego te malo quam illorum quempiam habere.
Sin ego eos justa meritos affecero clade,
Tum mihi tu læto reddes illa omnia lætus.*

2. ¶ Aliæ autem donationes sunt quæ sine ulla mortis cogitatione fiunt, quas inter vivos appellamus, quæ non omnino comparantur legatis : quæ si fuerint perfectæ, temere revocari non possunt. Perficiuntur autem, cum donator suam voluntatem scriptis aut sine scriptis manifestaverit. Et ad exemplum venditionis, nostra constitutio eas etiam in se habere necessitatem traditionis voluit, ut etiam, si non tradantur, habeant plenissimum et perfectum robur, et traditionis necessitas incumbat donatori. Et cum retro principum dispositiones insinuari eas actis intervenientibus volebant, si majores fuerant ducentorum solidorum, constitutio nostra eam quantitatem usque ad quingentos solidos ampliavit, quam stare etiam sine insinuatione statuit; sed et quasdam donationes invenit quæ penitus insinuationem fieri minime desiderant, sed in se plenissimam habent firmitatem. Alia insuper multa ad uberiores exitum donationum invenimus; quæ omnia ex nostris constitutionibus, quas super his exposuimus, colligenda sunt. Sciendum est tamen quod etsi plenissimæ sint donationes, si tamen ingrati existant homines in quos beneficium collatum est, donatoribus per nostram constitutionem licentiam præstitimus certis ex causis eas revocare; ne illi qui suas res in alios contulerint, ab his quandam patiantur injuriam vel jacturam, secundum enumeratos in constitutione nostra modos.

3. ¶ Est et aliud genus inter vivos donationis, quod veteribus quidem prudentibus¹ penitus erat incognitum, postea autem à junioribus divis principibus introductum est, quod ante nuptias vocabatur, et tacitam in se conditionem habebat, ut tunc ratum esset cum matrimonium esset insequutum. Ideoque ante nuptias appellabatur, quod ante matrimonium efficiebatur, et nunquam post nuptias celebratas talis donatio procedebat. Sed primus quidem divus Justinus, pater noster, cum augeri dotes et post nuptias fuerat permissum, si quid tale eveniret, et ante nuptias augeri donationem, et constante matrimonio, sua constitutione permisit. Sed tamen nomen inconveniens remanebat, cum ante nuptias quidem vocabatur, post nuptias autem tale accipiebat incrementum. Sed nos plenissimo fini tradere sanctiones cupientes, et consequentia nomina rebus esse studentes, constituimus ut tales donationes non augeantur tantum, sed etiam constante matrimonio initium accipiant, et non ante nuptias, sed propter nuptias vocentur; et dotibus in hoc exæquentur, ut quemadmodum dotes constante matrimonio non solum augentur, sed etiam fiunt; ita et istæ donationes quæ propter nuptias introductæ sunt, non solum antecedant matrimonium, sed eo etiam contracto augeantur et constituentur.

4. ¶ Erat olim et alius modus civilis acquisitionis, per jus accrescendi, quod est tale. Si communem servum habens aliquis cum Titio, solus libertatem ei imposuerit vel vindicta, vel testamento; eo casu pars ejus amittebatur, et socio accrescebat. Sed cum pessimum fuerat exemplo, et libertate servum defraudari, et ex ea humanioribus quidem dominis damnum inferri, sævioribus autem dominis lucrum accedere: hoc, quasi invidia ple-

num, pio remedio per nostram constitutionem mederi necessarium duximus; et invenimus viam per quam et manumissor, et socius ejus, et qui libertatem accepit, nostro beneficio fruantur libertate cum effectu procedente (cujus favore antiquos legumlatores multa etiam contra communes regulas statuuisse manifestum est), et eo qui eam libertatem imposuit, suæ liberalitatis stabilitate gaudente, et socio indemni conservato, pretiumque servi secundum partem dominii quod nos definivimus, accipiente.

QUIBUS ALIENARE LICET, VEL NON.

TITULUS VIII.

ACCIDIT aliquando ut qui dominus sit, alienare non possit; et contra, qui dominus non sit, alienandæ rei potestatem habeat. Nam dotale prædium maritus, invita muliere, per legem Juliam prohibetur alienare, quamvis ipsius sit, dotis causa ei datum; quod nos, legem Juliam corrigentes, in meliorem statum deduximus. Cum enim lex in solis tantummodo rebus locum habebat quæ italicæ fuerant, et alienationes inhibebat quæ invita muliere fiebant, hypothecas autem earum rerum, etiam volente ea, utrique remedium imposuimus, ut etiam in eas res quæ in provinciali solo positæ sunt, interdicta sit alienatio vel obligatio, ut neutrum eorum neque consentientibus mulieribus procedat, ne sexus muliebris fragilitas in perniciem substantiæ earum convertatur.

1. ¶ Contra autem creditor pignus ex pactione, quamvis ejus ea res non sit, alienare potest. Sed hoc forsitan ideo videtur fieri, quod voluntate debitoris intelligitur pignus alienari, quia ab initio contractus pactus est ut

liceret creditori pignus vendere si pecunia non solvatur. Sed ne creditores jus suum persequi impedirentur, neque debitores temere suarum rerum dominium amittere viderentur, nostra constitutione consultum est, et certus modus impositus est per quem pignorum distractio possit procedere, cujus tenore utrique parti, creditorum et debitorum satis abunde provisum est.

2. ¶ Nunc admonendi sumus, neque pupillum, neque pupillam, ullam rem sine tutoris auctoritate alienare posse. Ideoque, si mutuam pecuniam sine tutoris auctoritate alicui dederit, non contrahit obligationem, quia pecuniam non facit accipientis, ideoque vindicari nummi possunt, sicubi extant. Sed si nummi quos mutuo minor dederit, ab eo qui accepit bona fide consumti sunt, condici possunt; si mala fide, ad exhibendum de his agi potest. At, ex contrario, omnes res pupillo et pupillæ sine tutoris auctoritate recte dari possunt. Ideoque, si debitor pupillo solvat, necessaria est debitori tutoris auctoritas, alioqui non liberabitur. Sed hoc etiam evidentissima ratione statutum est in constitutione quam ad cæsarienses advocatos, ex suggestione Triboniani, viri eminentissimi, quæstoris sacri palatii nostri, promulgavimus: qua dispositum est, ita licere tutori vel curatori debitorem pupillarem solvere, ut prius judicialis sententia, sine omni damno celebrata, hoc permittat: quo subsequuto, si et iudex pronunciaverit, et debitor solverit, sequatur hujusmodi solutionem plenissima securitas. Sin autem aliter quam disposuimus solutio facta fuerit, pecuniam autem salvam habeat pupillus, aut ex ea locupletior sit, et adhuc eandem pecuniæ summam petat, per exceptionem doli mali poterit submoveri. Quod si male consumserit, aut furto [aut vi] amiserit, nihil proderit debitori doli

PER QUAS PERSON. CUIQUE ACQUIRITUR. 71

mali exceptio, sed nihilominus condemnabitur, quia temere, sine tutoris auctoritate, et non secundum nostram dispositionem solverit. Sed ex diverso, pupilli, vel pupillæ,olvere sine tutoris auctoritate non possunt, quia id quod solvunt non fit accipientis, quum scilicet nullius rei alienatio eis sine tutoris auctoritate concessa sit.

PER QUAS PERSONAS CUIQUE
ACQUIRITUR.

TITULUS IX.

ACQUIRITUR vobis non solum per vosmetipsos, sed etiam per eos quos in potestate habetis; [item per servos in quibus usumfructum habetis;] item per homines liberos, et per servos alienos quos bona fide possidetis, de quibus singulis diligentius dispiciamus.

I. ¶ Igitur liberi vestri utriusque sexus quos in potestate habetis, olim quidem, quicquid ad eos pervenerat (exceptis videlicet castrensibus pecuniis), hoc parentibus suis acquirebant sine ulla distinctione; et hoc ita parentum fiebat, ut etiam esset eis licentia quod per unum vel unam eorum acquisitum esset, alii filio vel extraneo donare, vel vendere, vel quocunque modo voluerant applicare. Quod nobis inhumanum visum est; et generali constitutione emissa, et liberis peperimus, et patribus honorem debitum reservavimus. Sancitum etenim à nobis est, ut si quid ex re patris ei obveniat, hoc, secundum antiquam observationem, totum parenti acquiratur. Quæ enim invidia est, quod ex patris occasione profectum est, hoc ad eum reverti? Quod autem ex alia causa sibi filius familias acquisivit, huius usumfructum patri quidem acquirat, dominium autem apud eum remaneat; ne quod ei

suis laboribus, vel prospera fortuna accesserit, hoc in alium perveniens, luctuosum ei procedat.

2. ¶ Hoc quoque à nobis dispositum est et in ea specie, ubi parens emancipando liberos suos, ex rebus quæ acquisitionem effugiebant, sibi tertiam partem retinere (si voluerat) licentiam, ex anterioribus constitutionibus habebat, quasi pro pretio quodammodo emancipationis; et inhumanum quiddam accidebat ut filius rerum suarum ex hac emancipatione dominio pro parte [tertia] defraudaretur; et quod honoris ei ex emancipatione additum erat, quod sui juris effectus esset, hoc per rerum diminutionem decresceret. Ideoque statuimus ut parens, pro tertia parte domini quam retinere poterat, dimidiam, non domini rerum, sed ususfructus, retineat. Ita etenim res intactæ apud filium remanebunt, et pater ampliore summa fruetur, pro tertia dimidia potiturus.

3. ¶ Item vobis acquiritur quod servi vestri ex traditione nanciscuntur, sive quid stipulentur, sive ex donatione, vel ex legato, vel ex qualibet alia causa acquirant. Hoc enim vobis ignorantibus et invitis obvenit. Ipse enim servus qui in potestate alterius est, nihil suum habere potest. Sed si hæres institutus sit, non alias nisi vestro jussu, hæreditatem adire potest. Et si vobis jubentibus adierit, vobis hæreditas acquiritur, perinde ac si vos ipsi hæredes instituti essetis. Et convenienter scilicet vobis legatum per eos acquiritur. Non solum autem proprietas per eos quos in potestate habetis vobis acquiritur, sed etiam possessio: cujuscunque enim rei possessionem adepti fuerint, id vos possidere videmini. Unde etiam per eos usucapio, vel longi temporis possessio, vobis accidit.

4. ¶ De iis autem servis in quibus tantummodo usum-

fructum habetis, ita placuit, ut quicquid ex re vestra, vel ex operis suis acquirant, id vobis adjiciatur; quod vero extra eas causas consequuti sunt, id ad dominum proprietatis pertineat. Itaque si his servus hæres institutus sit, legatumve quid ei aut donatum fuerit, non usufructuario, sed domino proprietatis acquiritur. Idem placet et de eo qui à vobis bona fide possidetur, sive is liber sit, sive alienus servus. Quod enim placuit de usufructuario, idem placet et de bonæ fidei possessore. Itaque quod extra istas duas causas acquiritur, id vel ad ipsum pertinet, si liber est, vel ad dominum, si servus est. Sed bonæ fidei possessor, cum usuceperit servum (quia eo modo dominus fit), ex omnibus causis per eum sibi acquirere potest. Fructuarius vero usucapere non potest: primum, quia non possidet, sed habet jus utendi fruendi; deinde, quia scit servum alienum esse. Non solum autem proprietas per eos servos in quibus usumfructum habetis, vel quos bona fide possidetis, aut per liberam personam quæ bona fide vobis servit, vobis acquiritur, sed etiam possessio. Loquimur autem in utriusque persona, secundum distinctionem quam proxime exposuimus, id est, si quam possessionem ex re vestra, vel ex suis operis adepti fuerint.

5. ¶ Ex his itaque apparet, per liberos homines, quos neque vestro juri subjectos habetis, neque bona fide possidetis; item per alienos servos, in quibus neque usumfructum habetis, neque possessionem justam, nulla ex causa vobis acquiri posse. Et hoc est, quod dicitur, per extraneam personam nihil acquiri posse; excepto eo quod per liberam personam (veluti per procuratorem,) placet non solum scientibus, sed et ignorantibus vobis acquiri possessionem, secundum divi Severi constitutionem: et per hanc possessionem etiam dominium, si

dominus fuerit qui tradidit; vel usucapionem, aut longi temporis præscriptionem, si dominus non sit.

6. ¶ Hactenus tantisper admonuisse sufficiat, quemadmodum singulæ res vobis acquirantur: nam legatorum jus, quo et ipso singulæ res vobis acquiruntur, item fideicommissorum, ubi singulæ res vobis relinquuntur, opportunius inferiore loco referemus. Videamus itaque nunc, quibus modis per universitatem res vobis acquirantur. Si cui ergo hæredes facti sitis, sive cujus bonorum possessionem petieretis, vel si quem arrogaveritis, vel si cujus bona libertatum conservandarum causa vobis addicta fuerint, ejus res omnes ad vos transeunt. Ac prius de hæreditatibus dispiciamus, quarum duplex conditio est: nam vel ex testamento, vel ab intestato ad vos pertinent. Et prius est, ut de his dispiciamus quæ ex testamento vobis obveniunt; qua in re, necessarium est initium de ordinandis testamentis exponere.

DE TESTAMENTIS ORDINANDIS.

TITULUS X.

TESTAMENTUM ex eo appellatur, quod testatio mentis sit.

1. ¶ Sed ut nihil antiquitatis penitus ignoretur, sciendum est olim quidem duo genera testamentorum in usu fuisse: quorum altero in pace et otio utebantur, quod calatis comitiis appellabant; altero, cum in prælium exituri essent, quod procinctum dicebatur. Accessit deinde tertium genus testamentorum, quod dicebatur per æs et libram: scilicet, quod per emancipationem, id est, imaginariam quandam venditionem agebatur, quinque testibus, et libripende, civibus Romanis puberibus præsentibus, et eo qui familiæ emptor dicebatur.

Sed illa quidem priora duo genera testamentorum ex veteribus temporibus in desuetudinem abierunt. Quod vero per æs et libram fiebat, licet diutius permanserit, attamen partim et hoc in usu esse desiit.

2. ¶ Sed prædicta quidem nomina testamentorum ad jus civile referebantur; postea vero, ex edicto prætoris, forma alia faciendorum testamentorum introducta est. Jure enim honorario nulla emancipatio desiderabatur: sed septem testium signa sufficiebant, cum jure civili signa testium non essent necessaria.

3. ¶ Sed cum paulatim, tam ex usu hominum, quam ex constitutionum emendationibus, cœpit in unam consonantiam jus civile et prætorium jungi; constitutum est, ut uno eodemque tempore, (quod jus civile quodammodo exigebat) septem testibus adhibitis, et subscriptione testium, (quod ex constitutionibus inventum est, et ex edicto prætoris) signacula testamentis imponerentur: ita ut hoc jus tripertitum esse videatur; et testes quidem et eorum præsentia uno contextu testamenti celebrandi gratia, à jure civili descendant; subscriptiones autem testatoris et testium, ex sacrarum constitutionum observatione adhibeantur; signacula autem, et testium numerus, ex edicto prætoris.

4. ¶ Sed his omnibus à nostra constitutione propter testamentorum sinceritatem, ut nulla fraus adhibeatur, hoc additum est: ut per manus testatoris vel testium nomen hæredis exprimatur, et omnia secundum illius constitutionis tenorem procedant.

5. ¶ Possunt autem omnes testes et uno annulo signare testamentum: quid enim si septem annuli una sculptura fuerint, secundum quod Papiniano visum est? Sed et alieno quoque annulo licet signare [testamentum].

6. ¶ Testes autem adhiberi possunt ii, cum quibus testamenti factio est. Sed neque mulier, neque impubes, neque servus, neque furiosus, neque mutus, neque surdus, neque is cui bonis interdictum est, neque ii quos leges jubent improbos intestabilesque esse, possunt in numerum testium adhiberi.

7. ¶ Sed cum aliquis ex testibus testamenti quidem faciendi tempore liber existimabatur, postea autem servus apparuit; tam divus Hadrianus Catonio, quam postea divi Severus et Antoninus rescripserunt, subvenisse se ex sua liberalitate testamento, ut sic habeatur [firmum] ac si, ut oportebat, factum esset cum eo tempore, quo testamento signaretur, omnium consensu hic testis liberi loco fuerit; neque quisquam esset, qui status ei quæstionem moveret.

8. ¶ Pater, nec non is qui in potestate ejus est, item duo fratres qui in ejusdem patris potestate sunt, utique testes in uno testamento fieri possunt; quia nihil nocet ex una domo plures testes alieno negotio adhiberi.

9. ¶ In testibus autem non debet esse is, qui in potestate testatoris est. Sed si filiusfamilias de castrensi peculio post missionem faciat testamentum, nec pater ejus recte adhibetur testis, nec is qui in potestate ejusdem patris est: reprobatur enim in ea re domesticum testimonium.

10. ¶ Sed neque hæres scriptus, neque is qui in potestate ejus est, neque pater ejus qui eum habet in potestate, neque fratres qui in ejusdem patris potestate sunt, testes adhiberi possunt: quia hoc totum negotium, quod agitur testamenti ordinandi gratia, creditur hodie inter testatorem et hæredem agi. Licet autem totum jus tale conturbatum fuerat, et veteres quidem familiæ em-

ptorem, et eos qui per potestatem ei conjuncti fuerant, à testamentariis testimoniis repellebant; hæredi [autem], et iis qui per potestatem ei conjuncti fuerant, concedebant testimonia in testamentis præstare, licet ii, qui id permittebant, hoc jure minime abuti eos debere suadebant: tamen nos eandem observationem corrigentes, et quod ab illis suum est in legis necessitatem transferentes, ad imitationem pristini familiæ emptoris, merito nec hæredi, (qui imaginem vetustissimi familiæ emptoris obtinet) neque aliis personis quæ ei (ut dictum est) conjunctæ sunt, licentiam concedimus, sibi quodammodo testimonia præstare; ideoque nec ejusmodi veteres constitutiones nostro Codici inseri permisimus.

11. ¶ Legatariis autem et fideicommissariis, quia non juris successores sunt, et aliis personis eis conjunctis testimonium non denegamus: immo in quadam nostra constitutione et hoc specialiter eis concessimus. Et multo magis iis qui in eorum potestate sunt, vel qui eos habent in potestate, hujusmodi licentiam damus.

12. ¶ Nihil autem interest, testamentum in tabulis, an in chartis, membranisque, vel in alia materia fiat.

13. ¶ Sed et unum testamentum pluribus codicibus conficere quis potest, secundum obtinentem tamen observationem omnibus factis; quod interdum etiam necessarium est: veluti si quis navigaturus et secum ferre, et [domi] relinquere judiciorum suorum contestationem velit, vel propter alias innumerabiles causas quæ humanis necessitatibus imminet.

14. ¶ Sed hæc quidem de testamentis, quæ scriptis conficiuntur, [sufficiunt]. Si quis autem sine scriptis voluerit ordinare jure civili testamentum, septem testibus adhibitis, et sua voluntate coram eis nuncupata, sciat

hoc perfectissimum testamentum jure civili, firmumque constitutum.

DE MILITARI TESTAMENTO.

TITULUS XI.

SUPRA dicta diligens observatio in ordinandis testamentis, militibus, propter nimiam imperitiam eorum, constitutionibus [principalibus] remissa est. Nam quamvis ii neque legitimum numerum testium adhibuerint, neque aliam testamentorum solemnitatem observaverint, recte nihilominus testantur, videlicet cum in expeditionibus occupati sunt : quod merito nostra constitutio introduxit. Quoquo enim modo voluntas ejus suprema inveniatur, sive scripta, sive sine scriptura, valet testamentum ex voluntate ejus. Illis autem temporibus per quæ citra expeditionum necessitatem in aliis locis vel suis ædibus degunt, minime ad vindicandum tale privilegium adjuvantur ; sed testari quidem, etsi filii familiarum sint, propter militiam conceduntur : jure tamen communi, eadem observatione et in eorum testamentis adhibenda, quam in testamentis paganorum proxime exposuimus.

I. ¶ Plane de testamentis militum divus Trajanus Catilio Severo ita rescripsit : Id privilegium, quod militantibus datum est, ut quoquo modo facta ab his testamenta rata sint, sic intelligi debet, ut utique prius constare debeat, testamentum factum esse, quod et sine scriptura et à non militantibus fieri potest. Si ergo miles, de cujus bonis apud te quæritur, convocatis ad hoc hominibus ut voluntatem suam testaretur, ita loquutus est, ut declararet quem vellet sibi hæredem esse, et cui libertatem tribueret ; potest videri sine scripto hoc modo esse testatus, et voluntas ejus rata habenda est. Cæterum

si (ut plerumque sermonibus fieri solet) dixit alicui, *Ego te hæredem facio*, aut, *Bona mea tibi relinquo*, non oportet hoc pro testamento observari. Nec ullorum magis interest, quam ipsorum quibus id privilegium datum est, ejusmodi exemplum non admitti. Alioqui non difficulter post mortem alicujus militis testes existerent, qui affirmarent se audisse dicentem aliquem, relinquere se bona cui visum sit, et per hoc vera judicia subverterentur.

2. ¶ Quinimo et mutus et surdus miles testamentum facere potest.

3. ¶ Sed hactenus hoc illis à principalibus constitutionibus conceditur, quatenus militant, et in castris degunt. Post missionem vero veterani, vel extra castra [alii], si faciant adhuc militantes testamentum, communi omnium civium Romanorum jure id facere debent. Et quod in castris fecerint testamentum, non communi jure, sed quomodo voluerint, post missionem intra annum tantum valebit. Quid ergo si intra annum quis decesserit, conditio autem hæredi adscripta post annum extiterit? an quasi militis testamentum valeat? Et placet valere quasi militis.

4. ¶ Sed et si quis ante militiam non jure fecit testamentum, et miles factus, et in expeditione degens resignavit illud, et quædam adjecit, sive detraxit, vel alias manifesta est militis voluntas hoc valere volentis: dicendum est valere hoc testamentum, quasi ex nova militis voluntate.

5. ¶ Denique et si in arrogationem datus fuerit miles, vel filiusfamilias emancipatus est, testamentum ejus quasi ex nova militis voluntate valet, nec videtur capitis deminutione irritum fieri.

6. ¶ Sciendum tamen est, quod cum ad exemplum castrensis peculii, tam anteriores leges quam principales constitutiones, quibusdam quasi castrensia dederant peculia, et horum quibusdam permissum fuerat etiam in potestate degentibus testari: postra [id] constitutio latius extendens, permiserit omnibus in hujusmodi peculiis testari quidem, sed jure communi. Cujus constitutionis tenore perspecto, licentia est nihil eorum quæ ad præfatum jus pertinent, ignorare.

QUIBUS NON EST PERMISSUM FACERE TESTAMENTUM.

TITULUS XII.

Non tamen omnibus licet facere testamentum. Statim enim ii, qui alieno juri subjecti sunt, testamenti faciendi jus non habent: adeo quidem, ut quamvis parentes eis permiserint, nihilo magis jure testari possunt; exceptis iis quos antea enumeravimus, et præcipue militibus qui in potestate parentum sunt, quibus de eo quod in castris acquisierunt permissum est ex constitutionibus principum testamentum facere. Quod quidem jus ab initio tantum militantibus datum est, tam ex auctoritate divi Augusti, quam Nervæ, nec non optimi imperatoris Trajani, postea vero subscriptione divi Hadriani, etiam dimissis à militia, id est veteranis, concessum est. Itaque si quidem fecerint de castrensi peculio testamentum, pertinebit hoc ad eum quem hæredem reliquerunt; si vero intestati decesserint, nullis liberis vel fratribus superstitibus, ad parentes eorum jure communi pertinebit. Ex hoc intelligere possumus, quod in castris acquisierit miles qui in potestate patris est, neque

ipsum patrem adimere posse, neque patris creditores id vendere, vel aliter inquietare, neque, patre mortuo, cum fratribus commune esse; sed scilicet proprium ejus esse qui id in castris adquisierit, quamquam, jure civili omnium, qui in potestate parentum sunt, peculia perinde in bonis parentum computentur, ac servorum peculia in bonis dominorum numerantur; exceptis videlicet iis quæ ex sacris constitutionibus, et præcipue nostris, propter diversas causas non acquiruntur. Præter hos igitur, qui castrense peculium vel quasi castrense habent, si quis alius filiusfamilias testamentum fecerit, inutile est, licet suæ potestatis factus decesserit.

1. ¶ Præterea, testamentum facere non possunt impuberes, quia nullum eorum animi judicium est; item furiosi, quia mente carent. Nec ad rem pertinet, si impubes, postea pubes, aut furiosus, postea compos mentis factus fuerit, et decesserit. Furiosi autem, si per id tempus fecerint testamentum quo furor eorum intermissus est, jure testati esse videntur, certe eo, quod ante furorem fecerint, testamento valente. Nam, neque testamentum recte factum, neque ullum aliud negotium recte gestum, postea furor interveniens perimit.

2. ¶ Item prodigus, cui bonorum suorum administratio interdicta est, testamentum facere non potest; sed id, quod ante fecerit quam interdictio bonorum suorum ei fiat, ratum est.

3. ¶ Item surdus et mutus non semper testamentum facere possunt. Utique autem de eo surdo loquimur qui omnino non exaudit, non qui tarde exaudit: nam et mutus is intelligitur qui eloqui nihil potest, non qui tarde loquitur; sæpe enim etiam litterati et eruditi homines, variis casibus, et audiendi et loquendi facultatem amittunt.

Unde nostra constitutio etiam his subvenit ut, certis casibus et modis, secundum normam ejus possint testari, aliaque facere quæ eis permissa sunt. Sed si quis, post testamentum factum, adversa valetudine, aut quolibet alio casu, mutus aut surdus esse coeperit, ratum nihilominus manet ejus testamentum.

4. ¶ Cæcus autem non potest facere testamentum, nisi per observationem quam lex divi Justinii, patris nostri, introduxit.

5. ¶ Ejus qui apud hostes est testamentum, quod ibi fecit, non valet, quamvis redierit; sed quod, dum in civitate fuerat, fecit, sive redierit, valet jure postliminii; sive illic decesserit, valet ex lege Cornelia.

DE EXHÆREDATIONE LIBERORUM.

TITULUS XIII.

Non tamen, ut omnino valeat testamentum, sufficit hæc observatio quam supra exposuimus; sed qui filium in potestate habet, curare debet ut eum hæredem instituat, vel exhæredem eum nominatim faciat: alioqui, si eum silentio præterierit, inutiliter testabitur; adeo quidem ut si, vivo patre, filius mortuus sit, nemo hæres ex eo testamento existere possit, quia scilicet ab initio non constititerit testamentum. Sed non ita de filiabus, et aliis per virilem sexum descendētib; liberis utriusque sexus, antiquitati fuerat observatum: sed si non fuerant scripti hæredes scriptæve, vel exhæredati exhæredatæve, testamentum quidem non infirmabatur, jus tamen accrescendi eis ad certam portionem præstabatur. Sed nec nominatim eas personas exhæredare parentibus necesse erat, sed licebat inter cæteros hoc facere. Nominatim autem quis

exhæredari videtur, sive ita exhæredetur, *Titius, filius meus, exhæres esto*; sive ita, *Filius meus, exhæres esto*, non adjecto proprio nomine, scilicet si alius filius non extet.

1. ¶ Posthumi quoque liberi, vel hæredes institui debent, vel exhæredari. Et in eo par omnium conditio est, quod et filio posthumus, et quolibet ex cæteris liberis, sive foeminili sexus, sive masculini, præterito, valet quidem testamentum; sed postea adgnatione posthumi sive posthumæ rumpitur, et ea ratione totum infirmatur. Ideoque si mulier, ex qua posthumus aut posthuma sperabatur, abortum fecerit, nihil impedimento est scriptis hæredibus ad hæreditatem adeundam. Sed foeminili quidem sexus personæ, vel nominatim, vel inter cæteros, exhæredari solebant; dum tamen, si inter cæteros exhæredarentur, aliquid eis legaretur, ne viderentur præteritæ esse per oblivionem. Masculos vero posthumos, id est, filios et deinceps, placuit non aliter recte exhæredari, nisi nominatim exhæredarentur, hoc scilicet modo: *Quicumque mihi filius genitus fuerit, exhæres esto.*

2. ¶ Posthumorum autem loco sunt et hi qui in sui hæredis locum succedendo, quasi adgnascendo fiunt parentibus sui hæredes, ut ecce: si quis filium, et ex eo nepotem neptemve in potestate habeat, quia filius gradu præcedit, is solus jura sui hæredis habet, quamvis nepos quoque et neptis ex eo in eadem potestate sint. Sed si filius ejus vivo eo moriatur, aut qualibet alia ratione exeat de potestate ejus, incipit nepos neptisve in ejus locum succedere, ut eo modo jura suorum hæredum quasi adgnatione nanciscuntur. Ne ergo eo modo rumpatur ejus testamentum, sicut ipsum filium vel hæredem instituere, vel nominatim exhæredare debet testator, ne non jure

faciat testamentum ; ita et nepotem neptemve ex filio necesse est ei vel hæredem instituere , vel exhæredare , ne forte , eo vivo , filio mortuo , succedendo in locum ejus nepos neptisve , quasi adgnatione , rumpat testamentum. Idque lege Julia Vellea provisum est , in qua similis exhæredationis modus ad similitudinem posthumorum demonstratur.

3. ¶ Emancipatos liberos jure civili neque hæredes instituere , neque exhæredare necesse est , quia non sunt sui hæredes. Sed prætor omnes , tam foeminili sexus , quam masculini , si hæredes non instituantur , exhæredari jubet , virilis sexus nominatim , foemini vero inter cæteros ; quia si neque hæredes instituti fuerint , neque ita (ut diximus) exhæredati , permittit eis prætor contra tabulas testamenti bonorum possessionem.

4. ¶ Adoptivi liberi , quamdiu sunt in potestate patris adoptivi , ejusdem juris habentur cujus sunt justis nuptiis quæsitæ : itaque hæredes instituendi vel exhæredandi sunt secundum ea quæ de naturalibus exposuimus. Emancipati vero à patre adoptivo , neque jure civili , neque [eo jure] quod ad edictum prætoris attinet , inter liberos connumerantur. Qua ratione , accidit ut ex diverso (quod ad naturalem parentem attinet) , quamdiu quidem sunt in adoptiva familia , extraneorum numero habeantur ; ut eos neque hæredes instituere , neque exhæredare necesse sit : cum vero emancipati fuerint ab adoptivo patre , tunc incipiant in ea causa esse in qua futuri essent , si à naturali patre emancipati fuissent.

5. ¶ Sed hæc quidem vetustas introducebat : nostra vero constitutio inter masculos et foeminas in hoc jure nihil interesse existimans , quia utraque persona in hominum procreatione simili naturæ officio fungitur , et lege

antiqua [duodecim tabularum] omnes similiter ad successionem ab intestato vocabantur, quod et prætores postea secuti esse videntur; ideo simplex et simile jus, et in filiis, et in filiabus, et in cæteris descendantibus per virilem sexum personis, non solum jam natis, sed etiam posthumis, introduxit, ut omnes, sive sui, sive emancipati sint, vel hæredes instituantur, vel nominatim exhæredentur: et eundem habeant effectum circa testamenta parentum suorum infirmanda, et hæreditatem auferendam, quem filii sui vel emancipati habent, sive jam nati sint, sive, adhuc in utero constituti, postea nati sint. Circa adoptivos autem [filios] certam induximus divisionem quæ in nostra constitutione, quam super adoptivis tulimus, continetur.

6. ¶ Sed si in expeditione occupatus miles testamentum faciat, et liberos suos jam natos, vel posthumos, nominatim non exhæredaverit, sed [silentio] præterierit, non *ignorans* an habeat liberos; silentium ejus pro exhæredatione nominatim facta valere, constitutionibus principum cautum est.

7. ¶ Mater, vel avus maternus, necesse non habent liberos suos aut hæredes instituere, aut exhæredare, sed possunt eos silentio omittere; nam silentium matris aut avi materni, et cæterorum per matrem ascendentium, tantum facit quantum exhæredatio patris. Neque enim matri filium filiamve, neque avo materno nepotem nepotemve ex filia, si eum eamve hæredem non instituat, exhæredare necesse est, sive de jure civili quæramus, sive de edicto prætoris, quo [prætor] præteritis liberis, contra tabulas bonorum possessionem permittit; sed aliud eis adminiculum servatur quod paulo post vobis manifestum fiet.

DE HÆREDIBUS INSTITUENDIS.

TITULUS XIV.

HÆREDES instituere permissum est tam liberos homines quam servos, et tam proprios quam alienos. Proprios autem olim quidem, secundum plurium sententias, non aliter quam cum libertate recte instituere licebat; hodie vero etiam sine libertate ex nostra constitutione hæredes eos instituere permissum est. Quod non per innovationem induximus, sed quoniam æquitius erat, et Atilicino placuisse Paulus suis libris quos, tam ad Masurium Sabinum quam ad Plautium scripsit, refert. Proprius autem servus etiam is intelligitur in quo nudam proprietatem testator habet, alio usumfructum habente. Est tamen casus in quo nec cum libertate utiliter servus à domina hæres instituitur, ut constitutione divorum Severi et Antonini cavetur, cujus verba hæc sunt: Servum adulterio maculatum, non jure testamento manumissum ante sententiam ab ea muliere videri quæ rea fuerat ejusdem criminis postulata, rationis est. Quare sequitur ut, in eundem à domina collata hæredis institutio, nullius momenti habeatur. Alienus servus etiam is intelligitur in quo usumfructum testator habet.

1. ¶ Servus autem à domino suo hæres institutus, siquidem in eadem causa manserit, fit ex testamento liber, hæresque ei necessarius. Si vero à vivo testatore manumissus fuerit, suo arbitrio adire hæreditatem potest, quia non fit hæres necessarius, cum utrumque ex domini testamento non consequatur. Quod si alienatus fuerit, jussu novi domini adire hæreditatem debet, et ea ratione per eum dominus fit hæres: nam ipse alienatus, neque

liber neque hæres esse potest, etiamsi cum libertate hæres institutus fuerit; destitisse enim à libertatis datione videtur dominus, qui eum alienavit. Alienus quoque servus hæres institutus, si in eadem causa duraverit, jussu ejus domini adire hæreditatem debet. Si vero alienatus fuerit ab eo, aut vivo testatore, aut post mortem ejus, antequam adeat, debet jussu novi domini adire. At si manumissus est vivo testatore, vel mortuo antequam adeat, suo arbitrio adire potest hæreditatem.

2. ¶ Servus etiam alienus post domini mortem recte hæres instituitur, quia et cum hæreditariis servis est testamenti factio. Nondum enim adita hæreditas, personæ vicem sustinet, non hæredis futuri, sed defuncti: cum etiam ejus, qui in utero est, servus recte hæres instituitur.

3. ¶ Servus [autem] plurium, cum quibus testamenti factio est, ab extraneo institutus hæres, unicuique dominorum, cujus jussu adierit, proportionem dominii acquirit hæreditatem.

4. ¶ Et unum hominem, et plures usque in infinitum, quot quis hæredes velit facere, licet.

5. ¶ Hæreditas plerumque dividitur in duodecim uncias, quæ assis appellatione continentur. Habent autem et hæ partes propria nomina, ab uncia usque ad assem, hæc: sextans, quadrans, triens, quincunx, semis, septunx, bes, dodrans, dextans, deunx. Non autem utique [semper] duodecim uncias esse oportet: nam tot unciae assem efficiunt, quot testator voluerit; et si unum tantum quis ex semisse (verbi gratia) hæredem scripserit, totus as in semisse erit. Neque enim idem ex parte testatus, et ex parte intestatus decedere potest, nisi sit miles, cujus sola voluntas in testando spectatur. Et è contrario potest

quis in quantascunque voluerit plurimas uncias suam hæreditatem dividere.

6. ¶ Si plures instituantur hæredes, ita demum in hoc casu partium distributio necessaria est, si nolit testator eos ex æquis partibus hæredes esse: satis enim constat, nullis partibus nominatis, ex æquis partibus eos hæredes esse. Partibus autem in quorundam personis expressis, si quis alius sine parte nominatus erit, si quidem aliqua pars assi deerit, ex ea parte hæres fit. Et si plures sine parte scripti sunt, omnes in eandem partem concurrunt. Si vero totus as completus sit, ii qui nominatim expressas partes habent, in dimidiam partem vocantur, et ille vel illi omnes in alteram dimidiam. Nec interest, primus, an medius, an novissimus, sine parte hæres scriptus sit; ea enim pars data intelligitur, quæ vacat.

7. ¶ Videamus, si pars aliqua vacet, nec tamen quisquam sine parte sit hæres institutus, quid juris sit; veluti si tres ex quartis partibus hæredes scripti sunt. Et constat vacantem partem singulis tacite pro hæreditaria parte accedere, et perinde haberi, ac si ex tertiis partibus hæredes scripti essent. Et ex diverso, si plures hæredes scripti in portionibus sint, tacite singulis decrescere; ut si (verbi gratia) quatuor ex tertiis partibus hæredes scripti sint, perinde habeantur, ac si unusquisque ex quarta parte hæres scriptus fuisset.

8. ¶ Et si plures unciae, quam duodecim distributæ sint: is, qui sine parte institutus est, quod dupondio deest, habebit. Idemque erit, si dupondius expletus sit: quæ omnes partes ad assem postea revocantur, quamvis sint plurium unciarum.

9. ¶ Hæres et pure et sub conditione institui potest; ex certo tempore, aut ad certum tempus, non potest;

veluti, *post quinquennium quam moriar, vel ex calendis illis, vel usque ad calendas illas hæres esto*. Denique diem adjectum haberi pro supervacuo placet; et perinde esse, ac si pure hæres institutus esset.

10. ¶ Impossibilis conditio in institutionibus et legatis, nec non in fideicommissis et libertatibus, pro non scripta habetur.

11. ¶ Si plures conditiones in institutionibus adscriptæ sunt, siquidem conjunctim, ut puta, *si illud et illud factum fuerit*, omnibus parendum est: si separatim, veluti, *si illud aut illud factum erit*, cuilibet [conditioni] obtemperare satis est.

12. ¶ Ii, quos nunquam testator vidit, hæredes institui possunt; veluti si fratris filios peregrinantes, ignorans qui essent, hæredes instituerit: ignorantia enim testantis inutilem institutionem non facit.

DE VULGARI SUBSTITUTIONE.

TITULUS XV.

POTEST autem quis in testamento suo plures gradus hæredum facere, ut puta, *Si ille hæres non erit, ille hæres esto*: et deinceps, in quantum velit testator, ut novissimo loco in subsidium vel servum necessarium hæredem instituere [possit].

1. ¶ Et plures in unius locum possunt substitui, vel unus in plurium, vel singuli in singulorum, vel invicem ipsi qui hæredes instituti sunt.

2. ¶ Et si ex disparibus partibus hæredes scriptos invicem substituerit, et nullam mentionem in substitutione partium habuerit, eas videtur in substitutione partes dedisse, quas in institutione expressit: et ita divus Pius rescripsit.

3. ¶ Sed si, instituto hæredi, cohærede substituto dato, alius ei substitutus fuerit, divi Severus et Antoninus sine distinctione rescripserunt ad utramque partem substitutum admitti.

4. ¶ Si servum alienum quis patremfamilias arbitrat, hæredem scripserit, et si hæres non esset, Mœvium ei substituerit, isque servus jussu domini adierit hæreditatem, [Mœvius] substitutus in partem admittitur. Illa enim verba, *si hæres non erit*, in eo quidem quem alieno jure subjectum esse testator scit, sic accipiuntur: si neque ipse hæres erit, neque alium hæredem effecerit; in eo vero, quem patremfamilias esse arbitratur, illud significant, si hæreditatem sibi, vel ei cujus juri postea subjectus esse coeperit, non acquisierit. Idque Tiberius Cæsar in persona Parthenii servi sui constituit.

DE PUPILLARI SUBSTITUTIONE.

TITULUS XVI.

LIBERIS suis impuberibus, quos in potestate quis habet, non solum ita, ut supra diximus, substituere potest, id est, ut si hæredes ei non exstiterint, alius sit ei hæres; sed eo amplius ut si hæredes ei exstiterint, et adhuc impuberes mortui fuerint, sit eis aliquis hæres: veluti si quis dicat hoc modo, *Titius, filius meus, hæres mihi esto. Et si filius meus hæres mihi non erit, sive hæres erit, et prius moriatur quam in suam tutelam venerit, tunc Sejus hæres esto.* Quo casu, siquidem non exstiterit hæres filius, tunc substitutus patri fit hæres: si vero exstiterit hæres filius, et ante pubertatem decesserit, ipsi filio fit hæres substitutus. Nam moribus institutum est, ut quum ejus ætatis filii sint, in qua ipsi sibi

testamentum facere non possunt, parentes eis faciant.

1. ¶ Qua ratione excitati, etiam constitutionem posuimus in nostro Codice, qua prospectum est, ut si qui mente captos habeant filios, vel nepotes, vel pronepotes, cujuscunque sexus vel gradus, liceat eis, et si puberes sint, ad exemplum pupillaris substitutionis, certas personas substituere: sin autem resipuerint, eandem substitutionem infirmari; et hoc ad exemplum pupillaris substitutionis, quæ postquam pupillus adoleverit, infirmatur.

2. ¶ Igitur in pupillari substitutione secundum præfatum modum ordinata, duo quodammodo sunt testamenta; alterum patris, alterum filii, tanquam si ipse filius sibi hæredem instituisset: aut certe unum testamentum est duarum causarum, id est, duarum hæreditatum.

3. ¶ Sin autem quis ita formidolosus sit, ut timeat ne filius suus, pupillus adhuc, ex eo quod palam substitutum acceperit, post obitum ejus periculo insidiarum subjaceat; vulgarem quidem substitutionem palam facere, et in primis testamenti partibus [ordinare] debet: illam autem substitutionem, per quam, si hæres exstiterit pupillus, et intra pubertatem decesserit, substitutus vocatur, separatim in inferioribus partibus scribere debet, eamque partem proprio lino, propriaque cera consignare; et in priore parte testamenti cavere, ne inferiores tabulæ vivo filio et adhuc impubere aperiantur. Illud palam est, non ideo minus valere substitutionem impuberis filii, quod in eisdem tabulis scripta sit, quibus sibi quisque hæredem instituisset, quamvis pupillo hoc periculosum sit.

4. ¶ Non solum autem hæredibus institutis impuberibus liberis ita substituere parentes possunt, ut si hæredes eis exstiterint, et ante pubertatem mortui fuerint, sit

eis hæres is quem ipsi voluerint; sed etiam exhæredatis. Itaque eo casu si quid [exhæredato] pupillo ex hæreditatibus, legatisve, aut donationibus propinquorum atque amicorum acquisitum fuerit, id omne ad substitutum pertinebit. Quæcumque diximus de substitutione impuberum liberorum, vel hæredum institutorum, vel exhæredatorum, eadem etiam de posthumis intelligimus.

5. ¶ Liberis autem suis testamentum nemo facere potest, nisi et sibi faciat: nam pupillare testamentum, pars et sequela est paterni testamenti, adeo ut si patris testamentum non valeat, nec filii quidem valebit.

6. ¶ Vel singulis liberis, vel ei qui eorum novissimus impubes morietur, substitui potest; singulis quidem, si neminem eorum intestatum decedere voluerit; novissimo, si jus legitimarum hæreditarium integrum inter eos custodiri velit.

7. ¶ Substituatur autem impuberi, aut nominatim, veluti *Titius*; aut generaliter, ut *quisquis mihi hæres erit*. Quibus verbis vocantur ex substitutione, impubere mortuo filio, illi qui et scripti sunt hæredes, et exstiterunt, et pro qua parte hæredes facti sunt.

8. ¶ Masculo igitur usque ad quatuordecim annos substitui potest, foeminæ usque ad duodecim annos; et si hoc tempus excesserint, substitutio evanescit.

9. ¶ Extraneo vero, vel filio puberi hæredi instituto, ita substituere nemo potest, ut si hæres exstiterit, et intra aliquod tempus decesserit, alius ei sit hæres; sed hoc solum permissum est, ut eum per fideicommissum testator obliget alii hæreditatem ejus, vel totam, vel pro parte restituere: quod jus quale sit, suo loco trademus.

QUIBUS MODIS
TESTAMENTA INFIRMENTUR.

TITULUS XVII.

TESTAMENTUM jure factum usque eo valet, donec rumpatur, irritumve fiat.

1. ¶ Rumpitur autem testamentum, cum in eodem statu manente testatore, ipsius testamenti jus vitatur. Si quis enim post factum testamentum adoptaverit sibi filium per Imperatorem, eum qui est sui juris; aut per prætorem, secundam nostram constitutionem, eum qui in potestate parentis fuerit: testamentum ejus rumpitur, quasi adgnatione sui hæredis.

2. ¶ Posteriore quoque testamento, quod jure perfectum est, superius rumpitur: nec interest, exstiterit aliquis hæres ex eo, an non; hoc enim solum spectatur, an aliquo casu existere potuerit. Ideoque si quis noluerit hæres esse, aut vivo testatore, aut post mortem ejus, ante quam hæreditatem adiret, decesserit, aut conditione, sub qua hæres institutus est, defectus sit: in his casibus paterfamilias intestatus moritur. Nam et prius testamentum non valet, ruptum à posteriore; et posterius æque nullas habet vires, cum ex eo nemo hæres exstiterit.

3. ¶ Sed et si quis, priore testamento jure perfecto, posterius æque jure fecerit; etiam si ex certis rebus in eo hæredem instituerit, superius tamen testamentum sublatum esse, divi Severus et Antoninus rescripserunt: cujus constitutionis verba [et hic] inseri jussimus, quum aliud quoque prætera in ea constitutione expressum sit. Imperatores Severus et Antoninus Coccejo Campano. Testamentum secundo loco factum, licet in eo certarum rerum hæres scriptus sit, perinde jure valere ac si rerum mentio

facta non esset: sed et teneri hæredem scriptum, ut, contentus rebus sibi datis, aut suppleta quarta ex lege Falcidia, hæreditatem restituat his qui in priore testamento scripti fuerant, propter inserta fideicommissi verba, quibus, ut valeret prius testamentum, expressum est: dubitari non oportet. Et ruptum quidem testamentum hoc modo efficitur.

4. ¶ Alio autem modo testamenta jure facta infirmantur: veluti cum is, qui fecit testamentum, capite deminutus sit; quod quibus modis accidat, primo libro retulimus.

5. ¶ Hoc autem casu irrita fieri testamenta dicuntur, quum alioqui et quæ rumpuntur irrita fiant, et ea quæ statim ab initio non jure fiunt irrita sint; sed et ea, quæ jure facta sunt, et postea per capitis deminutionem irrita fiunt, possumus nihilominus rupta dicere. Sed quia sane commodius erat singulas causas singulis appellationibus distinguere; ideo quædam non jure facta dicuntur, quædam jure facta rumpi, vel irrita fieri.

6. ¶ Non tamen per omnia inutilia sunt ea testamenta quæ ab initio jure facta, per capitis deminutionem irrita facta sunt; nam si septem testium signis signata sunt, potest scriptus hæres, secundum tabulas testamenti, bonorum possessionem agnoscere, si modo defunctus et civis romanus, et suæ potestatis mortis tempore fuerit. Nam si ideo irritum factum sit testamentum, quia civitatem, vel etiam libertatem testator amisit, aut quia in adoptionem se dedit, et mortis tempore in adoptivi patris potestate sit, non potest scriptus hæres, secundum tabulas, bonorum possessionem petere.

7. ¶ Ex eo autem solo non potest infirmari testamentum, quod postea testator id noluerit valere: usque

adeo, ut et si quis post factum prius testamentum posterius facere coeperit, et aut mortalitate præventus, aut quia eum ejus rei poenituit, id non perfecit; divi Pertinacis oratione cautum sit, ne alias tabulæ priores jure factæ irritæ fiant, nisi sequentes jure ordinatæ et perfectæ fuerint: nam imperfectum testamentum sine dubio nullum est.

8. ¶ Eadem oratione expressit, non admissurum se hæreditatem ejus qui, litis causa, principem reliquerit hæredem; neque tabulas non legitime factas, in quibus ipse ob eam causam hæres institutus erat, probaturum; neque ex nuda voce hæredis nomen admissurum; neque ex ulla scriptura, cui juris auctoritas desit, aliquid adepturum. Secundum hoc divi Severus et Antoninus sæpissime rescripserunt. Licet enim (inquiunt) legibus soluti simus, attamen legibus vivimus.

DE INOFFICIOSO TESTAMENTO.

TITULUS XVIII.

QUIA plerumque parentes sine causa liberos suos exhæredant, vel omittunt, inductum est ut de inofficioso testamento agere possint liberi qui queruntur, aut inique se exhæredatos, aut inique præteritos, hoc colore, quasi non sanæ mentis fuerint cum testamentum ordinarent. Sed hoc dicitur, non quasi vere furiosus sit, sed recte quidem fecerit testamentum, non autem ex officio pietatis. Nam si vere furiosus sit, nullum testamentum est.

1. ¶ Non autem liberis tantum permissum est testamentum parentum inofficiosum accusare, verum etiam liberorum parentibus. Soror autem et frater, turpibus personis scriptis hæredibus, ex sacris constitutionibus prælati sunt. Non ergo contra omnes hæredes agere possunt.

Ultra fratres igitur et sorores cognati nullo modo aut agere possunt, aut agentes vincere.

2. ¶ Tam autem naturales liberi, quam secundum nostræ constitutionis divisionem adoptati, ita demum de inofficioso testamento agere possunt, si nullo alio jure ad defuncti bona venire possint. Nam qui ad hæreditatem totam vel partem ejus alio jure veniunt, de inofficioso agere non possunt. Posthumi quoque, qui nullo alio jure venire possunt, de inofficioso agere possunt.

3. ¶ Sed hæc ita accipienda sunt, si nihil eis penitus à testatoribus testamento relictum est: quod nostra constitutio ad verecundiam naturæ introduxit. Sin vero quantacunque pars hæreditatis vel res eis fuerit relicta, de inofficioso querela quiescente id, quod eis deest, usque ad quartam legitimæ partis repleatur: licet non fuerit adjectum, boni viri arbitratu debere eam compleri.

4. ¶ Si tutor nomine pupilli, cujus tutelam gerebat, ex testamento patris sui legatum acceperit, cum nihil erat ipsi tutori relictum à patre suo; nihilominus poterit nomine suo de inofficioso patris testamento agere.

5. ¶ Sed si è contrario pupilli nomine, cui nihil relictum fuerat, de inofficioso egerit, et superatus est; ipse [tutor], quod sibi in testamento eodem legatum relictum est, non amittit.

6. ¶ Igitur quartam quis debet habere, ut de inofficioso agere non possit, sive jure hæreditario, sive jure legati, vel fideicommissi, vel si mortis causa ei quarta donata fuerit, vel inter vivos, in iis tantummodo casibus quorum mentionem facit nostra constitutio, vel aliis modis qui [in nostris] constitutionibus continentur. Quod autem de quarta diximus, ita intelligendum est ut, sive unus fuerit sive plures, quibus agere de inofficioso testamento

permittitur, una quarta eis dari possit, ut ea pro rata distribuatur.

DE HÆREDUM QUALITATE ET DIFFERENTIA.

TITULUS XIX.

HÆREDES autem, aut necessarii dicuntur, aut sui et necessarii, aut extranei.

1. ¶ Necessarius hæres, est servus hæres institutus. Ideoque sic appellatur, quia sive velit, sive nolit, omnino post mortem testatoris protinus liber et necessarius hæres sit. Unde qui facultates suas suspectas habent, solent servum suum primo aut secundo, aut etiam ulteriore gradu hæredem instituere; ut, si creditoribus satis non fiat, potius ejus hæredis bona, quam ipsius testatoris à creditoribus possideantur, vel distrahantur, vel inter eos dividantur. Pro hoc tamen incommodo, illud ei commodum præstatur, ut ea, quæ post mortem patroni sui sibi acquisierit, ipsi reserventur. Et quamvis bona defuncti non sufficiant creditoribus, [iterum] tamen ex ea causa res ejus, quas sibi acquisierit, non veneunt.

2. ¶ Sui autem et necessarii hæredes sunt, veluti filius, filia, nepos neptisve ex filio, et deinceps cæteri liberi qui in potestate morientis modo fuerint. Sed, ut nepos neptisve sui hæredes sint, non sufficit eum eamve in potestate avi mortis tempore fuisse, sed opus est ut pater ejus vivo patre suo desierit suus hæres esse, aut morte interceptus, aut qualibet alia ratione liberatus à patris potestate: tunc enim nepos neptisve in locum patris sui succedit. Sed sui quidem hæredes ideo appellantur, quia domestici hæredes sunt, et vivo quoque patre quodammodo domini existimantur. Unde etiam si quis intestatus moriatur, prima

causa est in successione liberorum. Necessarii vero ideo dicuntur, quia omnino, sive velint, sive nolint, tam ab intestato, quam ex testamento [ex lege duodecim tabularum] hæredes fiunt. Sed his prætor permittit volentibus abstinere hæreditate, ut potius parentis, quam ipsorum bona similiter à creditoribus possideantur.

3. ¶ Cæteri, qui testatoris juri subjecti non sunt, extranei hæredes appellantur. Itaque liberi quoque nostri qui in potestate non sunt, hæredes à nobis instituti, extranei hæredes nobis videntur. Qua de causa, et qui hæredes à matre instituuntur eodem numero sunt, quia foeminæ in potestate liberos non habent. Servus quoque hæres à domino institutus, et post testamentum factum ab eo manumissus, eodem numero habetur.

4. ¶ In extraneis hæredibus illud observatur, ut sit cum eis testamenti factio, sive hæredes ipsi instituuntur, sive hi qui in potestate eorum sunt; et id duobus temporibus inspicitur: testamenti quidem [facti] tempore, ut constiterit institutio; mortis vero testatoris, ut effectum habeat: hoc amplius, et cum adit hæreditatem, esse debet cum eo testamenti factio, sive pure, sive sub conditione hæres institutus sit; nam jus hæredis eo maxime tempore inspicendum est, quo acquirit hæreditatem. Medio autem tempore inter factum testamentum et mortem testatoris, vel conditionem institutionis existentem, mutatio juris non nocet hæredi, quia (ut diximus) tria tempora inspicere debent. Testamenti autem factionem non solum is habere videtur qui testamentum facere potest, sed etiam qui ex alieno testamento vel ipse capere potest, vel alii acquirere, licet non possit facere testamentum. Et ideo furiosus, et mutus, et posthumus, et infans, et filiusfamilias, et servus alienus, testamenti factionem habere

dicuntur. Licet enim testamentum facere non possint, attamen ex testamento, vel sibi, vel alii acquirere possunt.

5. ¶ Extraneis autem hæredibus deliberandi potestas est de adeunda hæreditate, vel non adeunda. Sed sive is, cui abstinendi potestas est, immiscuerit se bonis hæreditatis, sive extraneus, cui de adeunda hæreditate deliberare licet, adierit; postea relinquendæ hæreditatis facultatem non habet, nisi minor sit vigintiquinque annis: nam hujus ætatis hominibus, sicut in cæteris omnibus causis deceptis, ita et si temere damnosam hæreditatem susceperint, prætor succurrit. Sciendum est tamen divum Hadrianum etiam majori vigintiquinque annis veniam dedisse, cum post aditam hæreditatem grande æs alienum, quod aditæ hæreditatis tempore latebat, emersisset. Sed hoc quidem divus Hadrianus cuidam speciali beneficio præstitit; divus autem Gordianus postea militibus tantummodo hoc concessit.

6. ¶ Sed nostra benevolentia commune omnibus subjectis imperio nostro hoc beneficium præstitit, et constitutionem tam æquissimam quam nobilissimam scripsit, cujus tenorem si observaverint homines, licet eis adire hæreditatem, et in tantum teneri, quantum valere bona hæreditatis contingit; ut ex hac causa neque deliberationis auxilium sit eis necessarium, nisi omissa observatione nostræ constitutionis, et deliberandum existimaverint, et sese veteri gravamini aditionis supponere maluerint.

7. ¶ Item, extraneus hæres testamento institutus, aut ab intestato ad legitimam hæreditatem vocatus, potest, aut pro hærede gerendo, aut etiam nuda voluntate suscipiendæ hæreditatis, hæres fieri. Pro hærede autem gerere quis videtur, si rebus hæreditariis tanquam hæres utatur, vel vendendo res hæreditarias, vel prædia colendo locan-

dove, et quoque modo voluntatem suam declaret, vel re, vel verbo, de adeunda hæreditate; dummodo sciat cum in cujus bonis pro hærede gerit, testatum intestatumve obiisse, et se ei hæredem esse. Pro hærede enim gerere, est pro domino gerere; veteres enim hæredes pro dominis appellabant. Sicut autem nuda voluntate extraneus hæres fit, ita, contraria destinatione, statim ab hæreditate repellitur. Eum, qui surdus vel mutus natus, vel postea factus est, nihil prohibet pro hærede gerere, et acquirere sibi hæreditatem, si tamen intelligit quod agit.

DE LEGATIS.

TITULUS XX.

Post hæc videamus de legatis. Quæ pars juris extra propositam quidem materiam videtur (nam loquimur de iis juris figuris quibus per universitatem res nobis acquiruntur); sed cum omnino de testamentis, et de hæredibus qui in testamento instituuntur, loquuti sumus, non sine causa sequenti loco potest hæc juris materia tractari.

1. ¶ Legatum itaque est donatio quædam à defuncto relicta, ab hærede præstanda.

2. ¶ Sed olim quidem erant legatorum genera quatuor: per vindicationem, per damnationem, sinendi modo, per præceptionem; et certa quædam verba cuique generi legatorum adsignata erant, per quæ singula genera legatorum significabantur. Sed ex constitutionibus divorum principum solennitas hujusmodi verborum penitus sublata est. Nostra autem constitutio, quam cum magna fecimus lucubratione, defunctorum voluntates validiores esse cupientes, et non verbis, sed voluntatibus eorum faventes, disposuit ut omnibus legatis una sit natura, et quibuscunque verbis aliquid relictum sit, liceat legatariis id

persequi, non solum per actiones personales, sed etiam per in rem et per hypothecariam. Cujus constitutionis perpensum modum ex ipsius tenore perfectissime accipere possibile est.

3. ¶ Sed non usque ad eam constitutionem standum esse existimavimus. Cum enim antiquitatem invenimus legata quidem stricte concludentem, fideicommissis autem, quæ ex voluntate magis descendebant defunctorum, pinguiorem naturam indulgentem, necessarium esse duximus omnia legata fideicommissis exæquare, ut nulla sit inter ea differentia: sed quod deest legatis, hoc repleatur ex natura fideicommissorum; et si quid amplius est in legatis, per hoc creseat fideicommissorum natura. Sed ne in primis legum cunabulis, permistim de his exponendo, studiosis adolescentibus quandam introducamus difficultatem, operæ pretium esse duximus, interim separatim prius de legatis, et postea de fideicommissis tractare, ut natura utriusque juris cognita, facile possint permistionem eorum eruditi subtilioribus auribus accipere.

4. ¶ Non solum autem testatoris vel hæredis res, sed etiam aliena legari potest, ita ut hæres cogatur redimere eam, et præstare; vel, si eam non potest redimere, æstimationem ejus dare. Sed si talis sit res cujus commercium non est, [vel adipisci non potest] nec æstimatio ejus debetur, veluti si campum martium, vel basilicas, vel templa, vel quæ publico usui destinata sunt, legaverit; nam nullius momenti [tale] legatum est. Quod autem diximus alienam rem posse legari, ita intelligendum est si defunctus sciebat alienam rem esse, non si ignorabat. Forsitan enim si scivisset alienam rem esse, non legasset; et ita divus Pius rescripsit. Et verius est ipsum qui agit, id est, legatarium; probare oportere scivisse alienam rem legare

defunctum, non hæredem probare oportere ignorasse alienam, quia semper necessitas probandi incumbit illi qui agit.

5. ¶ Sed et si rem obligatam creditori aliquis legaverit, necesse habet hæres [eam] luere. Et [in] hoc quoque casu idem placet quod in re aliena, ut ita demum luere necesse habeat hæres, si sciebat defunctus rem obligatam esse; et ita divi Severus et Antoninus rescripserunt. Si tamen defunctus voluerit legatarium luere, et hoc expresserit, non debet hæres eam luere.

6. ¶ Si res aliena legata fuerit, et ejus rei, vivo testatore, legatarius dominus factus fuerit, siquidem ex causa emptionis, ex testamento actione pretium consequi potest. Si vero ex causa lucrativa, veluti ex donatione, vel ex alia simili causa, agere non potest: nam traditum est duas lucrativas causas in eundem hominem et eandem rem concurrere non posse. Hac ratione, si ex duobus testamentis eadem res eidem debeatur, interest utrum rem an æstimationem ex testamento consequutus sit: nam si rem habet, agere non potest, quia habet eam ex causa lucrativa; si æstimationem, agere potest.

7. ¶ Ea quoque res quæ in rerum natura non est, si modo futura est, recte legatur; veluti fructus qui in illo fundo nati erunt, aut quod ex illa ancilla natum erit.

8. ¶ Si eadem res duobus legata sit, sive conjunctim, sive disjunctim; si ambo perveniant ad legatum, scinditur inter eos legatum; si alter deficiat, (quia aut spreverit legatum, aut vivo testatore decesserit, vel alio quoquo modo defecerit) totum ad collegatarium pertinet. Conjunctim autem legatur, veluti si quis dicat: *Titio et Sejo hominem Stichum do, lego*. Disjunctim, ita: *Titio hominem Stichum do, lego; Sejo hominem Stichum do,*

lego. Sed et si expresserit eundem hominem Stichum, æque disjunctim legatum intelligitur.

9. ¶ Si cui fundus alienus legatus sit, et emerit proprietatem deducto usufructu, et usufructus ad eum pervenerit, et postea ex testamento agat; recte eum agere et fundum petere Julianus ait, quia usufructus, in petitione, servitutis locum obtinet; sed officio judicis continetur, ut, deducto usufructu, jubeat æstimationem præstari.

10. ¶ Sed si rem legatarii quis ei legaverit, inutile est legatum; quia quod proprium est ipsius, amplius ejus fieri non potest; et, licet alienaverit eam, non debetur nec ipsa res, nec æstimatio ejus.

11. ¶ Si quis rem suam quasi alienam legaverit, valet legatum; nam plus valet quod in veritate est, quam quod in opinione. Sed et si legatarii esse putavit, valere constat, quia exitum voluntas defuncti habere potest.

12. ¶ Si rem suam legaverit testator, posteaque eam alienaverit, Celsus putat, si non adimendi animo vendidit, nihilominus deberi. Idemque divi Severus et Antoninus rescripserunt. Idemque rescripserunt eum qui, post testamentum factum, prædia quæ legata erant pignori dedit, ademisse legatum non videri; et ideo legatarium cum hærede [ejus] agere posse ut prædia à creditore luantur. Si vero quis partem rei legatæ alienaverit, pars quæ non est alienata omnino debetur; pars autem alienata ita debetur, si non adimendi animo alienata sit.

13. ¶ Si quis debitori suo liberationem legaverit, legatum utile est; et neque ab ipso debitore, neque ab hærede ejus potest hæres petere, neque ab alio qui hæredis loco sit. Sed et potest à debitore conveniri ut liberet eum. Potest etiam quis vel ad tempus jubere, ne hæres petat.

14. ¶ Ex contrario, si debitor creditori suo quod debet legaverit, inutile est legatum, si nihil plus est in legato quam in debito, quia nihil amplius per legatum habet. Quod si in diem vel sub conditione debitum ei pure legaverit, utile est legatum propter repræsentationem. Quod si vivo testatore dies venerit, vel conditio extiterit, Papinianus scripsit utile esse nihilominus legatum, quia semel constitit; quod et verum est. Non enim placuit sententia existimantium extinctum esse legatum, quia in eam causam pervenerit à qua incipere non potest.

15. ¶ Sed si uxori maritus dotem legaverit, valet legatum, quia plenius est legatum quam de dote actio. Sed si quam non accepit dotem legaverit, divi Severus et Antoninus rescripserunt, si quidem simpliciter legaverit, inutile esse legatum; si vero certa pecunia, vel certum corpus, aut instrumenta dotis in relegando demonstrata sunt, valere legatum.

16. ¶ Si res legata sine facto hæredis perierit, legatario decedit. Et si servus alienus legatus, sine facto hæredis manumissus fuerit, non tenetur hæres. Si verò hæredis servus legatus sit, et ipse eum manumiserit, teneri ipsum Julianus scripsit; nec interest sciverit an ignoraverit à se legatum esse. Sed et si alii donaverit servum, et is cui donatus est eum manumiserit, tenetur hæres, quamvis ignoraverit à se eum legatum esse.

17. ¶ Si quis ancillas cum suis natis legaverit, etiam si ancillæ mortuæ fuerint, partus legato cedunt. Idem est et si ordinarii servi cum vicariis legati fuerint, quia licet mortui sint ordinarii, tamen vicarii legato cedunt. Sed si servus fuerit cum peculio legatus, mortuo servo, vel manumisso, vel alienato, peculii legatum extinguitur. Idem est si fundus instructus, vel cum instrumento legatus

fuerit. Nam, fundo alienato, et instrumenti legatum extinguitur.

18. ¶ Si grex legatus fuerit, et postea ad unam ovem pervenerit, quod superfuerit vindicari potest. Grege autem legato, etiam eas oves quæ post testamentum factum gregi adjiciuntur, legato cedere Julianus ait. Est autem gregis unum corpus ex distantibus capitibus, sicut ædium unum corpus est ex cohærentibus lapidibus.

19. ¶ Ædibus denique legatis, columnas et marmora quæ post testamentum factum adjecta sunt, legato [dicimus] cedere.

20. ¶ Si peculium legatum fuerit, sine dubio, quicquid peculio accedit, vel decedit vivo testatore, legatarii lucro vel damno est. Quod si post mortem testatoris ante aditam hæreditatem [aliquid] servus adquisierit, Julianus ait: Si quidem ipsi manumisso peculium legatum fuerit, omne quod ante aditam hæreditatem acquisitum est, legatario cedere, quia hujusmodi legati dies ab adita hæreditate cedit; sed si extraneo peculium legatum fuerit, non cedere ea legato, nisi ex rebus peculiaribus auctum fuerit peculium. Peculium autem, nisi legatum fuerit, manumisso non debetur, quamvis, si vivus manumiserit, sufficit, si non adimatur; et ita divi Severus et Antoninus rescripserunt. Idem rescripserunt, peculio legato, non videri id relictum, ut petitionem habeat pecuniæ quam in rationes dominicas impenderit. Idem rescripserunt peculium videri legatum, cum rationibus redditis liber esse jussus est, et ex eo reliqua inferre.

21. ¶ Tam autem corporales res legari possunt, quam incorporales; et ideo quod defuncto debetur, potest alicui legari, ut actiones suas hæres legatario præstet, nisi exegerit vivus testator pecuniam; nam, hoc casu, lega-

tum extinguitur. Sed et tale legatum valet : *Damnas esto hæres meus domum illius reficere, vel, Illum ære alieno liberare.*

22. ¶ Si generaliter servus, vel res alia, legetur, electio legatarii est, nisi aliud testator dixerit.

23. ¶ Optionis legatum, [id est] ubi testator ex servis suis vel aliis rebus optare legatarium jusserat, habebat olim in se conditionem; et ideo, nisi ipse legatarius vivus optasset, ad hæredem legatum non trans mittebat: sed ex constitutione nostra et hoc in meliorem statum reformatum est, et data est licentia hæredi legatarii optare [servum], licet vivus legatarius hoc non fecerit. Et diligentiore tractatu habito, et hoc in nostra constitutione additum est, sive plures legatarii extiterint quibus optio relicta est, et dissentiant in corpore eligendo; sive unius legatarii plures hæredes [sint,] et inter se circa optandum dissentiant, alio aliud corpus eligere cupiente, ne pereat legatum (quod plerique prudentium contra benevolentiam introducebant) fortunam esse hujus optionis judicem, et sorte hoc esse dirimendum, ut ad quem sors venerit, illius sententia in optione præcellat.

24. ¶ Legari autem illis solum potest, cum quibus testamenti factio est.

25. ¶ Incertis vero personis, neque legata, neque fideicommissa olim relinqui concessum erat. Nam ne miles quidem incertæ personæ poterat relinquere, ut divus Hadrianus rescripsit. Incerta autem persona videbatur, quam incerta opinione animo suo testator subiciebat; veluti si quis ita dicat: *Quicumque filio meo filiam suam in matrimonio dederit, ei hæres meus illum fundum dato.* Illud quoque, quod iis relinquebatur qui post testamentum scriptum primi consules designati essent,

æque incertæ personæ legari videbatur; et denique multæ aliæ hujusmodi species sunt. Libertas quoque incertæ personæ non videbatur posse dari, quia placebat nominatim servos liberari. Sub certa vero demonstratione, id est, ex certis personis incertæ personæ recte legabatur; veluti: *Ex cognatis meis, qui nunc sunt, si quis filiam meam uxorem duxerit, ei hæres meus illam rem dato.* Incertis autem personis, legata vel fideicommissa relictæ, et per errorem soluta, repeti non posse, sacris constitutionibus cautum erat.

26. ¶ Posthumus quoque alieno inutiliter [antea] legabatur. Est autem alienus posthumus, qui, natus inter suos, hæres testatori futurus non est. Ideoque ex emancipato filio conceptus nepos, extraneus erat posthumus avo.

27. ¶ Sed nec hujusmodi species penitus est sine justa emendatione relictæ, quum in nostro Codice constitutio posita sit, per quam et huic parti medemur, non solum in hæreditatibus, sed etiam in legatis et fideicommissis: quod evidenter ex ipsius constitutionis lectione clarescit. Tutor autem nec per nostram constitutionem incertus dari debet, quia certo judicio debet quis pro tutela suæ posteritati cavere.

28. ¶ Posthumus autem alienus hæres institui et ante poterat, et nunc potest, nisi in utero ejus sit quæ, jure nostro, uxor esse non potest.

29. ¶ Si quidem in nomine, cognomine, prænomine, [agnomine], legatarii testator erraverit, cum de persona constat, nihilominus valet legatum. Idemque in hæreditibus servatur, et recte. Nomina enim, significandorum hominum gratia, reperta sunt; qui, si alio quolibet modo intelligantur, nihil interest.

30. ¶ Huic proxima est illa juris regula, falsa demons-

tratione legatum non perimi; veluti si quis ita legaverit: *Stichum servum meum vernam do, lego*; licet enim non verna, sed emptus sit: si tamen de servo constat, utile est legatum. Et convenienter, si ita demonstraverit: *Stichum servum, quem à Sejo emi*, sitque ab alio emptus; utile est legatum, si de servo constat.

31. ¶ Longe magis legato falsa causa [adjecta] non nocet, veluti cum quis ita dixerit: *Titio, quia me a^{de}sente negotia mea curavit, Stichum do, lego*; vel ita: *Titio, quia patrocínio ejus capitali crimine liberatus sum, Stichum do, lego*. Licet enim neque negotia testatoris unquam gesserit Titius, neque patrocínio ejus liberatus sit, legatum tamen valet. Sed si conditionaliter enunciata fuerit causa, aliud juris est, veluti hoc modo: *Titio, si negotia mea curaverit, fundum [meum] do, lego*.

32. ¶ An servo hæredis recte legemus, quæritur; et constat pure inutiliter legari, nec quicquam proficere, si, vivo testatore, de potestate hæredis exierit: quia quod inutile foret legatum, si statim post factum testamentum decessisset testator, hoc non debet ideo valere quia diutius testator vixerit. Sub conditione vero recte legatur [servo], ut requiramus, an quo tempore dies legati cedit, in potestate hæredis non sit.

33. ¶ Ex diverso, hærede instituto servo, quin domino recte etiam sine conditione legetur, non dubitatur. Nam etsi statim post factum testamentum decesserit testator, non tamen apud eum qui hæres sit, dies legati cedere intelligitur, cum hæreditas à legato separata sit; et possit per eum servum alius hæres effici, si, prius quam jussu domini adeat, in alterius potestatem translatus sit, vel manumissus ipse hæres efficitur: quibus casibus utile

est legatum; quod si in eadem causa permanserit, et jussu legatarii adierit, evanescit legatum.

34. ¶ Ante hæredis institutionem inutiliter antea legabatur, scilicet quia testamenta vim ex institutione hæredes accipiunt, et ob id veluti caput atque fundamentum intelligitur totius testamenti hæredis institutio. Pari ratione, nec libertas ante hæredis institutionem dari poterat. Sed quia incivile esse putavimus scripturæ ordinem quidem sequi (quod et ipsi antiquitati vituperandum fuerat visum), sperni autem testatoris voluntatem; per nostram constitutionem et hoc vitium emendavimus, ut liceat, et ante hæredis institutionem, et inter medias hæredum institutiones legatum relinquere, et multo magis libertatem, cujus usus favorabilior est.

35. ¶ Post mortem quoque hæredis aut legatarii, simili modo inutiliter legabatur; veluti si quis ita dicat: *Cum hæres meus mortuus fuerit, do, lego*; item, *Pridie quam hæres aut legatarius morietur*. Sed simili modo et hoc correximus, firmitatem hujusmodi legatis ad fideicommissorum similitudinem præstantes, ne, in hoc casu, deterior causa legatorum quam fideicommissorum inveniat.

36. ¶ Poenæ quoque nomine inutiliter [antea] legabatur et adimebatur, vel transferebatur. Poenæ autem nomine legari videtur, quod coercendi hæredis causa relinquitur, quo magis aliquid faciat aut non faciat; veluti si quis ita scripserit: *Hæres meus, si filiam suam in matrimonium Titio collocaverit, vel ex diverso, si non collocaverit, dato decem aureos Sejo*; aut si ita scripserit: *Hæres meus, si servum Stichum alienaverit, vel ex diverso, si non alienaverit, Titio decem aureos dato*. Et in tantum hæc regula observa-

batur, ut quamplurimis principalibus constitutionibus significaretur, nec principem agnoscere, quod ei poenæ nomine legatum sit, nec ex militis quidem testamento talia legata valebant, quamvis aliæ militum voluntates in ordinandis testamentis valde observabantur; quin etiam nec libertates poenæ nomine dari posse placebat, eo amplius nec hæredem poenæ nomine adjici posse Sabinus existimabat, veluti si quis ita dicat: *Titius, hæres esto, si Titius filiam suam in matrimonium Sejo collocaverit, Sejus quoque hæres esto*. Nihil enim intererat, qua ratione Titius coërceretur, utrum legati datione, an cohæredis adjectione. Sed hujusmodi scrupulositas nobis non placuit; sed generaliter ea quæ relinquuntur, licet poenæ nomine fuerint relicta vel adempta, vel in alium translata, nihil distare à cæteris legatis constituimus, vel in dando, vel in adimendo, vel in transferendo, exceptis videlicet iis quæ impossibilia sunt, vel legibus interdicta, aut alias probrosa. Hujusmodi enim testamentorum dispositiones valere, secta meorum temporum non patitur.

DE ADEPTIONE LEGATORUM.

TITULUS XXI.

ADEPTIO legatorum (sive eodem testamento adimantur, sive codicillis) firma est; sed et sive contrariis verbis fiat ademptio, veluti si quis ita quid legaverit, *Do, lego*, ita adimatur, *Non do, non lego*; sive non contrariis, sed et aliis quibuscunque verbis.

1. ¶ Transferri quoque legatum ab alio ad alium potest; veluti si quis ita dixerit: *Hominem Stichum, quem Titio legavi, Sejo do, lego*, sive in eodem testamento, sive in codicillis hoc fecerit; quo casu, simul [et] Titio adimi videtur, et Sejo dari.

DE LEGE FALCIDIA.

TITULUS XXII.

SUPEREST ut de lege Falcidia dispiciamus, qua modus novissime legatis impositus est. Cum enim olim, lege duodecim tabularum, libera erat legandi potestas, ut liceret vel totum patrimonium legatis erogare (quippe [cum] ea lege ita cautum esset, *Ut quisque legasset suæ rei, ita jus esto*), visum est hanc legandi licentiam coarctare, idque ipsorum testatorum gratia provisum est, ob id quod plerumque intestati moriebantur, recusantibus scriptis hæredibus pro nullo aut minimo lucro hæreditates adire. Et cum super hoc tam lex Furia quam lex Voconia latæ sunt, quarum neutra sufficiens ad rei consummationem videbatur, novissime lata est lex Falcidia, qua cavetur ne plus legare liceat quam dodrantem totorum bonorum; id est ut, sive unus hæres institutus sit, sive plures, apud eum eosve pars quarta remaneat.

1. ¶ Et cum quæsitum esset, duobus hæredibus institutis (veluti Titio et Sejo), si Titii pars, aut tota exhausta sit legatis quæ nominatim ab eo data sunt, aut supra modum onerata; à Sejo vero aut nulla relictæ sint legata, aut quæ partem ejus duntaxat in partem dimidiam minuant; an quia is quartam partem totius hæreditatis aut amplius habet, Titio nihil ex legatis quæ ab eo relictæ sunt retinere liceat, ut quartam partem suæ partis salvam habeat, placuit posse retinere; et enim in singulis hæredibus ratio legis Falcidiæ ponenda est.

2. ¶ Quantitas autem patrimonii, ad quam ratio legis Falcidiæ redigitur, mortis tempore spectatur. Itaque (verbi gratia) si is qui centum aureorum patrimonium in bonis habeat, centum aureos legaverit, nihil legatariis pro-

dest, si, ante aditam hæreditatem, per servos hæreditarios, aut ex parte ancillarum hæreditariarum, aut ex foetu pecorum tantum accesserit hæreditati, ut centum [aureis] legatorum nomine erogatis hæres quartam partem hæreditatis habiturus sit; sed necesse est ut nihilominus quarta pars legatis detrahatur. Ex diverso, si septuagintaquinque legaverit, et ante aditam hæreditatem in tantum decreverint bona (incendiis forte, aut naufragiis, aut morte servorum), ut non amplius quam septuagintaquinque [aureorum substantia], vel etiam minus relinquatur, solida legata debentur. Nec ea res damnosa est hæredi cui liberum est non adire hæreditatem: quæ res efficit ut sit necesse legatariis, ne, destituto testamento, nihil consequantur, cum hærede in portione pacisci.

3. ¶ Cum autem ratio legis Falcidiæ ponitur, ante deducitur æs alienum; item, funeris impensa, et pretia servorum manumissorum; tunc demum in reliquo ita ratio habetur, ut ex eo quarta pars apud hæredem remaneat, tres vero partes inter legatarios distribuantur, pro rata scilicet portione ejus quod cuique eorum legatum fuerit. Itaque, si fingamus quadringentos aureos legatos esse, et patrimonii quantitatem, ex qua legata erogari oportet, quadringentorum esse, quarta pars legatariis singulis debet detrahi. Quod si trecentos quinquaginta legatos fingamus, octava debet detrahi. Quod si quingentos legaverit, initio quinta, deinde quarta detrahi debet. Ante enim detrahendum est, quod extra bonorum quantitatem est, deinde quod ex bonis apud hæredem remanere oportet.

DE FIDEICOMMISSARIIS HÆREDITATIBUS,

[et ad senatusconsultum Trebellianum.]

TITULUS XXIII.

NUNC transeamus ad fideicommissa; sed prius est ut de hæreditatibus fideicommissariis videamus.

1. ¶ Sciendum itaque est omnia fideicommissa primis temporibus infirma fuisse, quia nemo invitus cogebatur præstare id de quo rogatus erat. Quibus enim non poterant hæreditatem vel legata relinquere, si relinquebant, fideicommittebant eorum qui capere ex testamento poterant [hæreditatem]. Et ideo fideicommissa appellata sunt, quia nullo vinculo juris, sed tantum pudore eorum qui rogabantur, continebantur. Postea divus Augustus primus, semel iterumque gratia personarum motus, vel quia per ipsius salutem rogatus quis diceretur, aut ob insignem quorundam perfidiam, jussu consulibus auctoritatem suam interponere. Quod quia justum videbatur, et popolare erat, paulatim conversum est in assiduam jurisdictionem; tantusque eorum favor factus est, ut paulatim etiam prætor proprius crearetur qui de fideicommissis jus diceret, quem fideicommissarium appellabant.

2. ¶ In primis igitur sciendum est, opus esse ut aliquis, recto jure, testamento hæres instituatur, ejusque fideicommittatur, ut eam hæreditatem alii restituat; alioqui inutile est testamentum in quo nemo hæres instituitur. Cum igitur aliquis scripserit, *Lucius Titius hæres esto*, potest adjicere: *Rogo te, Luci Titi, ut cum primum poteris hæreditatem meam adire, eam Caio Sejo reddas, restituas*. Potest autem quisque et de parte restituenda hæredem rogare. Et liberum est, vel pure,

vel sub conditione relinquere fideicommissum, vel ex certo die.

3. ¶ Restituta autem hæreditate, is quidem qui restituit, nihilominus hæres permanet; is vero qui recipit hæreditatem, aliquando hæredis, aliquando legatarii loco habetur.

4. ¶ Et Neronis quidem temporibus, Trebellio Maximo et Annæo Seneca consulibus, senatusconsultum factum est, quo cautum est ut si hæreditas ex fideicommissi causa restituta sit, omnes actiones quæ jure civili hæredi et in hæreditatem competerent, ei et in eum darentur cui ex fideicommisso restituta esset hæreditas. Post quod senatusconsultum prætor utiles actiones ei et in eum qui recipit hæreditatem, quasi hæredi, et in hæredem dare cœpit.

5. ¶ Sed quia hæredes scripti, cum aut totam hæreditatem, aut pene totam plerunque restituere rogabantur, adire hæreditatem ob nullum vel minimum lucrum recusabant, atque ob id exstinguebantur fideicommissa. Postea Vespasiani Augusti temporibus, Pegaso et Pusione consulibus, senatus censuit ut ei qui rogatus esset hæreditatem restituere, perinde liceret quartam partem retinere, atque ex lege Falcidia ex legatis retinere conceditur. Ex singulis quoque rebus quæ per fideicommissum relinquuntur, eadem retentio permissa est. Post quod senatusconsultum ipse hæres onera hæreditaria sustinebat. Ille autem qui ex fideicommisso recipiebat partem hæreditatis, legatarii partiarii loco erat; id est, ejus legatarii cui pars bonorum legabatur; quæ species legati partitio vocabatur, quia cum hærede legatarius partiebatur hæreditatem. Unde, quæ solebant stipulationes inter hæredem et partiarium legatarium interponi, eadem

interponebantur inter eum qui ex fideicommisso recepit hæreditatem, et hæredem; id est, ut lucrum et damnum hæreditarium pro rata parte inter eos commune esset.

6. ¶ Ergo siquidem non plus quam dodrantem hæreditatis scriptus hæres rogatus sit restituere, tunc ex Trebelliano senatusconsulto restituebatur hæreditas: et in utrumque actiones hæreditariæ pro rata parte dabantur; in hæredem quidem, jure civili; in eum vero qui recipiebat hæreditatem, ex senatusconsulto Trebelliano tanquam in hæredem. At si plus quam dodrantem, vel etiam totam hæreditatem restituere rogatus esset, locus erat Pegasiano senatusconsulto; et hæres qui semel adierat hæreditatem, (si modo sua voluntate adierat) sive retinuerat quartam partem, sive retinere noluerat, ipse universa onera hæreditaria sustinebat. Sed quarta quidem retenta quasi partis et pro parte stipulationes interponebantur, tanquam inter partiarium legatarium et hæredem. Si vero totam hæreditatem restitueret, emptæ et venditæ hæreditatis stipulationes interponebantur. Sed si recusabat scriptus hæres adire hæreditatem, ob id quod diceret eam sibi suspectam esse quasi damnosam, cavebatur Pegasiano senatusconsulto ut, desiderante eo cui restituere rogatus esset, jussu prætoris adiret, et restitueret hæreditatem, perindeque ei et in eum qui reciperet hæreditatem actiones darentur, ac juris est ex Trebelliano senatusconsulto: quo casu nullis stipulationibus est opus, quia simul et huic qui restituit, securitas datur; et actiones hæreditariæ ei et in eum transferuntur qui recipit hæreditatem, utroque senatusconsulto in hac specie concurrente.

7. ¶ Sed quia stipulationes ex senatusconsulto Pegasiano descendentes, et ipsi antiquitati displicuerunt, et quibusdam casibus captiosas eas homo excelsi ingenii

Papinianus appellat, et nobis in legibus magis simplicitas quam difficultas placet. Ideo, omnibus nobis suggestis tam similitudinibus quam differentiis utriusque senatus-consulti, placuit, exploso senatusconsulto Pegasiano, quod postea supervenit, omnem auctoritatem Trebelliano senatusconsulto præstare, ut ex eo fideicommissariæ hæreditates restituantur; sive habeat hæres, ex voluntate testatoris, quartam, sive plus, sive minus, sive nihil penitus; ut tunc, quando vel nihil, vel minus quarta apud eum remanet, liceat ei vel quartam, vel quod deest, ex nostra auctoritate retinere vel repetere solutum quasi ex Trebelliano senatusconsulto, pro rata portione actionibus tam in hæredem quam in fideicommissarium competentibus. Si vero totam hæreditatem sponte restituerit, omnes hæreditariæ actiones fideicommissario et adversus eum competant. Sed etiam id quod præcipuum Pegasiani senatusconsulti fuerat, ut, quando recusaret hæres scriptus sibi datam hæreditatem adire, necessitas ei imponeretur totam hæreditatem volenti fideicommissario restituere, et omnes ad eum et contra eum transferre actiones; et hoc transposuimus ad senatusconsultum Trebellianum, ut ex hoc solo necessitas hæredi imponatur, si, ipso nolente adire, fideicommissarius desideret restitui sibi hæreditatem, nullo nec damno nec commodo apud hæredem remanente.

8. ¶ Nihil autem interest, utrum aliquis ex asse hæres institutus, aut totam hæreditatem, aut pro parte restituere rogatur; an ex parte hæres institutus, aut totam eam partem, aut partem partis restituere rogatur. Nam et hoc casu eadem observari præcipimus quæ in totius hæreditatis restitutione diximus.

9. ¶ Si quis, una aliqua re deducta, sive præcepta,

quæ quartam continet (veluti fundo, vel alia re) rogatus sit restituere hæreditatem; simili modo ex Trebelliano senatusconsulto restitutio fiet, perinde ac si quarta parte retenta rogatus esset reliquam hæreditatem restituere. Sed illud interest quod altero casu, id est, cum deducta sive præcepta aliqua re, restituitur hæreditas: in solidum ex eo senatusconsulto actiones transferuntur; et res quæ remanet apud hæredem, sine ullo onere hæreditario apud eum remanet, quasi ex legato ei acquisita. Altero vero casu, id est, cum, quarta parte retenta, rogatus est hæres restituere hæreditatem, et restituit, scinduntur actiones, et pro dodrante quidem transferuntur ad fideicommissarium, pro quadrante remanent apud hæredem. Quinetiam licet, una re aliqua deducta aut præcepta, restituere aliquis hæreditatem rogatus sit in qua maxima pars hæreditatis contineatur; æque in solidum transferuntur actiones, et secum deliberare debet is cui restituitur hæreditas, an expediat sibi restitui. Eadem scilicet interveniunt, etsi duabus pluribusve deductis præceptisve rebus, restituere hæreditatem rogatus sit. Sed et si, certa summa deducta præceptave, quæ quartam vel etiam maximam partem hæreditatis continet, rogatus sit aliquis hæreditatem restituere, idem juris est. Quæ [autem] diximus de eo qui ex asse institutus est, eadem transferimus et ad eum qui ex parte hæres scriptus est.

10. ¶ Præterea intestatus quoque moriturus, potest rogare eum ad quem bona sua, vel legitimo jure, vel honorario, pertinere intelligit, ut hæreditatem suam totam, partemve ejus, aut rem aliquam (veluti fundum, hominem, pecuniam) alicui restituat, cum alioqui legata, nisi ex testamento, non valeant.

11. ¶ Eum quoque cui aliquid restituitur, potest

rogare ut id rursum alii aut totum, aut partem, vel etiam aliquid aliud restituat.

12. ¶ Et quia prima fideicommissorum cunabula à fide hæredum pendent, et tam nomen quam substantiam acceperunt, ideo divus Augustus ad necessitatem juris ea retraxit. Nuper et nos eundem principem superare contendentes, ex facto quod Tribonianus, vir excellentissimus, exquæstore sacri palatii suggessit, constitutionem fecimus per quam disposuimus, si testator fidei hæredis sui commisit, ut vel hæreditatem, vel speciale fideicommissum restituat, et neque ex scriptura, neque ex quinque testium numero (qui in fideicommissis legitimus esse noscitur) possit res manifestari, sed vel pauciores quam quinque, vel nemo penitus testis intervenerit: tunc sive pater hæredis, sive alius quicumque sit qui fidem hæredis elegerit, et ab eo restitui aliquid voluerit, si hæres perfidia tentus adimplere fidem recusat, negando rem ita esse subsequutam, si fideicommissarius iusjurandum ei detulerit, cum prius ipse de calumnia iuraverit, necesse eum habere vel iusjurandum subire quod nihil tale à testatore audiverit, vel recusantem ad fideicommissi vel universalis vel specialis solutionem coarctari, ne depereat ultima voluntas testatoris fidei hæredis commissa. Eadem observari censuimus, etsi à legatario vel fideicommissario aliquid similiter relictum sit. Quod si is à quo relictum dicitur, [postquam negaverit] confiteatur quidem aliquid à se relictum esse, sed ad legis subtilitatem recurrat, omnino solvere cogendus est.

DE SINGULIS REBUS
PER FIDEICOMMISSUM RELICTIS.

TITULUS XXIV.

POTEST tamen quis etiam singulas res per fideicommissum relinquere, veluti fundum, argentum, hominem, vestem [et] pecuniam numeratam; et vel ipsum hæredem rogare ut alicui restituat, vel legatarium, quamvis à legatario legari non possit.

1. ¶ Potest autem non solum proprias res testator per fideicommissum relinquere, sed et hæredis, aut legatarii, aut fideicommissarii, aut cujuslibet alterius. Itaque, et legatarius et fideicommissarius, non solum de ea re rogari potest, ut eam alicui restituat quæ ei relicta sit, sed etiam de alia, sive ipsius, sive aliena sit. Hoc solum observandum est, ne plus quisquam rogetur alicui restituere, quam ipse ex testamento coeperit; nam quod amplius est, inutiliter relinquitur. Cum autem aliena res per fideicommissum relinquitur, necesse est ei qui rogatus est, aut ipsam redimere et præstare, aut æstimationem ejus solvere.

2. ¶ Libertas quoque servo per fideicommissum dari potest, ut hæres eum rogetur manumittere, vel legatarius, vel fideicommissarius; nec interest utrum de suo proprio servo testator roget, an de eo qui ipsius hæredis, aut legatarii, vel etiam extranei sit. Itaque et alienus servus redimi et manumitti debet. Quod si dominus eum non vendat; si modo nihil ex judicio ejus qui reliquit libertatem recepit, non statim extinguatur fideicommissaria libertas, sed differtur, quia possit, tempore procedente, ubicunque occasio servi redimendi fuerit, præstari libertas. Qui autem ex fideicommissi causa manumittitur, non testa-

toris fit libertus, etiamsi testatoris servus sit, sed ejus qui manumittit. At is qui directo ex testamento liber esse jubetur, ipsius testatoris libertus fit, qui etiam Orcinus appellatur. Nec alius ullus directo ex testamento libertatem habere potest, quam qui utroque tempore testatoris fuerit, et quo faceret testamentum, et quo moreretur. Directa autem libertas tunc dari videtur, cum non ab alio servum manumitti rogat, sed velut ex suo testamento libertatem ei competere vult.

3. ¶ Verba autem fideicommissorum hæc maxime in usu habentur : *Peto, rogo, volo, mando, fidei tuæ committo* ; quæ perinde singula firma sunt, atque si omnia in unum congesta essent.

DE CODICILLIS.

TITULUS XXV.

ANTE Augusti tempora constat codicillorum jus in usu non fuisse ; sed primus Lucius Lentulus (ex cujus persona etiam fideicommissa [esse] cœperunt) codicillos introduxit. Nam cum decederet in Africa, scripsit codicillos testamento confirmatos, quibus ab Augusto petiit per fideicommissum ut faceret aliquid. Et cum divus Augustus voluntatem ejus implesset, deinceps reliqui, ejus auctoritatem secuti, fideicommissa præstabant ; et filia Lentuli legata, quæ jure non debebat, solvit. Dicitur autem Augustus convocasse sapientes viros, interque eos Trebatium quoque, cujus tunc autoritas maxima erat, et quæsisse an posset recipi hoc, nec absonans à juris ratione codicillorum usus esset ; et Trebatium suasisse Augusto, quod diceret utilissimum et necessarium hoc civibus esse, propter magnas et longas peregrinationes quæ apud

veteres fuissent, ubi, si quis testamentum facere non posset, tamen codicillos posset. Post quæ tempora, cum et Labeo codicillos fecisset, jam nemini dubium erat quin codicilli jure optimo admitterentur.

1. ¶ Non tantum autem testamento facto potest quis codicillos facere, sed [et] intestatus quis decedens fidei-committere codicillis potest. Sed cum ante testamentum factum codicilli facti erant, Papinianus ait non aliter vires habere, quam si speciali postea voluntate confirmentur. Sed divi Severus et Antoninus rescripserunt ex iis codicillis qui testamentum præcedunt posse fideicommissum peti, si appareat eum qui testamentum fecit, à voluntate quam in codicillis expresserat non recessisse.

2. ¶ Codicillis autem hæreditas neque dari neque adimi potest, ne confundatur jus testamentorum et codicillorum, et ideo nec exhæredatio scribi. Directo autem hæreditas codicillis neque dari neque adimi potest; nam per fideicommissum hæreditas codicillis jure relinquitur. Nec conditionem hæredi instituto codicillis adjicere, neque substituere directo [quis] potest.

3. ¶ Codicillos etiam plures quis facere potest, et nullam solemnitatem ordinationis desiderant.

FINIS LIBRI II.

INSTITUTIONUM
SEU
ELEMENTORUM
D. JUSTINIANI,
SACRATISSIMI PRINCIPIS,
LIBER TERTIUS.

DE HÆREDITATIBUS
QUÆ AB INTESTATO DEFERUNTUR.

TITULUS PRIMUS.

INTESTATUS decedit, qui aut omnino testamentum non fecit, aut non jure fecit, aut id quod fecerat ruptum irritumve factum est, aut si ex eo nemo hæres extiterit.

1. ¶ Intestatorum autem hæreditates, ex lege duodecim tabularum, primum ad suos hæredes pertinent.

2. ¶ Sui autem hæredes existimantur (ut supra diximus) qui in potestate morientis fuerint, veluti filius filia-ve, nepos neptisve ex filio, pronepos proneptisve ex nepote, ex filio nato prognatus prognatave. Nec interest

utrum naturales sint liberi an adoptivi. Quibus connumerari necesse est etiam eos qui ex legitimis quidem [nuptiis vel] matrimoniis non sunt progeniti, curiis tamen civitatum dati secundum divalium constitutionum quæ super his positæ sunt tenorem, [hæredum] suorum jura nanciscuntur. Necnon eos quos nostræ amplexæ sunt constitutiones, per quas jussimus [ut] si quis mulierem in suo contubernio copulaverit, non ab initio affectione maritali, eam tamen cum qua poterat habere conjugium, et ex ea liberos sustulerit, postea vero, affectione procedente, etiam nuptialia instrumenta cum ea fecerit, et filios vel filias habuerit, non solum eos liberos qui post dotem editi sunt justos et in potestate patris esse, sed etiam anteriores qui et iis qui postea nati sunt, occasionem legitimi nominis præstiterunt. Quod obtinere censuimus, etsi non progeniti fuerint post dotale instrumentum confectum liberi, vel etiam nati ab hac luce fuerint subtracti. Ita demum tamen nepos neptisve, pronepos proneptisve, suorum hæredum numero sunt, si præcedens persona desierit in potestate parentis esse, sive morte id acciderit, sive alia ratione, velut emancipatione. Nam si per id tempus quo quis moritur, filius in potestate ejus sit, nepos ex eo suus hæres esse non potest. Idque et in cæteris deinceps liberorum personis dictum [esse] intelligimus. Posthumi quoque, qui si vivo parente nati essent, in potestate [ejus] futuri forent, sui hæredes sunt.

3. ¶ Sui autem hæredes fiunt etiam ignorantes, et licet furiosi sint, hæredes possunt existere; quia quibus ex causis ignorantibus nobis acquiritur, ex his causis et furiosis acquiri potest. Et statim mortis parentis quasi continuatur dominium, et ideo nec tutoris auctoritate opus est pupillis, cum etiam ignorantibus acquiratur suis

hæredibus hæreditas ; nec curatoris assensu acquiritur furioso , sed ipso jure.

4. ¶ Interdum autem , licet in potestate [parentis] mortis tempore suus hæres non fuerit , tamen suus hæres parenti efficitur , veluti [si] ab hostibus quis reversus fuerit post mortem patris [sui] ; jus enim postliminii hoc facit.

5. ¶ Per contrarium [autem hoc] evenit , ut licet quis in familia defuncti sit mortis tempore , tamen suus hæres non fiat , veluti si , post mortem suam , pater judicatus fuerit perduellionis reus , ac per hoc memoria ejus damnata fuerit ; suum enim hæredem habere non potest cum fiscus ei succedat ; sed potest dici ipso [quidem] jure suum hæredem esse , sed desinere.

6. ¶ Cum filius filiave , et ex altero filio nepos neptisve existunt , pariter ad hæreditatem [avi] vocantur ; nec qui gradu proximior est , ulteriorem excludit. Æquum enim esse videtur nepotes neptesque in patris sui locum succedere. Pari ratione , et si nepos neptisve sit ex filio , et ex nepote pronepos proneptisve , simul vocantur. Et quia placuit nepotes neptesve , item pronepotes proneptesve , in parentis sui locum succedere , conveniens esse visum est non in capita sed in stirpes hæreditatem dividi , ut filius partem dimidiam hæreditatis habeat , et ex altero filio duo pluresve nepotes , alteram dimidiam. Item , si ex duobus filiis nepotes neptesve existant , ex altero unus forte aut duo , ex altero tres aut quatuor ; ad unum aut duos dimidia pars pertineat , ad tres vel ad quatuor altera dimidia.

7. ¶ Cum autem quæritur an quis suus hæres existere possit , eo tempore quærendum est quo certum est aliquem sine testamento decessisse , quod accidit et destituto

testamento. Hac ratione, si filius exhæredatus fuerit, et extraneus hæres institutus, et filio mortuo, postea certum fuerit hæredem institutum ex testamento non fieri hæredem, aut quia noluit esse hæres, aut quia non potuit, nepos avo suus hæres existet; quia quo tempore certum est intestatum decessisse patremfamilias, solus invenitur nepos, et hoc certum est.

8. ¶ Et licet post mortem avi natus sit, tamen avo vivo conceptus, mortuo patre ejus, posteaque deserto avi testamento, suus hæres efficitur. Plane si et conceptus et natus fuerit post mortem avi, mortuo patre suo, desertoque postea avi testamento, suus hæres avo non existet, quia nullo jure cognationis patrem sui patris attigit; sed nec ille est inter liberos avi, quem filius emancipatus adoptavit. Hi autem, cum non sunt sui (quantum ad hæreditatem) liberi, neque bonorum possessionem petere possunt quasi proximi cognati. Hæc de suis hæredibus.

9. ¶ Emancipati autem liberi, jure civili nihil juris habent, (neque enim sui hæredes sunt qui in potestate parentis esse desierunt), neque ullo alio jure per legem duodecim tabularum vocantur; sed prætor, naturali æquitate motus, dat eis bonorum possessionem. *Unde liberi*, perinde ac si in potestate parentis tempore mortis fuissent, sive soli sint, sive cum suis hæredibus concurrant. Itaque duobus liberis existentibus, emancipato uno et eo qui tempore mortis in potestate fuerit, sane quidem is qui in potestate fuit, solus jure civili hæres est, et solus suus hæres; sed cum emancipatus beneficio prætoris in partem admittitur, evenit ut suus hæres pro parte hæres fiat.

10. ¶ At hi qui emancipati à parente in adoptionem se dederunt, non admittuntur ad bona naturalis patris

quasi liberi, si modo cum is moreretur, in adoptiva familia fuerint. Nam vivo eo emancipati ab adoptivo patre, perinde admittuntur ad bona naturalis patris, ac si emancipati ab ipso essent, nec unquam in adoptiva familia fuissent. Et convenienter, quod ad adoptivum patrem pertinet, extraneorum loco esse incipiunt. Post mortem vero naturalis patris emancipati, ab adoptivo patre, et quantum ad hunc adoptivum patrem pertinet, æque extraneorum loco fiunt, et quantum ad naturalis patris bona pertinet, nihilo magis liberorum gradum nanciscuntur. Quod ideo sic placuit, quia iniquum erat esse in potestate patris adoptivi, ad quos bona naturalis patris pertineant, utrum ad liberos ejus, an ad adgnatos.

11. ¶ Minus ergo juris habent adoptivi [filii] quam naturales; namque naturales emancipati beneficio prætoris gradum liberorum retinent, licet jure civili perdant: adoptivi vero emancipati, et jure civili perdunt gradum liberorum, et à prætore non admittuntur; et recte. Naturalia enim jura civilis ratio perimere non potest, nec, quia desinunt sui hæredes esse, possunt desinere filii filiæve, aut nepotes neptesve esse: adoptivi vero emancipati extraneorum loco incipiunt esse, quia jus nomenque filii filiæque quod per adoptionem consequuti sunt, alia civili ratione, id est emancipatione, perdunt.

12. ¶ Eadem hæc observantur et in ea bonorum possessione quam contra tabulas testamenti parentis liberis præteritis; id est, neque hæredibus institutis, neque ut oportet exhæredatis, prætor pollicetur. Nam eos quidem qui in potestate mortis tempore fuerint, et emancipatos, vocat prætor ad eandem bonorum possessionem; eos vero, qui in adoptiva familia fuerint per hoc tempus quo naturalis parens moreretur, repellit. Item adoptivos

liberos emancipatos ab adoptivo patre, sicut ab intestato, ita longe minus contra tabulas testamenti ad bona ejus [non] admittit, quia desinunt [in] numero liberorum [ejus] esse.

13. ¶ Admonendi tamen sumus eos qui in adoptiva familia sunt, quive post mortem naturalis parentis ab adoptivo patre emancipati fuerint, intestato parente naturali mortuo, licet ea parte edicti qua liberi ad bonorum possessionem vocantur, non admittantur alia tamen parte vocari, scilicet qua cognati defuncti vocantur. Ex qua parte ita admittuntur, si neque sui hæredes liberi, neque emancipati obstent, neque adgnatus quidem ullus interveniat. Ante enim prætor liberos vocat tam suos hæredes quam emancipatos, deinde legitimos hæredes, deinde proximos cognatos.

14. ¶ Sed ea omnia antiquitati [quidem] placuerunt; aliquam autem emendationem à nostra constitutione acceperunt, quam super iis personis composuimus, quæ à patribus suis naturalibus in adoptionem aliis dantur. Invenimus etenim nonnullos casus in quibus filii et naturalium parentum successionem propter adoptionem amittebant, et, adoptione facile per emancipationem soluta, ad neutrius patris successionem vocabantur. Hoc solito more corrigentes, constitutionem scripsimus per quam definimus, quando parens naturalis filium suum adoptandum alii dederit, integra omnia jura ita servari, atque si in patris naturalis potestate permansisset, nec penitus adoptio fuisset subsequuta, nisi in hoc tantummodo casu ut possit ab intestato ad patris adoptivi venire successionem. Testamento autem ab eo facto, neque jure civili, neque prætorio, ex hæreditate ejus aliquid persequi potest, neque contra tabulas bonorum possessione agnita, neque

inofficiosi querela instituta ; cum nec necessitas patri adoptivo imponatur vel hæredem eum instituere, vel exhæredatum eum facere, utpote nullo vinculo naturali copulatum, neque si ex Sabiniano senatusconsulto ex tribus maribus fuerit adoptatus. Nam et in ejusmodi casu, neque quarta ei servatur, neque ulla actio ad ejus persecutionem ei competit. Nostra autem constitutione, exceptus est is quem parens naturalis adoptandum suscepit. Utroque enim jure tam naturali quam legitimo in hanc personam concurrente, pristina jura tali adoptioni servamus, quemadmodum si paterfamilias sese dederit arrogandum : quæ specialiter et singulatim ex præfatæ constitutionis tenore possunt colligi.

15. ¶ Item vetustas ex masculis progenitos plus diligens, solos nepotes vel neptes, qui [quæve] ex virili sexu descendunt, ad suorum vocabat successionem, et jure adgnatorum eos anteponebat: nepotes autem qui ex filiabus nati sunt, et pronepotes ex neptibus, cognatorum loco connumerans, post adgnatorum lineam eos vocabat, tam in avi vel proavi materni, quam in avia vel proavia sive paternæ sive maternæ successionem. Divi autem principes non passi sunt talem contra naturam injuriam sine competenti emendatione relinquere; sed cum nepotis et pronepotis nomen commune sit utrisque, tam qui ex masculis quam qui ex fœminis descendunt, ideo eundem gradum et ordinem successionis eis donaverunt. Sed ut amplius aliquid sit eis qui non solum naturæ, sed etiam veteris juris suffragiis muniuntur, portionem nepotum vel neptum, vel deinceps (de quibus supra diximus) paulo minuendam esse existimaverunt, ut minus tertia parte acciperent quam mater eorum vel avia fuerat acceptura, vel pater eorum vel avus paternus sive ma-

ternus, quando fœmina mortua sit cujus de hæreditate agitur, iisque (licet soli sint) adeuntibus, adgnatos minime vocabant. Et quemadmodum lex duodecim tabularum filio mortuo nepotes vel neptes, pronepotes vel proneptes in locum patris sui ad successionem avi sui vocat; ita et principalis dispositio in locum matris suæ vel aviæ, eos cum jam designata partis tertiæ deminutione vocat.

16. ¶ Sed nos, cum adhuc dubitatio maneret inter adgnatos et memoratos nepotes, quartam partem substantiæ defuncti adgnatis sibi vindicantibus ex cujusdam constitutionis autoritate, memoratam quidem constitutionem à nostro Codice segregavimus, neque inseri eam ex Theodosiano codice in eo concessimus. Nostra autem constitutione promulgata, toti juri ejus derogatum est; et sanximus talibus nepotibus ex filia, vel pronepotibus ex nepte, et deinceps superstitibus, adgnatos nullam partem mortui successionis sibi vindicare, ne hi qui ex transversa linea veniunt, potiores iis habeantur qui recto jure descendunt. Quam constitutionem nostram obtinere secundum sui vigorem et tempora, et nunc sancimus; ita tamen, ut quemadmodum inter filios, et nepotes ex filio, antiquitas statuit non in capita sed in stirpes dividi hæreditatem, similiter nos inter filios, et nepotes ex filia, distributionem fieri jubeamus, vel inter omnes nepotes et neptes, et inter pronepotes et proneptes, et alias deinceps personas, ut utraque progenies matris vel patris, aviæ vel avi, portionem sine ulla deminutione consequatur; ut si forte unus vel duo ex una parte, ex altera tres aut quatuor exstent; unus aut duo dimidiam, alteri tres aut quatuor alteram dimidiam hæreditatis habeant.

DE LEGITIMA ADGNATORUM
SUCCESSIONE.

TITULUS II.

Si nemo suus hæres, vel eorum quos inter suos hæredes prætor vel constitutiones vocant, existat qui successionem quoquo modo amplectatur; tunc, ex lege duodecim tabularum, ad adgnatum proximum pertinet hæreditas.

1. ¶ Sunt autem adgnati (ut primo quoque libro tradidimus) cognati per virilis sexus personas cognatione conjuncti, quasi à patre connati. Itaque [ex] eodem patre nati fratres, adgnati sibi sunt qui et consanguinei vocantur; nec requiritur an etiam eandem matrem habuerint. Item patruus fratris filio, et invicem is illi adgnatus est. Eodem numero sunt fratres patrueles, id est, qui ex duobus fratribus procreati sunt: qui etiam consobrini vocantur. Qua ratione etiam ad plures gradus adgnationis pervenire poterimus. Ii etiam qui post mortem patris nascuntur, jura consanguinitatis nanciscuntur. Non tamen omnibus simul adgnatis dat lex hæreditatem, sed iis qui tunc proximiores gradu sunt, cum certum esse coeperit aliquem intestatum decessisse.

2. ¶ Per adoptionem quoque adgnationis jus consistit, veluti inter filios naturales et eos quos pater eorum adoptavit. Nec dubium est quin improprie consanguinei appellentur. Item, si quis ex cæteris adgnatis [tuis], veluti frater, aut patruus, aut denique is qui longiore gradu est, adoptaverit aliquem, adgnatus inter suos hæredes esse non dubitatur.

3. ¶ Cæterum inter masculos quidem adgnationis jure

hæreditas, etiamsi longissimo gradu sint, ultro citroque capitur. Quod ad foeminas vero attinet, ita placebat ut ipsæ consanguinitatis jure tantum capiant hæreditatem, si sorores sint; ulterius non capiant: masculi autem ad earum hæreditates (etiamsi longissimo gradu sint) admittantur. Qua de causa, fratris tui, aut patruï tui filia, vel amitæ tuæ hæreditas ad te pertinebat; tua vero ad illas non pertinebat. Quod ideo ita constitutum erat, quia commodius videbatur ita jura constitui, ut plerunque hæreditates ad masculos confluerent. Sed quia sane iniquum erat in universum eas quasi extraneas repelli, prætor eas ad bonorum possessionem admittit, ea parte qua proximitatis nomine bonorum possessionem pollicetur; ex qua parte ita scilicet admittuntur, si neque adgnatus ullus, neque proximior cognatus interveniat. Et hæc quidem lex duodecim tabularum nullo modo introduxit, sed simplicitatem legibus amicam amplexa, simili modo omnes adgnatos, sive masculos, sive foeminas, cujuscunque gradus, ad similitudinem suorum invicem ad successionem vocabat. Media autem jurisprudentia, quæ erat quidem lege duodecim tabularum junior, imperiali autem dispositione anterior, subtilitate quadam excogitata, præfatam differentiam inducebat, et penitus eas à successione adgnatorum repellebat, omni alia successione incognita, donec prætores paulatim asperitatem juris civilis corrigentes, sive quod deerat implentes, humano proposito alium ordinem suis edictis addiderunt, et cognationis linea proximitatis nomine introducta, per bonorum possessionem eas adjuvabant, et pollicebantur his bonorum possessionem, quæ *unde cognati* appellatur. Nos vero legem duodecim tabularum sequentes, et ejus vestigia in hac parte conservantes, laudamus quidem prætores suæ humani-

tatis, non tamen eos in plenum [huic] causæ mederi invenimus. Quare etenim uno eodem gradu naturali concurrente, et adgnationis titulis, tam in masculis quam in foeminis æqua lance constitutis, masculis quidem dabatur ad successionem venire omnium adgnatorum, ex adgnatis autem mulieribus nulli penitus, nisi soli sorori ad adgnatorum successionem patebat aditus? Ideo [nos] in plenum omnia reducentes, et ad jus duodecim tabularum eandem dispositionem exæquantes, nostra constitutione sancimus, omnes legitimas personas, id est, per virilem sexum descendentes (sive masculini generis, sive foeminini sint) simili modo ad jura successionis legitimæ ab intestato vocari secundum sui gradus prærogativam; nec ideo excludendas, quia consanguinitatis jura, sicut germanæ, non habent.

4. ¶ Hoc etiam addendum nostræ constitutioni existimavimus, ut transferatur unus tantummodo gradus à jure cognationis in legitimam successionem; ut non solum fratris filius et filia (secundum quod jam definivimus) ad successionem patris sui vocentur, sed etiam germanæ consanguineæ, vel sororis uterinæ filius et filia soli, et non deinceps personæ, una cum his ad jura avunculi sui perveniant; et mortuo eo qui patruus quidem est, sui fratris filiis, avunculus autem sororis suæ soboli, simili modo ab utroque latere succedant, tanquam si omnes ex masculis descendentes legitimo jure veniant, scilicet ubi frater et soror superstites non sunt. His etenim personis præcedentibus et successionem admittentibus, cæteri gradus remanent penitus semoti, videlicet hæreditate non in stirpes sed in capita dividenda.

5. ¶ Si plures sint gradus adgnatorum, aperte lex duodecim tabularum proximum vocat. Itaque si (verbi

gratia) sint defuncti frater et alterius fratris filius, aut patruus, frater potior habetur. Et quamvis singulari numero usa lex [duodecim tabularum] proximum vocet, tamen dubium non est quin, si plures sint ejusdem gradus, omnes admittantur. Nam et proprie proximus ex pluribus gradibus intelligitur; et tamen non dubium est quin, licet unus sit gradus adgnatorum, pertineat ad eos hæreditas.

6. ¶ Proximus autem, si quidem nullo testamento facto quisquam decesserit, per hoc tempus requiritur quo mortuus est is cujus de hæreditate quæritur. Quod si facto testamento quisquam decesserit, per hoc tempus requiritur quo certum esse cœperit nullum ex testamento hæredem exstiturum; tunc enim proprie quisque intestatus decessisse intelligitur. Quod quidem aliquando longo tempore declaratur. In quo spatio temporis sæpe accidit ut, proximior mortuo, proximus esse incipiat qui moriente testatore non erat proximus.

7. ¶ Placebat autem in eo genere percipiendarum hæreditatum successionem non esse; id est ut, quamvis proximus qui, secundum ea quæ diximus, vocatur ad hæreditatem, aut spreverit hæreditatem, aut antequam adeat decesserit, nihilominus legitimo jure sequentes admittantur. Quod iterum prætores imperfecto jure corrigentes, non in totum sine adminiculo relinquebant, sed ex cognatorum ordine eos vocabant, utpote adgnationis jure eis recluso. Sed nos nihil perfectissimo juri deesse cupientes, nostra constitutione quam de jure patronatus, humanitate suggerente, protulimus, [sancimus] successionem in adgnatorum hæreditatibus non esse eis dene-gandam, cum satis absurdum erat, quod cognatis à præ-tore apertum est, hoc adgnatis esse reclusum; maxime

cum in onere quidem tutelarum, et primo gradu deficiente, sequens succedit; et quod in onere obtinebat, non erat in lucro permissum.

8. ¶ Ad legitimam successionem nihilominus vocatur etiam parens qui, contracta fiducia, filium vel filiam, nepotem vel neptem, ac deinceps emancipat; quod ex nostra constitutione omnino inducitur, ut emancipationes liberorum semper videantur quasi contracta fiducia fieri; cum apud veteres non aliter hoc obtinebat, nisi specialiter contracta fiducia parens manumisisset.

DE SENATUSCONSULTO TERTULLIANO.

TITULUS III.

Lex duodecim tabularum ita stricto jure utebatur, et præponebat masculorum progeniem, et eos qui per fœminini sexus necessitudinem sibi junguntur, adeo expellebat, ut ne quidem inter matrem et filium filiamve ultro citroque hæreditatis capiendæ jus daret; nisi quod prætores ex proximitate cognatorum eas personas ad successionem, honorum possessione, *unde cognati*, accommodata vocabant.

1. ¶ Sed hæ juris angustię postea emendatę sunt. Et primus quidem divus Claudius matri, ad solatium liberorum amissorum, legitimam eorum detulit hæreditatem.

2. ¶ Postea autem senatusconsulto Tertulliano, quod divi Hadriani temporibus factum est, plenissime, de tristi snccessione matri, non etiam avię deferenda cautum est, ut ingenua trium liberorum jus habens, libertina quatuor, ad bona filiorum filiarumve admittatur intestato mortuorum, licet in potestate parentis sit; ut scilicet cum alieno juri subjecta est, jussu ejus adeat [hæreditatem] cujus juris subjecta est.

3. ¶ Præferuntur autem matri liberi defuncti, qui sui sunt, quive suorum loco sunt, sive primi gradus, sive ulterioris. Sed et filia suæ mortuæ filius vel filia præponitur ex constitutionibus matri defunctæ, id est, avia suæ. Pater vero utriusque, non etiam avus et proavus matri anteponitur, scilicet cum inter eos solos de hæreditate agitur. Frater autem consanguineus tam filii quam filia excludebat matrem; soror autem consanguinea pariter cum matre admittebatur. Sed si fuerant frater et soror consanguinei, et mater liberis onerata, frater quidem matrem excludebat; communis autem erat hæreditas ex æquis partibus fratribus et sororibus.

4. ¶ Sed nos, constitutione quam in Codice nostro nomine decorato posuimus, matri subveniendum esse existimavimus, respicientes ad naturam, et puerperium, et periculum, et sæpe mortem ex hoc casu matribus illatam. Ideoque impium esse credidimus casum fortuitum in ejus admitti detrimentum; si enim ingenua ter, vel libertina quater non peperit, immerito defraudabatur successione suorum liberorum: quid enim peccavit, si non plures sed paucos peperit? Et dedimus jus legitimum plenum matribus (sive ingenuis sive libertinis), etsi non ter enixæ fuerint vel quater, sed eum tantum vel eam qui quæve morte intercepti sunt, ut sic vocentur in liberorum suorum legitimam successionem.

5. ¶ Sed cum antea constitutiones jura legitimæ successionis perscrutantes, partim matrem adjuvabant, partim eam prægravabant, nec in solidum eam vocabant, sed in quibusdam casibus tertiam ei partem abstrahentes, certis legitimis dabant personis, in aliis autem contrarium faciebant: nobis visum est recta et simplici via matrem omnibus personis legitimis anteponi, et sine ulla

deminutione filiorum suorum successionem accipere, excepta fratris et sororis persona, sive consanguinei sint, sive sola cognationis jura habentes: ut quemadmodum eam toti alii ordini legitimo præposuimus, ita omnes fratres et sorores, sive legitimi sint, sive non, ad capiendas hæreditates simul vocemus; ita tamen ut si quidem solæ sorores adgnatæ vel cognatæ, et mater defuncti vel defunctæ supersint, dimidiam quidem mater, alteram vero dimidiam partem omnes sorores habeant. Si vero matre superstite, et fratre, vel fratribus solis, vel etiam cum sororibus, sive legitima, sive sola cognationis jura habentibus, intestatus quis vel intestata moriatur, in capita distribuatur ejus hæreditas.

6. ¶ Sed quemadmodum nos matribus prospeximus, ita eas oportet suæ soboli consulere, scituris eis, quod si tutores liberis non petierint, vel in locum remoti vel excusati, intra annum petere neglexerint, ab eorum impuberum morientium successione merito repellentur.

7. ¶ Licet autem vulgo quæsitus sit filius filiave, potest [tamen] ad bona ejus mater ex Tertulliano senatusconsulto admitti.

DE SENATUSCONSULTO ORPHITIANO.

TITULUS IV.

PER contrarium autem liberi ad bona matrum intestatarum admittuntur, ex senatusconsulto Orphitiano, quod Orphitio et Rufo consulibus effectum est, divi Marci temporibus; et data est tam filio quam filiæ legitima hæreditas, etiamsi alieno jure subjecti sint; et præferuntur consanguineis et adgnatis defunctæ matris.

1. ¶ Sed cum, ex hoc senatusconsulto, nepotes [et

neptes] ad aviæ successionem legitimo jure non vocarentur, postea hoc constitutionibus principalibus emendatum est, ut ad similitudinem filiorum filiarumque et nepotes et neptes vocentur.

2. ¶ Sciendum autem est hujusmodi successiones, quæ ex Tertulliano et Orphitiano senatusconsultis deferuntur, capitis deminutione non perimi, propter illam regulam quâ novæ hæreditates legitimæ capitis deminutione non pereunt, sed illæ solæ quæ ex lege duodecim tabularum deferuntur.

3. ¶ Novissime sciendum est etiam illos liberos qui vulgo quæsitæ sunt, ad matris hæreditatem ex hoc senatusconsulto admitti.

4. ¶ Si ex pluribus legitimis hæredibus quidam omiserint hæreditatem, vel morte, vel alia causa impediti fuerint quominus adeant, reliquis qui adierint adcrecit illorum portio; et licet ante decesserint, ad hæredes tamen eorum pertinet.

DE SUCCESSIONE COGNATORUM.

TITULUS V.

Post suos hæredes, eosque quos inter suos hæredes prætor et constitutiones vocant, et post legitimos (quo numero sunt adgnati, et hi quos in locum adgnatorum tam supra dicta senatusconsulta quam nostra erexit constitutio) proximos cognatos prætor vocat.

1. ¶ Qua parte naturalis cognatio spectatur; nam adgnati capite deminuti, quique ex his progeniti sunt, ex lege duodecim tabularum inter legitimos non habentur, sed à prætore tertio ordine vocantur, exceptis solis tantummodo fratre et sorore emancipatis, non etiam liberis

eorum quos lex Anastasiana, cum fratribus integri juris constitutis, vocat quidem ad legitimam fratris hæreditatem, sive sororis; non æquis tamen partibus, sed cum aliqua deminutione quam facile est ex ipsius constitutionis verbis colligere. Aliis vero adgnatis inferioris gradus, licet capitis deminutionem passi non sunt, tamen anteponit eos et præcul dubio cognatis.

2. ¶ Eos etiam qui per foeminini sexus personas ex transverso cognatione junguntur, tertio gradu proximitatis nomine prætor ad successionem vocat.

3. ¶ Liberi quoque qui in adoptiva familia sunt, ad naturalium parentum hæreditatem hoc eodem gradu vocantur.

4. ¶ Vulgo quæritos nullos habere adgnatos manifestum est, quum adgnatio à patre sit, cognatio à matre, hi autem nullum patrem habere intelligantur. Eadem ratione, ne inter se quidem possunt videri consanguinei esse, quia consanguinitatis jus species est adgnationis. Tantum ergo cognati sunt sibi, sicut et matri cognati sunt. Itaque omnibus istis [ex] ea parte competit bonorum possessio, quia proximitatis nomine cognati vocantur.

5. ¶ Hoc loco et illud necessario admonendi sumus, adgnationis quidem jure admitti aliquem ad hæreditatem, etsi decimo gradu sit, sive de lege duodecim tabularum quæramus, sive de edicto quo prætor legitimis hæredibus daturum se bonorum possessionem pollicetur. Proximitatis vero nomine iis solis prætor promittit bonorum possessionem, qui usque ad sextum gradum cognationis sunt, et ex septimo à sobrino sobrinaque nato natave.

DE GRADIBUS COGNATIONUM.

TITULUS VI.

Hoc loco necessarium est exponere, quemadmodum gradus cognationis numerentur. Quare in primis admonendi sumus cognationem aliam supra numerari, aliam infra, aliam ex transverso, quæ etiam à latere dicitur. Superior cognatio est parentum, inferior liberorum; ex transverso fratrum sororumve, et eorum qui quæve ex his generantur; et convenienter patruus, amita, avunculus, matertera. Et superior quidem et inferior cognatio à primo gradu incipit; at ea quæ ex transverso numeratur, à secundo.

1. ¶ Primo gradu est supra, pater, mater; infra, filius, filia.

2. ¶ Secundo [gradu] supra, avus, avia; infra, nepos, neptis; ex transverso, frater, soror.

3. ¶ Tertio [gradu] supra, proavus, proavia; infra, pronepos, proneptis; ex transverso, fratris sororisque filius, filia; et convenienter, patruus, amita, avunculus, matertera. Patruus est frater patris, qui græce πατράδελφος appellatur. Avunculus est frater matris, qui græce μητράδελφος dicitur; et uterque promiscue Δείος appellatur. Amita est patris soror [quæ græce πατράδελφη appellatur]. Matertera vero matris soror, [quæ græce μητραδέλφη dicitur], et utraque promiscue Δεία appellatur.

4. ¶ Quarto gradu supra, abavus, abavia; infra, abnepos, abneptis; ex transverso, fratris sororisque nepos neptisve; et convenienter, patruus magnus, amita magna, id est, avi frater et soror; item avunculus magnus et mater-

tera magna, id est, aviae frater et soror; consobrinus, consobrina, id est, qui quæve ex sororibus aut fratribus procreantur. Sed quidam recte consobrinos eos proprie dici putant qui ex duabus sororibus progenerantur, quasi consororinos; eos vero qui ex duobus fratribus progenerantur, proprie fratres patruels vocari. Si autem ex duobus fratribus filiae nascuntur, sorores patruels appellari. At eos qui ex fratre et sorore progenerantur, amitinos proprie dici [putant]. Amitæ tuæ filii, consobrinum te appellant, tu illos amitinos.

5. ¶ Quinto [gradu] supra, adavus, adavia; infra, adnepos, adneptis; ex transverso, fratris sororisque pronepos, proneptis; et convenienter, propatruus, proamita, id est, proavi frater et soror; [et] proavunculus et promatertera, id est, proaviae frater et soror. Item, fratris patruelis vel sororis patruelis, consobrini et consobrinæ, amitini et amitinae filius filia; propius sobrino, propius sobrina, hi sunt patrui magni, amitæ magnæ, avunculi magni, materteræ magnæ filius filia.

6. ¶ Sexto gradu supra, tritavus, tritavia; infra, trinepos, trineptis; ex transverso, fratris sororisque abnepos, abneptis; et convenienter, abpatruus, abamita, id est, abavi frater et soror; abavunculus, abmatertera, id est, abaviae frater et soror. [Item propatrui, proamitæ, proavunculi, promaterteræ filius filia; item propius sobrino sobrinave filius filia]; item sobrini, sobrinæ, id est, qui quæve ex fratribus vel sororibus patruelibus vel consobrinis vel amitinis progenerantur.

7. ¶ Hactenus ostendisse sufficiat quemadmodum gradus cognationis numerentur. Namque ex his palam est intelligere, quemadmodum ulteriores quoque gradus numerare debeamus, quippe semper generata persona

gradum adjicit, ut longe facilius sit respondere, quoto quisque gradu sit, quam propria cognationis appellatione quemquam denotare.

8. ¶ Adgnationis quoque gradus eodem modo numerantur.

9. ¶ Sed cum magis veritas oculata fide quam per aures animis hominum infigatur, ideo necessarium duximus post narrationem graduum eos etiam præsentì libro inscribi, quatenus possint et auribus et oculorum inspectione adolescentes perfectissimam graduum doctrinam adipisci.

JUL. PACIUS

JURIS STUDIOSIS.

Quoniam graduum descriptio Justiniana periit superiorum temporum injuria, nulla vero exstat (aut ego vehementer fallor) quæ multum conferat ad verba Institutionum intelligenda, et personas in singulis gradibus enumerandas; è re vestra me facturum putavi, si descriptionem hanc ita restituerem, ut eam possitis cum verbis Institutionum conferre, ex eaque facile intelligere quæ personæ sint in singulis gradibus collocandæ. An assecutus sim quod volui, non est meum dicere. Quod ad regulam interveniendorum et distinguendorum graduum attinet, una est jure civili ex ipsius rei natura deprompta. Quot sunt generationes, tot sunt gradus; quippe generatio est causa cognationis, et efficit gradus. Generationes in nostra descriptione à lineis repræsentantur. Itaque, qui numerabit lineas, is generationes atque adeo gradus numerabit. Sed, ut omnia uno intuitu complectamini, apposui numeros è regione quibus singuli gradus significantur.

<i>Gradus.</i>	<i>Liberi.</i>	<i>Is Eave de cu- jus cognatio- ne quæritur.</i>	<i>Parentes.</i>
1.	Filius, Filia.	Pater, Mater.	
2.	Nepos, Neptis.	Avus, Avia.	Frater, Soror.
3.	Pronepos, Proneptis.	Proavus, Proavia.	Patruus, Amita. Avunculus, Matertera.
4.	Abnepos, Abneptis.	Abavus, Abavia.	Patruus magnus, Amita magna. Avunculus magnus, Matertera magna.
5.	Atnepos, Atneptis.	Atavus, Atavia.	Propatruus, Proamita. Proavunculus, Promatertera.
6.	Trinepos, Trineptis.	Tritavus, Tritavia,	Abpatruus, Abamita. Abavunculus, Abmatertera.

Fratris Sororisve Filius, Filia.	
Consobrinus, Consobrina.	Fratris Sororisve Nepos, Neptis.
Propior Sobrino, Propior Sobrinæ.	Consobrini Consobrinæve¹ Filius, Filia.
Propatruī, Proamitæ, Proavunculi, Promater- teræ Filius, Filia.	Sobrinus,² Sobrina.
¹ Fratris Sororisve Pronepos, Proneptis	
² Consobrini Consobrinæve Nepos, Neptis,	Fratris Sororisve Abnepos, Abneptis.

DE SERVILI COGNATIONE.

TITULUS VII.

ILLUD certum est ad serviles cognationes illam partem edicti qua proximitatis nomine bonorum possessio promittitur, non pertinere; nam nec ulla antiqua lege talis cognatio computabatur. Sed nostra constitutione, quam pro jure patronatus fecimus (quod jus usque ad nostra tempora satis obscurum, atque nube plenum et undique confusum fuerat), et hoc humanitate suggerente concessimus, ut si quis in servili constitutus consortio, liberum vel liberos habuerit, sive ex libera, sive ex servilis conditionis muliere; vel contra, serva mulier ex libero vel servo habuerit liberos cujuscunque sexus, et ad libertatem his pervenientibus, ii qui ex servili ventre nati sunt libertatem meruerint, vel dum mulieres liberæ erant, ipsi in servitute eos habuerint, et postea ad libertatem pervenerint, ut hi omnes ad successionem patris vel matris veniant, patronatus jure in hac parte sopito. Hos enim liberos non solum in suorum parentum successionem, sed etiam alterum in alterius successionem mutuam vocavimus. Ex illa lege specialiter eos vocantes, sive soli inveniantur qui in servitute nati et postea manumissi sunt; sive una cum aliis qui post libertatem parentum concepti sunt, sive ex eodem patre, sive ex eadem matre, sive ex aliis nuptiis, ad similitudinem eorum qui ex justis nuptiis procreati sunt.

1. ¶ Repetitis itaque omnibus quæ jam tradidimus, apparet non semper eos qui parem gradum cognationis obtinent, pariter vocari; eoque amplius, ne eum quidem qui proximior sit cognatus, semper potiolem esse. Cum

enim prima causa sit suorum hæredum, et eorum quos inter suos hæredes enumeravimus, apparet pronepotem vel abnepotem defuncti potiolem esse quam fratrem aut patrem matremque defuncti; cum alioqui pater quidem et mater (ut supra quoque tradidimus) primum gradum cognationis obtineant, frater vero secundum; pronepos autem tertio gradu sit cognationis, et abnepos quarto. Nec interest in potestate morientis fuerit, an non; quod vel emancipatus, vel ex emancipato, aut ex foemineo sexu propagatus est. Amotis quoque suis hæredibus, et quos inter suos hæredes vocari diximus, adgnatus, qui integrum jus habet adgnationis, etiamsi longissimo gradu sit, plerumque potior habetur quam proximior cognatus. Nam patruï nepos vel pronepos, avunculo vel materteræ præfertur. Totiens igitur dicimus aut potiolem haberi eum qui proximiolem gradum cognationis obtinet, aut pariter vocari eos qui cognati sunt; quotiens neque suorum hæredum, quique inter suos hæredes sunt, neque adgnationis [jure], aliquis præferri debeat, secundum ea quæ tradidimus exceptis fratre et sorore emancipatis, qui ad successionem fratrum vel sororum vocantur: qui etsi capite deminuti sunt, tamen præferuntur cæteris ulterio-
ris gradus adgnatis.

DE SUCCESSIONE LIBERTORUM.

TITULUS VIII.

NUNC de libertorum bonis videamus. Olim itaque licebat liberto patronum suum impune testamento præterire; nam ita demum lex duodecim tabularum ad hæreditatem liberti vocabat patronum, si intestatus mortuus esset libertus, hærede suo nullo relicto. Itaque, intestato mor-

tuo liberto, si is suum hæredem reliquisset, patrono nihil in bonis ejus juris erat. Et si quidem ex naturalibus liberis aliquem suum hæredem reliquisset, nulla videbatur querela; si vero adoptivus filius fuisset, aperte iniquum erat nihil juris patrono superesse.

1. ¶ Qua de causa, postea prætoris edicto hæc juris iniquitas emendata est; sive enim faciebat testamentum libertus, jubebatur ita testari ut patrono partem dimidiam bonorum suorum relinqueret; et si, aut nihil, aut minus parte dimidia reliquerat, dabatur patrono contra tabulas testamenti partis dimidiæ bonorum possessio. Sive intestatus moriebatur, suo hærede relicto filio adoptivo, dabatur æque patrono, contra hunc suum hæredem, partis dimidiæ bonorum possessio. Prodesse autem libertis solebant ad excludendum patronum naturales liberi, non solum quos in potestate mortis tempore habebat, sed etiam emancipati, et in adoptionem dati: si modo ex aliqua parte scripti hæredes erant, aut præteriti, contra tabulas, bonorum possessionem ex edicto [prætorio] petierant; nam exhæredati nullo modo repellebant patronum.

2. ¶ Postea [vero] lege Papia adaucta sunt jura patronorum qui locupletiores libertos habebant. Cautum est enim ut ex bonis ejus qui sestertium centum millium patrimonium reliquerat, et pauciores quam tres liberos habebat, sive is testamento facto, sive intestatus mortuus erat, virilis pars patrono deberetur. Itaque, cum unum [quidem] filium filiamve hæredem reliquerat libertus, perinde pars dimidia debebatur patrono, ac si is sine ullo filio filiave intestatus decessisset: cum [vero] duos duasve hæredes reliquerat, tertia pars debebatur patrono; si tres reliquerat, repellebatur patronus.

3. ¶ Sed nostra constitutio, quam pro omni natione, græca lingua compendioso tractatu habito composuimus, ita hujusmodi causam definivit, ut si quidem libertus vel liberta minores centenariis sint, id est, minus centum aureis habeant substantiam (sic enim legis Papiæ summam interpretati sumus, ut pro mille sestertiis unus aureus computetur), nullum locum habeat patronus in eorum successione, si tamen testamentum fecerint. Sin autem intestati decesserint, nullo liberorum relicto, tunc patronatus jus (quod erat ex lege duodecim tabularum) integrum reservavit. Cum vero majores centenariis sint, si hæredes vel bonorum possessores liberos habeant, sive unum, sive plures cujuscunque sexus vel gradus, ad eos successiones parentum deduximus, patronis omnibusmodis una cum sua progenie semotis. Sin autem sine liberis decesserint, si quidem intestati, ad omnem hæreditatem patronos patronasque vocavimus: si vero testamentum quidem fecerint, patronos autem aut patronas præterierint, cum nullos liberos haberent, vel habentes eos exhæredaverint, vel mater sive avus maternus eos præterierint, ita quod non possint argui inofficiosa eorum testamenta; tunc ex nostra constitutione per bonorum possessionem contra tabulas, non dimidiam (ut antea), sed tertiam partem bonorum liberti consequantur, vel quod deest eis ex constitutione nostra repleatur, si quando minus tertia parte bonorum suorum libertus vel liberta eis reliquerit: ita sine onere, ut nec libertis liberti libertæve ex ea parte legata vel fideicommissa præstentur; sed ad cohæredes eorum hoc onus redundet: multis aliis casibus à nobis in præfata constitutione congregatis, quos necessarios esse ad hujusmodi dispositionem juris perspeximus, ut tam patroni patronæque, quam liberi eorum,

nec non qui ex transverso latere veniunt, usque ad quintum gradum, ad successionem libertorum libertarumve vocentur, sicut ex ea constitutione intelligendum est. Et si ejusdem patroni vel patronæ, vel duorum duarumve, pluriumve liberi sint; qui proximior est ad liberti vel libertæ vocetur successionem, et in capita, non in stirpes dividatur successio. Eodem modo et in iis qui ex transverso latere veniunt, servando. Pene enim consonantia jura ingenuitatis et libertinitatis in successionibus fecimus.

4. ¶ Sed hæc de iis libertinis hodie dicenda sunt qui in civitatem romanam pervenerunt; cum nec sint alii liberti, simul et dedititiis et Latinis sublatis, cum Latinorum legitimæ successiones nullæ penitus erant, quia, licet ut liberi vitam suam peragebant, attamen ipso ultimo spiritu simul animam atque libertatem amittebant, et quasi servorum bona eorum jure quodammodo peculii ex lege Junia [Norbana] manumissores detinebant. Postea vero, senatusconsulto Largiano cautum fuerat ut liberi manumissoris non nominatim exhæredati facti, extraneis hæredibus eorum in bonis Latinorum præponerentur. Quibus etiam supervenit divi Trajani edictum, quod eundem hominem, si invito vel ignorante patrono ad civitatem romanam venire ex beneficio principis festinarat, faciebat quidem vivum civem romanum, latinum vero morientem. Sed nostra constitutione, propter hujusmodi conditionum vices et alias difficulates, cum ipsis latinis etiam legem Juniam, et senatusconsultum Largianum, et edictum divi Trajani, in perpetuum deleri censuimus, ut omnes liberti civitate romana fruantur, et mirabili modo quibusdam adjectionibus, ipsas vias quæ in latinitatem ducebant, ad civitatem romanam capiendam transposuimus.

DE ADSIGNATIONE LIBERTORUM.

TITULUS IX.

IN summa (quod ad bona libertorum [attinet]) admonendi sumus censuisse senatum, ut quamvis ad omnes patroni liberos qui ejusdem gradus sunt, æqualiter bona libertorum pertineant; tamen licere parenti uni ex liberis adsignare libertum, ut post mortem ejus, solus is patronus habeatur cui adsignatus est: et cæteri liberi qui ipsi quoque ad eadem bona, nulla adsignatione interveniente, pariter admitterentur, nihil juris in his bonis habeant, sed ita demum pristinum jus recipiant, si is cui adsignatus est decesserit nullis liberis relictis.

1. ¶ Nec tantum libertum, sed etiam libertam, et non tantum filio nepotive, sed etiam filiæ neptive adsignare permittitur.

2. ¶ Datur autem hæc adsignandi facultas ei qui duos pluresve liberos in potestate habebit, ut eis quos in potestate habet, adsignare libertum libertamve liceat. Unde quærebatur, si eum cui adsignavit postea emancipaverit, num evanescat adsignatio? Sed placuit evanescere; quod et Juliano et aliis plerisque visum est.

3. ¶ Nec interest [an] testamento quis adsignet, an sine testamento, sed etiam quibuscunque verbis patronis hoc permittitur facere, ex ipso senatusconsulto quod Claudianis temporibus factum est, Sabellio Rufo et Astorio Scapula consulibus.

DE BONORUM POSSESSIONIBUS.

TITULUS X.

Jus bonorum possessionis introductum est à prætore, emendandi veteris juris gratia. Nec solum in intestatorum

hæreditatibus vetus jus eo modo prætor emendavit, sicut supra dictum est, sed in eorum quoque qui testamento facto decesserint. Nam si alienus posthumus hæres fuerit institutus, quamvis hæreditatem jure civili adire non poterat, cum institutio non valebat, honorario tamen jure bonorum possessor efficiebatur, videlicet cum à prætore adjuvabatur; sed et is à nostra constitutione hodie recte hæres instituitur, quasi et jure civili non incognitus. Aliquando tamen, neque emendandi neque impugnandi veteris juris, sed magis confirmandi gratia, [prætor] pollicetur bonorum possessionem. Nam illis quoque qui recte testamento facto hæredes instituti sunt, dat secundum tabulas bonorum possessionem. Itaque ab intestato suos hæredes et adgnatos ad bonorum possessionem vocat. Sed et remota quoque bonorum possessione, ad eos pertinet hæreditas jure civili.

2. ¶ Quos autem solus vocat prætor ad hæreditatem, hæredes quidem ipso jure non fiunt; nam prætor hæredem facere non potest; per legem enim tantum, vel similem juris constitutionem hæredes fiunt, veluti per senatusconsulta et constitutiones principales: sed cum eis prætor dat bonorum possessionem, loco hæredum constituuntur, et vocantur bonorum possessores. Adhuc autem et alios complures gradus prætor fecit in bonorum possessionibus dandis, dum id agebat, ne quis sine successore moreretur. Nam angustissimis finibus constitutum per legem duodecim tabularum jus percipiendarum hæreditatum, prætor ex bono et æquo dilatavit.

3. ¶ Sunt autem bonorum possessiones ex testamento quidem hæ. Prima, quæ præteritis liberis datur, vocaturque *contra tabulas*. Secunda, quam omnibus jure scriptis hæredibus prætor pollicetur, ideoque vocatur *secun-*

dum tabulas. Et cum de testamentis prius locutus est, ad intestatos transitum fecit. Et primo loco suis hæredibus, et iis qui ex edicto prætoris inter suos hæredes connumerantur, dat bonorum possessionem, quæ vocatur *unde liberi*. Secundo, legitimis hæredibus. Tertio, decem personis, quas extraneo manumissori præferebat. Sunt autem decem personæ hæ, pater, mater, avus, avia, tam paterni quam materni; item, filius, filia, nepos, neptis, tam ex filio quam ex filia; frater sororve, consanguinei vel uterini. Quarto, cognatis proximis. Quinto, *tanquam ex familia*. Sexto, patrono patronæque, liberisque eorum et parentibus. Septimo, viro et uxori. Octavo, cognatis manumissoris.

4. ¶ Sed eas quidem prætoria introduxit jurisdictio: à nobis tamen nihil incuriosum prætermisum est; sed nostris constitutionibus omnia corrigentes, contra tabulas quidem et secundum tabulas bonorum possessiones admisimus, utpote necessarias constitutas; nec non ab intestato, *unde liberi et unde legitimi* bonorum possessiones. Quæ autem in prætoris edicto quinto loco posita fuerat, id est, *unde decem personæ*; eam pio proposito, et compendioso sermone supervacuam ostendimus. Cum enim præfata bonorum possessio decem personas præponebat extraneo manumissori, nostra constitutio, quam de emancipatione liberorum fecimus, omnibus parentibus, eisdemque manumissoribus contracta fiducia manumissionem facere dedit, ut ipsa manumissio eorum hoc in se habeat privilegium, et supervacua fiat supradicta bonorum possessio. Sublata igitur prædicta quinta bonorum possessione, in gradum ejus sextam antea bonorum possessionem induximus, et quintam fecimus quam prætor proximis cognatis pollicetur. Cumque antea fuerat septimo loco bonorum

possessio, *tanquam ex familia*, et octavo, *unde patroni patronæque et parentes eorum*, utramque per constitutionem nostram quam de jure patronatus fecimus, penitus evacuavimus. Cum enim ad similitudinem successionis ingenuorum, libertinorum successiones posuimus quas usque ad quintum gradum tantummodo coarctavimus, ut sit aliqua inter ingenuos et libertinos differentia; sufficit eis tam contra tabulas bonorum possessio, quam *unde legitimi et unde cognati*, ex quibus possunt sua jura vindicare, omni scrupulositate et inextricabili errore istarum duarum bonorum possessionum resoluta. Aliam vero bonorum possessionem, quæ *unde vir et uxor* appellatur, et nono loco inter veteres bonorum possessiones posita fuerat, et in suo vigore servavimus, et altiore loco, id est, sexto, eam posuimus, decima quoque bonorum possessione, quæ erat *unde cognati manumissoris*, propter causas enumeratas merito sublata, ut sex tantummodo bonorum possessiones ordinariæ permaneant, suo vigore pollentes. Septima eas secuta, quam optima ratione prætores introduxerunt. Novissimo enim promittitur edicto iis etiam bonorum possessio, quibus ut detur, lege, vel senatusconsulto, vel constitutione comprehensum est, quam neque bonorum possessionibus quæ ab intestato veniunt, neque iis quæ ex testamento sunt prætor stabili jure connumeravit; sed quasi ultimum et extraordinarium auxilium (prout res egerit) accommodavit, scilicet iis qui ex legibus, senatusconsultis, constitutionibusve principum, ex novo jure, vel ex testamento, vel ab intestato veniunt. Cum igitur plures species successionum prætor introduxisset, easque per ordinem disposuisset, et in unaquaque specie successionis sæpe plures exstent dispari gradu personæ, ne actiones creditorum

differrentur, sed haberent quos convenirent; et ne facile in possessionem bonorum defuncti mitterentur, et eo modo sibi consulerent; ideo petendæ bonorum possessioni certum tempus præfinivit. Liberis itaque et parentibus, tam naturalibus quam adoptivis, in petenda bonorum possessione anni spatium, cæteris [autem] adgnatis vel cognatis, centum dierum dedit.

5. ¶ Et si intra hoc tempus aliquis bonorum possessionem non petierit, ejusdem gradus personis adcrecit; vel si nullus sit, deinceps cæteris bonorum possessionem perinde ex successorio edicto pollicetur, ac si is qui præcedebat ex eo numero non esset. Si quis itaque delatam sibi bonorum possessionem repudiaverit, non quousque tempus bonorum possessioni præfinitum excesserit expectatur; sed statim cæteri ex eodem edicto admittuntur. In petenda autem bonorum possessione, dies utiles singuli considerantur.

6. ¶ Sed bene anteriores principes et huic causæ providerunt, ne quis pro petenda bonorum possessione curet, sed quocunque modo admittentis eam judicium (intra statuta tamen tempora) ostenderit, plenum habeat earum beneficium.

DE ACQUISITIONE PER ARROGATIONEM.

TITULUS XI.

EST et alterius generis per universitatem successio, quæ neque lege duodecim tabularum, neque prætoris edicto, sed eo jure quod consensu receptum est, introducta est.

1. ¶ Ecce enim cum paterfamilias sese in adrogationem dat, omnes res ejus corporales et incorporales,

tutionis debet locum habere? Certe si intestatus decesserit, et codicillis dederit libertatem, competere eam nemini dubium est.

4. ¶ Tunc [enim] constitutioni locum esse verba ostendunt, cum nemo successor ab intestato existat. Ergo quandiu incertum erit utrum existat, an non, cessabit constitutio. Si vero certum esse coeperit neminem existere, tunc erit constitutioni locus.

5. ¶ Si is qui in integrum restitui potest, abstinuerit hæreditate, an quamvis potest in integrum restitui, possit admitti constitutio, et bonorum addictio fieri? Quid ergo si post additionem libertatum conservandarum causa factam in integrum sit restitutus? Utique non erit dicendum revocari libertates, quia semel competierunt.

6. ¶ Hæc constitutio libertatum tuendarum causa introducta est. Ergo, si libertates nullæ sunt datæ, cessat [hæc] constitutio. Quid ergo si vivus dederit libertates, vel mortis causa; et ne de hoc quæeratur utrum in fraudem creditorum, an non factum sit, idcirco velint sibi addici bona, an audiendi sint? Et magis est, ut audiri debeant, etsi deficient verba constitutionis.

7. ¶ Sed cum multas divisiones ejusmodi constitutioni deesse perspeximus, lata est à nobis plenissima constitutio, in qua multæ species collatæ sunt, quibus jus hujusmodi successionis plenissimum est effectum, quas ex ipsius lectione constitutionis potest quis cognoscere.

DE SUCCESSIONIBUS SUBLATIS,
quæ fiebant per bonorum venditiones,
et ex senatusconsulto Claudiano.

TITULUS XIII.

ERANT ante prædictam successionem olim et aliæ per

universitatem successiones, qualis fuerat bonorum emptio, quæ de bonis debitoris vendendis per multas ambages fuerat introducta, et tunc locum habebat, quando judicia ordinaria in usu fuerant; sed cum extraordinariis judiciis posteritas usa est: ideo cum ipsis ordinariis judiciis etiam bonorum venditiones expiraverunt, et tantummodo creditoribus datur officio iudicis bona possidere, et prout utile eis visum est ea disponere, quod ex latioribus Digestorum libris perfectius apparebit.

1. ¶ Erat et ex senatusconsulto Claudiano miserabilis per universitatem acquisitio, cum libera mulier, servili amore bacchata, ipsam libertatem per senatusconsultum amittebat, et cum libertate substantiam. Quod indignum nostris temporibus esse existimantes, et à nostra civitate deleri, et non inseri nostris digestis concessimus.

DE OBLIGATIONIBUS.

TITULUS XIV.

NUNC transeamus ad obligationes. Obligatio est juris vinculum, quo necessitate adstringimur alicujus rei solvendæ secundum nostræ civitatis jura.

1. ¶ Omnium autem obligationum summa divisio in duo genera diducitur; namque aut civiles sunt, aut prætoriae. Civiles sunt quæ aut legibus constitutæ, aut certo jure civili comprobatae sunt. Prætoriae sunt quas prætor ex sua jurisdictione constituit, quæ etiam honorariæ vocantur.

2. ¶ Sequens divisio in quatuor species dividitur. Aut enim ex contractu sunt, aut quasi ex contractu, aut ex maleficio, aut quasi ex maleficio. Prius est ut de iis quæ ex contractu sunt dispiciamus. Harum æque quatuor sunt

species. Aut enim re contrahuntur, aut verbis, aut literis, aut consensu : de quibus singulis dispiciamus.

QUIBUS MODIS RE CONTRAHITUR OBLIGATIO.

TITULUS XV.

RE contrahitur obligatio, [veluti] mutui datione. Mutui autem datio in iis rebus consistit quæ pondere, numero, mensura constant; veluti vino, oleo, frumento, pecunia numerata, ære, argento, auro: quas res, aut numerando, aut metiendo, aut adpendendo, in hoc damus ut accipientium fiant. Et quoniam nobis non eadem res, sed aliæ ejusdem naturæ et qualitatis redduntur; inde etiam mutuum appellatum est, quia ita à me tibi datur ut ex meo tuum fiat: et ex eo contractu nascitur actio quæ vocatur condictio.

1. ¶ Is quoque qui non debitum accepit ab eo qui per errorem solvit, re obligatur, daturque agenti contra eum propter repetitionem condictitia actio. Nam perinde ei condici potest, si apparet eum dare oportere, ac si mutuum accepisset. Unde pupillus, si ei sine tutoris auctoritate indebitum per errorem datum est, non tenebitur indebiti conductione, non magis quam mutui datione. Sed hæc species obligationis non videtur ex contractu consistere, cum is qui solvendi animo dat, magis voluerit negotium distrahere quam contrahere.

2. ¶ Item, is cui res aliqua utenda datur, id est, commodatur, re obligatur, et tenetur commodati actione. Sed is ab eo qui mutuum accepit, longe distat: namque non ita res datur ut ejus fiat, et ob id de ea re ipsa restituenda tenetur. Et is quidem qui mutuum accepit, si

quolibet fortuito casu amiserit quod accepit, veluti incendio, ruina, naufragio, aut latronum hostiumve incursu, nihilominus obligatus remanet. At is qui utendum accepit, sane quidem exactam diligentiam custodiendæ rei præstare jubetur: nec sufficit ei tantam diligentiam adhibuisse, quantam suis rebus adhibere solitus est, si modo alius diligentior poterat eam rem custodire. Sed propter majorem vim majoresve casus non tenetur, si modo non ipsius culpa is casus intervenit: alioqui, si id quod tibi commodatum est domi, peregre tecum ferre malueris, et, vel incursu hostium prædonumve, vel naufragio amiseris, dubium non est quin de restituenda ea re tenearis. Commodata autem res tunc proprie intelligitur, si nulla mercede accepta vel constituta, [res] tibi utenda data est: alioqui, mercede interveniente, locatus tibi usus rei videtur; gratuitum enim debet esse commodatum.

3. ¶ Præterea, et is apud quem res aliqua deponitur, re obligatur, teneturque actione depositi, quia et ipse de ea re quam accepit restituenda tenetur. Sed is ex eo solo tenetur, si quid dolo commiserit; culpæ autem nomine, id est, desidiæ ac negligentiae, non tenetur. Itaque securus est qui parum diligenter custoditam rem furto amiserit; quia qui negligenti amico rem custodiendam tradit, [non ei] sed suæ facilitati id imputare debet.

4. ¶ Creditor quoque qui pignus accepit, re obligatur, quia et ipse de ea re quam accepit, restituenda tenetur actione pignoratitia. Sed quia pignus utriusque gratia datur, et debitoris, quo magis pecunia ei credatur, et creditoris, quo magis ei in tuto sit creditum, placuit sufficere, si ad eam rem custodiendam exactam diligentiam adhibeat: quam si præstiterit, et aliquo fortuito

casu rem amiserit, securum esse, nec impediri creditum petere.

DE VERBORUM OBLIGATIONIBUS.

TITULUS XVI.

VERBIS obligatio contrahitur ex interrogatione et responsione, cum quid dari fierive nobis stipulamur; ex qua duæ proficiscuntur actiones, tam condictio certi, si certa sit stipulatio, quam ex stipulatu, si incerta sit: quæ hoc nomine inde utitur, quod stipulum apud veteres firmum appellabatur, forte à stipite descendens.

1. ¶ In hac re olim talia verba tradita fuerunt: *Spon-des? Spondeo. Promittis? Promitto. [Fide promittis? Fide promitto.] Fide jubes? Fide jubeo. Dabis? Dabo. Facies? Faciam.* Utrum autem latina, an græca, vel qualibet alia lingua stipulatio concipiatur, nihil interest, scilicet si uterque stipulantium intellectum ejus linguae habeat; nec necesse est eadem lingua utrumque uti, sed sufficit congruenter ad interrogata respondere. Quinetiam duo Græci latina lingua obligationem contrahere possunt. Sed hæc solennia verba olim quidem in usu fuerunt; postea autem Leonina constitutio lata est, quæ, solennitate verborum sublata, sensum et consonantem intellectum ab utraque parte solum desiderat, quibuscunque tandem verbis expressum est.

2. ¶ Omnis stipulatio, aut pure, aut in diem, aut sub conditione fit. Pure, veluti, *quinque aureos dare spon-des?* Idque confestim peti potest. In diem, cum adjecto die quo pecunia solvatur, stipulatio fit; veluti, *decem aureos primis kalendis martiis dare spon-des?* Id autem quod in diem stipulamur, statim quidem debetur; sed

peti prius quam dies venerit non potest, ac ne eo quidem ipso die in quem stipulatio facta est peti potest, quia totus is dies arbitrio solventis tribui debet. Neque enim certum est eo die in quem promissum est, datum non esse, priusquam is præterierit.

3. ¶ At si ita stipuleris, *decem aureos annuos, quoad vivam, dare spondes?* et pure facta obligatio intelligitur, et perpetuatur, quia ad tempus non potest deberi, sed hæres petendo, pacti exceptione submovebitur.

4. ¶ Sub conditione stipulatio fit, cum in aliquem casum differtur obligatio, ut si aliquid factum fuerit vel non fuerit, committatur stipulatio; veluti, *si Titius consul fuerit factus, quinque aureos dare spondes?* Si quis ita stipuletur, *si in Capitolium non ascendero, dare spondes?* perinde erit ac si stipulatus esset, cum moreretur sibi dari. Ex conditionali stipulatione tantum spes est debitum iri, eamque ipsam spem in hæredem transmittimus, si prius quam conditio exstet mors nobis contigerit.

5. ¶ Loca etiam inseri stipulationi solent; veluti, *Carthagini dare spondes?* Quæ stipulatio, licet pure fieri videtur, tamen re ipsa habet tempus adjectum, quo promissor utatur ad pecuniam Carthagini dandam. Et ideo si quis Romæ ita stipuletur, *hodie Carthagini dare spondes?* inutilis erit stipulatio, cum impossibilis sit repromissio.

6. ¶ Conditiones quæ ad præsens vel præteritum tempus referuntur, aut statim infirmant obligationem, aut omnino non differunt; veluti, *si Titius consuli fuit, vel, si Mævius vivit, dare spondes?* Nam si ea ita non sunt, nihil valet stipulatio; sin autem ita se habent, statim valet. Quæ enim per rerum naturam sunt certa, non

morantur obligationem, licet apud nos incerta sint.

7. ¶ Non solum res in stipulatum deduci possunt, sed etiam facta, ut si stipulemur aliquid fieri vel non fieri; et in hujusmodi stipulationibus optimum erit poenam subjicere, ne quantitas stipulationis in incerto sit, ac necesse sit actori probare quod ejus intersit. Itaque, si quis ut fiat aliquid stipuletur, ita adjici poena debet, *si ita factum non erit, tunc pœnæ nomine decem aureos dare spondes?* Sed si quædam fieri, quædam non fieri, una eademque conceptione stipuletur quis, clausula hujusmodi erit adjicienda, *si adversus ea factum erit, sive quid ita factum non fuerit, tunc pœnæ nomine decem aureos dare spondes?*

DE DUOBUS REIS

STIPULANDI ET PROMITTENDI.

TITULUS XVII.

Et stipulandi et promittendi duo pluresve rei fieri possunt. Stipulandi ita, si post omnium interrogationem promissor respondeat, *spondeo*; utputa cum duobus separatim stipulantibus ita promissor respondeat, *utique vestrum dare spondeo*. Nam si prius Titio spoponderit, deinde alio interroganti spondeat, alia atque alia erit obligatio, nec creduntur duo rei stipulandi esse. Duo pluresve rei promittendi ita fiunt: *Mævi decem aureos dare spondes? et Sei eosdem decem aureos dare spondes?* [si] respondeant singuli separatim, *spondeo*.

1. ¶ Ex hujusmodi obligationibus et stipulationibus solidum singulis debetur, et promittentes singuli in solidum tenentur. In utraque tamen obligatione una res ver-

titur; et vel alter debitum accipiendo, vel alter solvendo, omnium perimit obligationem, et omnes liberat.

2. ¶ Ex duobus reis promittendi, alius pure, alius in diem, vel sub conditione obligari potest, nec impedimento erit dies aut conditio, quo minus ab eo qui pure obligatus est, petatur.

DE STIPULATIONE SERVORUM.

TITULUS XVIII.

SERVUS ex persona domini jus stipulandi habet. Sed et hæreditas in plerisque personæ defuncti vicem sustinet; ideoque quod servus hæreditarius ante aditam hæreditatem stipulatur, acquirit hæreditati, ac per hoc etiam hæredi postea facto acquiritur.

1. ¶ Sive autem domino, sive sibi, sive conservo suo, sive impersonaliter servus stipuletur, domino acquirit. Idem juris est et in liberis qui in potestate patris sunt, ex quibus causis acquirere possunt.

2. ¶ Sed cum factum in stipulatione continebitur, omni modo persona stipulantis continetur, veluti si servus stipuletur, ut sibi ire agere liceat; ipse enim tantum prohiberi non debet, non etiam dominus ejus.

3. ¶ Servus communis stipulando, unicuique dominorum pro portione domini acquirit, nisi jussu unius eorum, aut nominatim alicui eorum stipulatus est; tunc enim soli ei acquiritur. Quod servus communis stipulatur, si alteri ex dominis acquiri non potest, solidum alteri acquiritur, veluti si res, quam dari stipulatus est, unius domini sit.

DE DIVISIONE STIPULATIONUM.

TITULUS XIX.

STIPULATIONUM aliæ [sunt] judiciales, aliæ prætoriae, aliæ conventionales, aliæ communes, tam prætoriae quam judiciales.

1. ¶ Judiciales sunt duntaxat quæ à mero judicis officio proficiscuntur, veluti de dolo cautio, [vel de persequendo servo qui in fuga est, restituendove pretio].

2. ¶ Prætoriae [sunt] quæ à mero prætoris officio proficiscuntur, veluti damni infecti [vel legatorum]. Prætorias autem stipulationes sic exaudiri oportet, ut in his etiam contineantur ædilitiæ; nam et hæ à jurisdictione [prætoris] veniunt.

3. ¶ Conventionales sunt quæ ex conventionem utriusque partis concipiuntur, [hoc est, neque jussu judicis, neque jussu prætoris, sed ex conventionem contrahentium], quarum totidem genera sunt, quot (pene dixerim) rerum contrahendarum.

4. ¶ Communes sunt, veluti rem salvam fore pupillo: (nam et prætor jubet rem salvam fore pupillo caveri, et interdum judex, si aliter hæc res expediri non potest); vel de rato stipulatio.

DE INUTILIBUS STIPULATIONIBUS.

TITULUS XX.

OMNIS res quæ dominio nostro subjicitur, in stipulationem deduci potest, sive mobilis sit, sive soli.

1. ¶ At si quis rem quæ in rerum natura non est, aut esse non potest, dari stipulatus fuerit; veluti Stichum

qui mortuus sit, quem vivere credebat, aut hippocentaurum qui esse non possit, inutilis erit stipulatio.

2. ¶ Idem juris est, si rem sacram aut religiosam, quam humani juris esse credebat, vel rem publicam, quæ usibus populi perpetuo exposita sit, ut forum, vel theatrum, vel liberum hominem quem servum esse credebat, vel cujus commercium non habuerit, vel rem suam dari quis stipuletur. Nec in pendentem erit stipulatio, ob id quod publica res in privatum deduci, et ex libero servus fieri potest, et commercium adipisci stipulator potest, et res [sua] stipulatoris esse desinere potest; sed protinus inutilis est. Item contra, licet initio utiliter res in stipulatum deducta sit, si [tamen] postea in aliquam eorum causam de quibus supra dictum est, sine facto promissoris devenerit, extinguatur stipulatio. At nec statim ab initio talis stipulatio valebit, *Lucium Titium, cum servus erit, dare spondes?* et similia. Quæ enim natura sui dominio nostro exempta sunt, in obligationem deduci nullo modo possunt.

3. Si quis alium daturum facturumve quid promiserit, non obligabitur, veluti si spondeat Titium quinque aureos daturum. Quod si effecturum se, ut Titius daret, sponderit, obligatur.

4. ¶ Si quis alii, quam ei cujus juri subjectus sit, stipuletur, nihil agit. Plane solutio etiam in extraneam personam conferri potest; veluti si quis ita stipuletur, *Mihi aut Sejo dare spondes?* Ut obligatio quidem stipulatori acquiratur, solvi tamen Sejo, etiam invito eo, recte possit, ut liberatio ipso jure contingat, sed ille adversus Sejum habeat mandati actionem. Quod si quis sibi, et alii cujus juri subjectus non sit, dari decem aureos stipulatus est, valet quidem stipulatio; sed utrum totum debeatur

ejus stipulari poterat, quia patris vel domini voce loqui videretur. Sed et si quis ita stipuletur, *pridie quam moriar, vel pridie quam morieris, dare spondes?* inutilis erat stipulatio. Sed cum (ut jam dictum est) ex consensu contrahentium stipulationes valeant, placuit nobis etiam in hunc juris articulum necessariam inducere emendationem, ut sive post mortem, sive pridie quam moriatur stipulator sive promissor, stipulatio concepta sit, stipulatio valeat.

14. ¶ Item si quis ita stipulatus erat, *si navis ex Asia venerit, hodie dare spondes?* inutilis erat stipulatio, quia præpostere concepta est. Sed quum Leo inclytæ recordationis in dotibus eandem stipulationem, quæ præpostera nuncupatur, non esse rejiciendam existimaverit, nobis placuit et huic perfectum robur accommodare, ut non solum in dotibus, sed etiam in omnibus valeat hujusmodi conceptio stipulationis.

15. ¶ Ita autem stipulatio concepta, velut si Titius dicat, *cum moriar, dare spondes?* vel *cum morieris?* et apud veteres utilis erat, et nunc valet.

16. ¶ Item post mortem alterius recte stipulamur.

17. ¶ Si scriptum in instrumento fuerit promisisse aliquem, perinde habetur, atque si interrogatione præcedente responsum sit.

18. ¶ Quotiens plures res una stipulatione comprehenduntur, si quidem promissor simpliciter respondeat, *dare spondeo*, propter omnes tenetur. Si vero una ex his, vel quasdam daturum se sponderit obligatio in iis pro quibus sponderit, contrahitur. Ex pluribus enim stipulationibus, una, vel quædam videntur esse perfectæ; singulas enim res stipulari, et ad singulas respondere debemus.

19. ¶ Alteri stipulari (ut supra dictum est) nemo

potest. Inventæ enim sunt hujusmodi [stipulationes vel] obligationes ad hoc, ut unusquisque acquirat sibi quod sua interest; cæterum si alii detur, nihil interest stipulatoris. Plane si quis velit hoc facere, pœnam stipulari conveniet, ut nisi ita factum sit ut est comprehensum, committatur pœnæ stipulatio etiam ei cujus nihil interest. Pœnam enim cum stipulatur quis, non illud inspicitur quod intersit ejus, sed quæ sit quantitas in conditione stipulationis. Ergo si quis [ita] stipuletur, *Titio dari*, nihil agit; sed si adjecerit pœnam, *nisi dederis, tot aureos dare spondes?* tunc committitur stipulatio.

20. ¶ Sed [et] si quis stipuletur alii, cum ejus interesset, placuit stipulationem valere. Nam si is qui pupilli tutelam administrare coeperat, cesserit administratione contutori suo, et stipuletur rem pupilli salvam fore, quoniam interest stipulatoris fieri quod stipulatus est (cum obligatus futurus sit pupillo, si male res gesserit), tenet obligatio. Ergo et si quis procuratori suo dari stipulatus sit, habebit vires stipulatio. Et si creditori suo [quis stipulatus sit] quod sua interest, ne forte vel pœna committatur, vel prædia distrahantur quæ pignori data erant, valet stipulatio.

21. ¶ Versa vice qui alium facturum promisit, videtur in ea esse causa ut non teneatur, nisi pœnam ipse promiserit.

22. ¶ Item, nemo rem suam futuram, in eum casum quo sua sit, utiliter stipulatur.

23. ¶ Si de alia re stipulator senserit, de alia promissor, perinde nulla contrahitur obligatio, ac si ad interrogatum responsum non esset; veluti si hominem Stichum à te quis stipulatus fuerit, tu de Pamphilo senseris quem Stichum vocari credideris.

24. ¶ Quod turpi ex causa promissum est, veluti si quis homicidium vel sacrilegium se facturum promittat, non valet.

25. ¶ Cum quis sub aliqua conditione stipulatus fuerit, licet ante conditionem decesserit, postea existente conditione hæres ejus agere potest. Idem est et ex promissoris parte.

26. ¶ Qui hoc anno aut hoc mense dari stipulatus est, nisi omnibus partibus anni vel mensis præteritis, non recte petet.

27. ¶ Si fundum dari stipuleris, vel hominem, non poteris continuo agere, nisi tantum spatium præterierit quo traditio fieri possit.

DE FIDEJUSSORIBUS.

TITULUS XXI.

Pro eo qui promittit, solent alii obligari qui fidejussores appellantur: quos homines accipere solent dum curant, ut diligentius sibi cautum sit.

1. ¶ In omnibus autem obligationibus adsumi possunt, id est, sive re, sive verbis, sive litteris, sive consensu contractæ fuerint. At nec illud quidem interest utrum civilis an naturalis sit obligatio cui adjicitur fidejussor; adeo quidem ut pro servo quoque obligetur, sive extraneus sit qui fidejussorem à servo accipiat, sive ipso dominus in id quod sibi naturaliter debetur.

2. ¶ Fidejussor non tantum ipse obligatur, sed etiam hæredem relinquit obligatum.

3. ¶ Fidejussor et præcedere obligationem et sequi potest.

¶ Si plures sint fidejussores, quotquot erunt nu-

mero, singuli in solidum tenentur. Itaque liberum est creditori à quo velit solidum petere. Sed ex epistola divi Hadriani compellitur creditor à singulis qui modo solvendo sunt, litis contestatae tempore, partes petere. Ideoque si quis ex fidejussoribus eo tempore solvendo non sit, hoc cæteros onerat. Sed si ab uno fidejussore creditor totum consequutus fuerit, hujus solius detrimentum erit, si is pro quo fidejussit solvendo non sit; et sibi imputare debet, cum potuerit juvari ex epistola divi Hadriani, et desiderare ut pro parte in se detur actio.

5. ¶ Fidejussores ita obligari non possunt, ut plus debeant quam debet is pro quo obligantur. Nam eorum obligatio accessio est principalis obligationis, nec plus in accessione potest esse quam in principali re. At ex diverso, ut minus debeant, obligari possunt. Itaque si reus decem aureos promiserit, fidejussor in quinque recte obligatur; contra vero obligari non potest. Item, si ille pure promiserit, fidejussor sub conditione promittere potest; contra vero, non potest. Non solum autem in quantitate, sed etiam in tempore minus aut plus intelligitur. Plus est enim statim aliquid dare; minus est post tempus dare.

6. ¶ Si quid autem fidejussor pro reo solverit, ejus recuperandi causa habet cum eo mandati judicium.

7. ¶ Græce etiam fidejussor ita accipitur, τῇ ἐμῇ πίσσει καλέσω ἐγώ; id est, *mea fide jubeo ego*. [Sed et si dixerit,] Θέλω, sive βούλομαι, id est, *volo*: sed et φημί, id est, *affirmo*, pro eo erit ac si dixerit λέγω, id est, *dico*.

8. ¶ In stipulationibus fidejussorum sciendum est hoc generaliter accipi, ut quodcunque scriptum sit quasi actum, videatur etiam actum. Ideoque constat,

si quis scripserit se fidejussisse, videri omnia solenniter acta.

DE LITERARUM OBLIGATIONIBUS.

TITULUS XXII.

OLIM scriptura fiebat obligatio, quæ nominibus fieri dicebatur, quæ nomina hodie non sunt in usu. Plane si quis debere se scripserit quod sibi numeratum non est, de pecunia minime numerata, post multum temporis exceptionem opponere non potest; hoc enim sæpissime constitutum est: sic fit, ut et hodie, dum queri non potest, scriptura obligetur; et ex ea nascatur conditio, cessante quidem verborum obligatione. Multum autem tempus in hac exceptione antea quidem ex principalibus constitutionibus usque ad quinquennium procedebat. Sed ne creditores diutius possint suis pecuniis forsitan defraudari, per constitutionem nostram tempus coarctatum est, ut ultra biennii metas hujusmodi exceptio minime extendatur.

DE OBLIGATIONIBUS EX CONSENSU.

TITULUS XXIII.

CONSENSU fiunt obligationes in emptionibus, venditionibus, locationibus, conductionibus, societatibus, mandatis; ideo autem istis modis obligatio dicitur consensu contrahi, quia neque scriptura, neque præsentia omnimodo opus est, at nec dare quicquam necesse est, ut substantiam capiat obligatio, sed sufficit eos qui negotia gerunt consentire. Unde inter absentes quoque talia negotia contrahuntur, veluti per epistolam, vel per nuntium. Item in his contractibus alter alteri obligatur in id

quod alterum alteri ex bono et æquo præstare oportet; [cum alioqui in verborum obligationibus alius stipuletur, alius promittat].

DE EMPTIONE ET VENDITIONE.

TITULUS XXIV.

EMPTIO et venditio contrahitur simul atque de pretio convenerit, quamvis nondum pretium numeratum sit, ac ne arrha quidem data fuerit. Nam quod arrhæ nomine datur, argumentum est emptionis et venditionis contractæ. Sed hoc quidem de emptionibus et venditionibus quæ sine scriptura consistunt, obtinere oportet; nam nihil à nobis in hujusmodi emptionibus et venditionibus innovatum est; in iis autem quæ scriptura conficiuntur, non aliter perfectam esse venditionem et emptionem constituimus, nisi et instrumenta emptionis fuerint conscripta, vel manu propria contrahentium, vel ab alio quidem scripta; et si per tabellionem fiunt, nisi et completiones acceperint, et fuerint partibus absoluta. Donec enim aliquid deest ex his, et pœnitentiæ locus est, et potest emptor vel venditor sine pœna recedere ab emptione [et venditione]. Ita tamen impune [eis recedere] concedimus, nisi jam arrharum nomine aliquid fuerit datum. Hoc enim subsequuto, sive in scriptis, sive sine scriptis venditio celebrata est: is qui recusat adimplere contractum, si quidem est emptor, perdit quod dedit; si vero venditor, duplum restituere compellitur, licet super arrhis nihil expressum est. Pretium autem constitui oportet; nam nulla emptio sine pretio esse potest.

1. ¶ Sed et certum esse pretium debet, alioqui si inter aliquos ita convenerit ut quanti Titius rem æstimaverit,

tanti sit emptā, inter veteres satis abundeque hoc dubitabatur constaretne venditio, an non. Sed nostra decisio ita hoc constituit, ut quotiens sic composita sit venditio, *quanti ille aestimaverit*, sub hac conditione staret contractus; ut si quidem ille qui nominatus est pretium definierit, [tunc] omnimodo secundum ejus aestimationem et pretium persolvatur, et res tradatur, et venditio ad effectum perducatur, emptore quidem ex empto actione, venditore ex vendito agente. Sin autem ille qui nominatus est, vel noluerit vel non potuerit pretium definire, tunc pro nihilo esse venditionem, quasi nullo pretio statuto. Quod jus, cum in venditionibus nobis placuerit, non est absurdum in locationibus et [in] conductionibus trahere.

2. ¶ Item pretium in numerata pecunia consistere debet. Nam in cæteris rebus, an pretium esse posset valde quærebatur; veluti an homo, aut fundus, aut toga, alterius rei pretium esse posset. [Et] Sabinus et Cassius etiam in alia re putabant pretium posse consistere; unde illud est quod vulgo dicebatur, permutatione rerum emptionem et venditionem contrahi, eamque speciem emptionis et venditionis vetustissimam esse, argumentoque utebantur græco poëta Homero, qui aliquam partem exercitus Achivorum vinum sibi comparasse ait, permutatis quibusdam rebus, his verbis:

Εὐθεν ἄρ' εἰνίζοντο καρηκομόωντες Ἀχαιοί,
 Ἄλλοι μὲν χαλκῷ, ἄλλοι δὲ αἰέθονι σιδῆραι,
 Ἄλλοι δὲ ῥινοῖς, ἄλλοι δὲ αὐτοῖσι βόεσσιν,
 Ἄλλοι δὲ ἀνδράποδοισι.

Id est,

Hinc sibi certatim gentis de more comati,

*Vina parant Graii ære dato, fulgenteque ferro,
Tergoribusque, bubus sed et ipsis, mancipiisque.*

Diversæ scholæ auctores contra sentiebant, aliudque esse existimabant permutationem rerum, aliud emptionem et venditionem, alioqui non posse rem expediri, permutatis rebus, quæ videatur res venisse, et quæ pretii nomine data esse; nam utramque videri et venisse, et pretii nomine datam esse, rationem non pati. Sed Proculi sententia, dicentis permutationem propriam esse speciem contractus à venditione separatam, merito prævaluit; cum et ipse aliis homericis versibus adjuvabatur, et validioribus rationibus argumentabatur, quod et anteriores divi principes admiserunt, et in nostris Digestis latius significatur.

3. ¶ Quum autem emptio et venditio contracta sit (quod effici diximus simulatque de pretio convenerit, cum sine scriptura res agitur), periculum rei venditæ statim ad emptorem pertinet, tametsi adhuc ea res emptori tradita non sit. Itaque si homo mortuus sit, vel aliqua parte corporis læsus fuerit, aut ædes totæ vel aliqua ex parte incendio consumptæ fuerint, aut fundus vi fluminis totus vel aliqua ex parte ablatus sit, sive etiam inundatione aquæ aut arboribus turbine dejectis longe minor aut deterior esse cœperit, emptoris damnum est, cui necesse est, licet rem non fuerit nactus, pretium solvere. Quicquid enim sine dolo et culpa venditoris accidit, in eo venditor securus est. Sed et si post emptionem fundo aliquid per alluvionem accesserit, ad emptoris commodum pertinet. Nam et commodum ejus esse debet cujus periculum est. Quod si fugerit homo qui venit, aut subreptus fuerit, ita ut neque dolo neque culpa venditoris intervenerit, animadvertendum erit an custodiam

ejus usque ad traditionem venditor suscepit. Sane enim si suscepit, ad ipsius periculum is casus pertinet; si non suscepit, securus est. Idem et in cæteris animalibus cæterisque rebus intelligimus. Utique tamen vindicationem rei et conductionem exhibere debet emptori, quia sane qui nondum rem emptori tradidit, adhuc ipse dominus est. Idem etiam est de furti et damni injuriæ actione.

4. ¶ Emptio tam sub conditione quam pure contrahi potest. Sub conditione, veluti, *Si Stichus intra certum diem tibi placuerit, erit tibi emptus aureis tot.*

5. ¶ Loca sacra vel religiosa, item publica (veluti forum, basilicam), frustra quis sciens emit, quæ tamen si pro profanis vel privatis deceptus à venditore quis emerit, habebit actionem ex empto, quod non haberi ei liceat, ut consequatur quod sua interest eum deceptum non esse. Idem juris est si hominem liberum pro servo emerit.

DE LOCATIONE ET CONDUCTIONE.

TITULUS XXV.

LOCATIO et conductio proxima est emptioni et venditioni, iisdemque juris regulis consistit. Nam ut emptio et venditio ita contrahitur, si de pretio convenerit, sic et locatio et conductio ita contrahi intelligitur, si merces constituta sit, et competit locatori quidem locati actio, conductori vero conducti.

1. ¶ Et quæ supra diximus, si alieno arbitrio pretium promissum fuerit, eadem et de locatione et conductione dicta esse intelligimus, si alieno arbitrio merces permissa fuerit. Qua de causa, si fulloni polienda curandave, ac

sarcinatori sarcienda vestimenta quis dederit, nulla statim mercede constituta, sed postea tantum daturus quantum inter eos convenerit, non proprie locatio et conductio contrahi intelligitur, sed eo nomine actio præscriptis verbis datur.

2. ¶ Præterea, sicut vulgo quærebatur an permutatis rebus emptio et venditio contraheretur, ita quæri solebat de locatione et conductione, si forte rem aliquam utendam sive fruendam tibi aliquis dederit, et invicem à te utendam sive fruendam aliam [rem] acceperit. Et placuit non esse locationem et conductionem, sed proprium genus contractus; veluti si cum unum bovem quis haberet, et vicinus ejus unum, placuerit inter eos ut per denos dies invicem boves commodarent ut opus facerent, et apud alterum [alterius] bos perierit, neque locati, neque conducti, neque commodati competit actio, quia non fuit commodatum gratuitum; verum præscriptis verbis agendum est.

3. ¶ Adeo autem aliquam familiaritatem inter se videntur habere emptio et venditio, item locatio et conductio, ut in quibusdam causis quæri soleat, utrum emptio et venditio contrahatur, an locatio et conductio; ut ecce de prædiis quæ perpetuo quibusdam fruenda traduntur, id est, ut quamdiu pensio sive redditus pro his domino præstetur, neque ipsi conductori, neque hæredi ejus cuive conductor hæresve ejus id prædium vendiderit, aut donaverit, aut dotis nomine dederit, aliove quocunque modo alienaverit, auferre liceat. Sed talis contractus, quia inter veteres dubitabatur, et à quibusdam locatio, à quibusdam venditio existimabatur, lex Zenoniana lata est, quæ emphyteuseos contractus propriam statuit naturam, neque ad locationem neque ad

venditionem inclinantem, sed suis pactionibus fulciendam, etsi quidem aliquid pactum fuerit hoc ita obtinere, ac si naturalis esset contractus; sin autem nihil de periculo rei fuerit pactum, tunc si quidem totius rei interitus accesserit, ad dominum super hoc redundare periculum; sin autem particularis, ad emphyteuticarium hujusmodi damnum venire, quo jure utimur.

4. ¶ Item quæritur, si cum aurifice Titius convenerit, ut is ex auro suo certi ponderis certæque formæ annulos ei faceret, et acciperet (verbi gratia) decem aureos, utrum emptio et venditio, an locatio et conductio contrahi vdeatur? Cassius ait materiæ quidem emptionem et venditionem contrahi, operæ autem locationem et conductionem. Sed placuit tantum emptionem et venditionem contrahi. Quod si suum aurum Titius dederit, mercede pro opera constituta, dubium non est quin locatio et conductio sit.

5. ¶ Conductor [autem] omnia secundum legem conductionis facere debet, et si quid in lege prætermisum fuerit, id ex bono et æquo præstare. Qui pro usu aut vestimentorum, aut argenti, aut jumenti, mercedem aut dedit aut promisit, ab eo custodia talis desideratur, qualem diligentissimus paterfamilias suis rebus adhibet: quam si præstiterit, et aliquo casu [fortuito eam] rem amiserit, de restituenda ea non tenebitur.

6. ¶ Mortuo conductore intra tempora conductionis, hæres ejus eodem jure in conductione succedit.

DE SOCIETATE.

TITULUS XXVI.

SOCIETATEM coire solemus aut totorum bonorum,

quam Græci specialiter *κοινωνία* appellant, aut unius alicujus negotiationis, veluti mancipiorum vendendorum emendorumque, aut olei, aut vini, aut frumenti emendi vendendique.

1. ¶ Et quidem si nihil de partibus lucri et damni nominatim convenerit, æquales scilicet partes et in lucro et in damno spectantur. Quod si expressæ fuerint [partes], hæ servari debent. Nec enim unquam dubium fuit quin valeat conventio, si duo inter se pacti sint ut ad unum quidem duæ partes et lucri et damni pertineant, ad alium tertia.

2. ¶ De illa sane conventionem quæsitum est, si Titius et Sejus inter se pacti sint, ut ad Titium lucri duæ partes pertineant, damni tertia; ad Sejum duæ partes damni, lucri tertia, an rata debeat haberi conventio? Quintus Mutius contra naturam societatis talem pactionem esse existimavit, et ob id non esse ratam habendam; Servius Sulpitius (cujus sententia prævaluit) contra sensit, quia sæpe quorundam ita pretiosa est opera in societate, ut eos justum sit conditione meliore in societatem admitti. Nam et ita coiri posse societatem non dubitatur, ut alter pecuniam conferat, alter non conferat, et tamen lucrum inter eos commune sit, quia sæpe opera alicujus pro pecunia valet. Et adeo contra Quinti Mutii sententiam obtinuit, ut illud quoque constiterit posse convenire ut quis lucri partem ferat, de damno non teneatur; quod et ipsum Servius convenienter [sibi] fieri existimavit. Quod tamen ita intelligi oportet, ut si in alia re lucrum, in alia damnum illatum sit, compensatione facta, solum quod superest intelligatur lucro esse.

3. ¶ Illud expeditum est, si in una causa pars fuerit expressa, veluti in solo lucro vel in solo damno, in altero

vero omissa, in eo quoque quod prætermisum est eandem partem servari.

4. ¶ Manet autem societas eousque donec in eodem consensu perseveraverint. At cum aliquis renunciaverit societati, solvitur societas. Sed plane si quis callide in hoc renunciaverit societati ut obveniens aliquod lucrum solus habeat, veluti si totorum bonorum socius, cum ab aliquo hæres esset relictus, in hoc renunciaverit societati ut hæreditatem solus lucrifaceret, cogitur hoc lucrum communicare. Si quid vero aliud lucrifaciat quod non captaverit, ad ipsum solum pertinet. Ei vero cui renunciatum est, quicquid omnino post renunciatam societatem acquiritur, soli conceditur.

5. ¶ Solvitur adhuc societas etiam morte socii, quia qui societatem contrahit, certam personam sibi eligit. Sed etsi consensu plurium societas contracta sit, morte unius socii solvitur, etsi plures supersint, nisi in coëunda societate aliter convenerit.

6. ¶ Item si alicujus rei contracta societas sit, et finis negotio impositus est, finitur societas.

7. ¶ Publicatione quoque distrahi societatem manifestum est, scilicet si universa bona socii publicentur: nam cum in ejus locum alius succedat, pro mortuo habetur.

8. ¶ Item si quis ex sociis mole debiti prægravatus, bonis suis cesserit, et ideo propter publica aut privata debita substantia ejus veneat, solvitur societas; sed, hoc casu, si adhuc consentiant in societatem, nova videtur incipere societas.

9. ¶ Socius socio utrum eo nomine tantum teneatur pro socio actione, si quid dolo commiserit, sicut is qui deponi apud se passus est, an etiam culpæ, id est, desidii atque negligentiae nomine, quæsitum est; prævaluit

tamen etiam culpæ nomine teneri eum. Culpa autem non ad exactissimam diligentiam dirigenda est. Sufficit enim talem diligentiam communibus rebus adhibere [socium], qualem suis rebus adhibere solet. Nam qui parum diligentem socium sibi adsumit, de se queri sibi que hoc imputare debet.

DE MANDATO.

TITULUS XXVII.

MANDATUM contrahitur quinque modis; sive sua tantum gratia aliquis tibi mandet, sive sua et tua, sive aliena tantum, sive sua et aliena, sive tua et aliena. Ac si tua tantum gratia mandatum sit, supervacuum est mandatum; et ob id nulla ex eo obligatio, nec mandati inter vos actio nascitur.

1. ¶ Mandantis [tantum] gratia intervenit mandatum; veluti si quis tibi mandet ut negotia ejus gereres, vel ut fundum ei emereres, vel ut pro eo sponderes.

2. ¶ Tua gratia et mandantis; veluti si mandet tibi ut pecuniam sub usuris crederes ei qui in rem ipsius mutaretur; aut si volente te agere cum eo ex fidejussoria causa, mandet tibi ut cum reo agas, periculo mandantis; vel ut ipsius periculo stipuleris ab eo quem tibi deleget, in id quod tibi debuerat.

3. ¶ Aliena autem [tantum] causa intervenit mandatum; veluti si tibi aliquis mandet ut Titii negotia gereres, vel ut Titio fundum emereres, vel ut pro Titio sponderes.

4. ¶ Sua et aliena; veluti si de communibus suis et Titii negotiis gerendis tibi mandet, vel ut sibi et Titio fundum emereres, vel ut pro eo et Titio sponderes.

5. ¶ Tua et aliena; veluti si tibi mandet ut Titio sub usuris crederes, quia si sine usuris pecuniam crederes, aliena tantum gratia intercedit mandatum.

6. ¶ Tua tantum gratia intervenit mandatum; veluti si tibi mandet ut pecunias tuas in emptiones potius prædiorum colloques quam fœneres; vel ex diverso, ut pecunias tuas fœneres potius quam in emptione prædiorum colloques. Cujus generis mandatum, magis consilium quam mandatum est, et ob id non est obligatorium, quia nemo ex consilio mandati obligatur, etiamsi non expediat ei cui mandabatur, cum liberum cuique sit apud se explorare, an sibi expediat consilium. Itaque si otiosam pecuniam domi te habentem hortatus fuerit aliquis, ut rem aliquam emereres, vel eam crederes, quamvis non expediat eam tibi emisse vel credidisse, non tamen tibi mandati tenetur. Et adeo hæc ita sunt ut quæsitum sit an mandati teneatur qui mandavit tibi ut pecuniam Titio fœnerares? Sed obtinuit Sabini sententia obligatorium esse in hoc casu mandatum, quia non aliter Titio credidisses, quam si tibi mandatum esset.

7. ¶ Illud quoque mandatum non est obligatorium quod contra bonos mores est; veluti si Titius de furto aut [de] damno faciendo, aut de injuria facienda mandet tibi; licet enim poenam istius facti nomine præstiteris, non tamen ullam habes adversus Titium actionem.

8. ¶ Is qui exsequitur mandatum non debet excedere fines mandati, ut ecce. Si quis usque ad centum aureos mandaverit tibi ut fundum emereres, vel ut pro Titio sponderes, neque pluris emere debes, neque in ampliorem pecuniam fidejubere, alioqui non habebis cum eo mandati actionem; adeo quidem, ut Sabino et Cassio placuerit, etiamsi usque ad centum aureos cum eo agere

volueris, inutiliter te acturum. [Sed] diversæ scholæ auctores recte usque ad centum aureos te acturum existimant, quæ sententia sane benignior est. Quod si minoris emeris, habebis scilicet cum eo mandati actionem, quoniam qui mandat ut sibi centum aureorum fundus emeretur, is utique mandasse intelligitur ut minoris (si possit) emeretur.

9. ¶ Recte quoque mandatum contractum, si dum adhuc integra res sit revocatum fuerit, evanescit.

10. ¶ Item si adhuc integro mandato mors alterutrius interveniat, id est, vel ejus qui mandaverit, vel illius qui mandatum susceperit, solvitur mandatum. Sed utilitatis causa receptum est si, eo mortuo qui tibi mandaverat, tu ignorans eum decessisse, exsecutus fueris mandatum, posse te agere mandati actione; alioqui justa et probabilis ignorantia tibi damnum afferret. Et huic simile est quod placuit, si debitores manumisso dispensatore Titii, per ignorantiam liberto solverint, liberari eos, cum alioqui stricta juris ratione non possent liberari, quia alii solvissent quam cui solvere debuerint.

11. ¶ Mandatum non suscipere cuilibet liberum est; susceptum autem, consummandum est, aut quam primum renunciandum, ut per semetipsum, aut per alium eandem rem mandator exequatur. Nam, nisi ita renunciatur ut integra causa mandatori reservetur eandem rem explicandi, nihilominus mandati actio locum habet, nisi justa causa intercesserit aut non renunciandi, aut intempestive renunciandi.

12. ¶ Mandatum et in diem differri et sub conditione fieri potest.

13. ¶ In summa sciendum est mandatum, nisi gratuitum sit, in aliam formam negotii cedere. Nam, mercede

constituta, incipit locatio et conductio esse. Et (ut generaliter dicamus) quibus casibus sine mercede suscepto officio, mandati sive depositi contrahitur negotium, iis casibus interveniente mercede, locatio et conductio intelligitur contrahi. Et ideo, si fulloni polienda curandave quis dederit vestimenta, aut sarcinatori sarcienda, nulla mercede constituta neque promissa, mandati competit actio.

DE OBLIGATIONIBUS

[quæ] quasi ex contractu [nascuntur].

TITULUS XXVIII.

Post genera contractuum enumerata, dispiciamus etiam de iis obligationibus quæ quidem non proprie nasci ex contractu intelliguntur; sed tamen quia non ex maleficio substantiam capiunt, quasi ex contractu nasci videntur.

I. ¶ Igitur, cum quis negotia absentis gesserit, ultro citroque inter eos nascuntur actiones quæ appellantur negotiorum gestorum; sed domino quidem rei gestæ, adversus eum qui gessit, directa competit actio, negotiorum autem gestori contraria; quas ex nullo contractu proprie nasci manifestum est. Quippe ita nascuntur istæ actiones, si sine mandato quisque alienis negotiis gerendis se obtulerit: ex qua causa, ii quorum negotia gesta fuerint, etiam ignorantes obligantur. Idque utilitatis causa receptum est, ne absentium qui, subita festinatione coacti, nulli demandata negotiorum suorum administratione, peregre profecti essent, desererentur negotia, quæ sane nemo curaturus esset, si de eo quod quis impendisset, nullam habiturus esset actionem. Sicut autem is qui

utiliter gessit negotia, dominum habet obligatum negotiorum gestorum, ita et contra iste quoque tenetur ut administrationis reddat rationem. Quo casu, ad exactissimam quisque diligentiam compellitur reddere rationem: nec sufficit talem diligentiam adhibere qualem suis rebus adhibere solet; si modo alius diligentior, [eo] commodius administraturus esset negotia.

2. ¶ Tutores quoque qui tutelæ judicio tenentur, non proprie ex contractu obligati [esse] intelliguntur, (nullum enim negotium inter tutorem et pupillum contrahitur); sed quia sane non ex maleficio tenentur, quasi ex contractu teneri videntur. Hoc autem casu mutuae sunt actiones. Non tantum enim pupillus cum tutore habet, tutelæ actionem, sed et contra tutor cum pupillo habet contrariam tutelæ, si vel impenderit aliquid in rem pupilli, vel pro eo fuerit obligatus, aut rem suam creditoribus ejus obligaverit.

3. ¶ Item, si inter aliquos communis res sit sine societate, veluti quod pariter eis legata donatave esset, et alter eorum alteri ideo teneatur communi dividundo judicio, quod solus fructus ex ea re perceperit, aut quod socius ejus solus in eam rem necessarias impensas fecerit: non intelligitur ex contractu proprie obligatus esse, quippe nihil inter se contraxerunt; sed quia ex maleficio non tenetur, quasi ex contractu teneri videtur.

4. ¶ Idem juris est de eo qui cohæredi familiæ erciscundæ judicio ex his causis obligatus est.

5. ¶ Hæres quoque legatorum nomine non proprie ex contractu obligatus intelligitur (neque enim cum hærede, neque cum defuncto ullum negotium legatarius gessisse proprie dici potest); et tamen quia ex maleficio non est obligatus, quasi ex contractu debere intelligitur.

6. ¶ Item, is cui quis per errorem non debitum solvit, [quasi ex contractu debere videtur]. Adeo enim non intelligitur proprie ex contractu obligatus [esse], ut si certior rationem sequamur, magis (ut supra diximus) ex distractu quam ex contractu possit dici obligatus esse; nam qui solvendi animo pecuniam dat, in hoc dare videtur ut distrahat potius negotium quam contrahat. Sed tamen perinde is qui accipit obligatur ac si mutuum ei daretur; et ideo condictione tenetur.

7. ¶ Ex quibusdam tamen causis repeti non potest quod per errorem non debitum solutum sit; sic namque definierunt veteres, ex quibus causis inficiando lis crescit, ex iis causis non debitum solutum repeti non posse; veluti ex lege Aquilia, item ex legato. Quod veteres quidem in iis legatis locum habere voluerunt, quæ certa constituta, per damnationem cuique legata fuerant; nostra autem constitutio, cum unam naturam omnibus legatis et fideicommissis indulset, huiusmodi augmentum in omnibus legatis et fideicommissis extendi voluit: sed non omnibus legatariis hoc præbuit, sed tantummodo in iis legatis et fideicommissis quæ sacrosanctis ecclesiis, et cæteris venerabilibus locis, quæ religionis vel pietatis intuitu honorantur, relictæ sunt, quæ, si indebita solvantur, non repetuntur.

PER QUAS PERSONAS NOBIS OBLIGATIO ACQUIRITUR.

TITULUS XXIX.

EXPOSITIS generibus obligationum quæ ex contractu vel quasi ex contractu nascuntur, admonendi sumus acquiri nobis, non solum per nosmetipsos, sed per eas

quoque personas quæ in nostra potestate sunt, veluti per servos et filios nostros; ut tamen quod per servos [nostros] nobis acquiritur totum nostrum fiat: quod autem per liberos quos in potestate habemus, ex obligatione fuerit acquisitum, hoc dividatur secundum imaginem rerum proprietatis et ususfructus quam nostra decrevit constitutio; ut quod ab actione commodum perveniat, hujus usumfructum quidem habeat pater, proprietas autem filio servetur, scilicet patre actionem movente, secundum novellæ nostræ constitutionis divisionem.

1. ¶ Item per liberos homines et alienos servos quos bona fide possidemus, acquiritur nobis; sed tantum ex duabus causis, id est, si quid ex operis suis vel ex re nostra acquirant.

2. ¶ Per eum quoque servum in quo usumfructum [vel usum habemus], similiter ex duabus istis causis nobis acquiritur.

3. ¶ Communem servum pro dominica parte dominis acquirere certum est, excepto eo quod nominatim uni stipulando, aut per traditionem accipiendo, illi soli acquirit; veluti cum ita stipulatur, *Titio Domino meo dare spondes?* Sed si domini unius jussu servus fuerit stipulatus, licet antea dubitabatur, tamen post nostram decisionem res expedita est, ut illi tantum acquirat qui hoc ei facere jussit, ut supra dictum est.

QUIBUS MODIS TOLLITUR OBLIGATIO.

TITULUS XXX.

TOLLITUR autem omnis obligatio solutione ejus quod debetur; vel si quis, consentiente creditore, aliud pro alio solverit. Nec interest quis solvat, utrum ipse qui

debet, an alius pro eo; liberatur enim et alio solvente, sive sciente sive ignorante debitore, vel invito [eo] solutio fiat. Item si reus solverit, etiam ii qui pro eo interverunt, liberantur. Idem ex contrario contingit, si fidejussor solverit; non enim ipse solus liberatur, sed etiam reus.

1. ¶ Item per acceptilationem tollitur obligatio. Est autem acceptilatio imaginaria solutio. Quod enim ex verborum obligatione Titio debetur, id si velit Titius remittere, poterit sic fieri ut patiatur hæc verba debitorem dicere: *Quod ego tibi promisi habesne acceptum?* et Titius respondeat, *habeo*. Sed et græce potest acceptilatio fieri, dummodo sic fiat ut latinis verbis solet [exigi], *ἔχεις λαβὼν δηνάρια τόσα; ἔχω λαβὼν*; id est, *tot denarios acceptos habes? acceptos habeo*. Quo genere (ut diximus) tantum cæ solvuntur obligationes quæ ex verbis consistunt, non etiam cæteræ. Consentaneum enim visum est verbis factam obligationem, aliis posse verbis dissolvi. Sed et id quod alia ex causa debetur, potest in stipulationem deduci, et per acceptilationem dissolvi. Sicut autem quod debetur, pro parte recte solvitur; ita in parte debiti acceptilatio fieri potest.

2. ¶ Est [autem] prodita stipulatio, quæ vulgo Aquiliana appellatur, per quam contingit ut omnium rerum obligatio in stipulatum deducatur, et ea per acceptilationem tollatur. Stipulatio enim Aquiliana renovat omnes obligationes, et à Gallo Aquilio ita composita est: *Quicquid te mihi ex quacunque causa dare facere oportet, oportebitve, præsens in diemve, quarumcunque rerum mihi tecum actio est, quæque adversus te petitio vel*

quæp quæp^{us} te persecutio est eritve, quodve tu meum
 dmb dmb es, possides, [dolove malo fecisti quo minus

oioo oioo o

quæp quæp q

dmb dmb d

oioo oioo o

possideas], quanti quæque earum rerum res erit, tantam pecuniam dari stipulatus est Aulus Agerius, spondit Numerius Nigidius. Quod Numerius Nigidius Aulo Agerio spondit, id haberetne à se acceptum Numerius Nigidius Aulum Agerium rogavit; Aulus Agerius Numerio Nigidio acceptum fecit.

3. ¶ Præterea novatione tollitur obligatio; veluti si id quod tibi Sejus debebat, à Titio dari stipulatus sis. Nam interventu novæ personæ nova nascitur obligatio, et prima tollitur, translata in posteriorem; adeo ut interdum, licet posterior stipulatio inutilis sit, tamen prima novationis jure tollatur: veluti si id quod tu Titio debes, à pupillo sine tutoris auctoritate stipulatus fuerit, quo casu res amittitur; nam et prior debitor liberatur, et posterior obligatio nulla est. Non idem juris est si à servo quis fuerit stipulatus; nam tunc prior perinde obligatus manet, ac si postea nullus stipulatus fuisset. Sed si eadem persona sit à qua postea stipuleris, ita demum novatio fit, si quid in posteriore stipulatione fit, forte si conditio aut dies, aut fidejussor, adjiciatur aut detrahatur. Quod autem diximus, si conditio adjiciatur, novationem fieri, sic intelligi oportet ut ita dicamus factam novationem, si conditio extiterit; alioqui si defecerit, durat prior obligatio. Sed, cum hoc quidem inter veteres constabat, tunc fieri novationem cum novandi animo in secundam obligationem itum fuerat, per hoc autem dubium erat quando novandi animo videretur hoc fieri, et quasdam de hoc præsumptiones alii in aliis casibus introducebant, ideo nostra processit constitutio, quæ apertissime definivit tunc solum novationem prioris obligationis fieri, quoties hoc ipsum inter contrahentes expressum fuerit, quod propter novationem prioris obligationis convenerunt,

alioqui et manere pristinam obligationem, et secundam ei accedere, ut maneat ex utraque causa obligatio secundum nostræ constitutionis definitionem, quam licet ex ipsius lectione apertius cognoscere.

4. ¶ Hoc amplius, eæ obligationes quæ consensu contrahuntur, contraria voluntate dissolvuntur. Nam si Titius et Sejus inter se consenserint ut fundum tusculanum emptum Sejus haberet centum aureis, deinde, re nondum secuta, id est, neque pretio soluto, neque fundo tradito, placuerit inter eos ut discederetur ab ea emptione et venditione, invicem liberantur. Idem est in conductione et locatione, et in omnibus contractibus qui ex consensu descendunt, sicut jam dictum est.

FINIS LIBRI III.

INSTITUTIONUM

SEU

ELEMENTORUM

D. JUSTINIANI,

SACRATISSIMI PRINCIPIS,

LIBER QUARTUS.

DE OBLIGATIONIBUS QUÆ EX DELICTO NASCUNTUR.

TITULUS PRIMUS.

QUUM sit expositum, superiore libro, de obligationibus ex contractu [et quasi ex contractu], sequitur ut de obligationibus ex maleficio [et quasi ex maleficio] dispiciamus. Sed illæ quidem (ut suo loco tradidimus) in quatuor genera dividuntur: hæ vero unius generis sunt; nam omnes ex re nascuntur, id est, ex ipso maleficio, veluti ex furto, rapina, damno, injuria.

1. ¶ Furtum est contrectatio fraudulosa, lucri faciendi gratia, vel ipsius rei, vel etiam usus ejus possessionisve, quod lege naturali prohibitum est admittere.

2. ¶ Furtum autem vel à furvo, id est, nigro, dictum

est, quod clam et obscure fiat, et plerumque nocte; vel à fraude, vel à ferendo, id est, auferendo; vel à græco sermone, quod *φῶρας* appellant fures. Imo et Græci à ferendo *φῶρας* dixerunt.

3. ¶ Furtorum autem duo sunt genera, manifestum et nec manifestum. Nam conceptum et oblatum, species potius actionis sunt furto cohærentes quam genera furtorum, sicut inferius apparebit. Manifestus fur est quem Græci *ἐπ' αὐτοφόρω* appellant; nec solum is qui in ipso furto deprehenditur, sed etiam is qui in eo loco deprehenditur quo [furtum] fit: veluti qui in domo furtum fecit, et, nondum egressus januam, deprehensus fuerit; et qui in oliveto olivarum, aut in vineto uvarum furtum fecit, quamdiu in eo oliveto aut vineto deprehensus fuerit. Imo ulterius furtum manifestum est extendendum; quamdiu eam rem fur tenens visus vel deprehensus fuerit, sive in publico, sive in privato, vel à domino, vel ab alio, antequam eo pervenerit quo deferre vel deponere destinasset. Sed si pertulit quo destinavit, tametsi deprehendatur cum re furtiva, non est manifestus fur. Nec manifestum furtum quid sit, ex iis quæ diximus intelligitur; nam quod manifestum non est, id scilicet nec manifestum est.

4. ¶ Conceptum furtum dicitur, cum apud aliquem testibus præsentibus furtiva res quæsita et inventa sit: nam in eum propria actio constituta est, quamvis fur non sit, quæ appellatur concepti. Oblatum furtum dicitur, cum res furtiva ab aliquo tibi oblata sit, eaque apud te concepta sit, utique si ea mente tibi data fuerit, ut apud te potius quam apud eum qui dedit conciperetur; nam tibi, apud quem concepta sit, propria adversus eum qui obtulit, quamvis fur non sit, constituta est actio quæ

appellatur oblati. Est etiam prohibiti furti actio adversus eum qui furtum quærere testibus præsentibus volentem prohibuerit. Præterea, pœna constituitur edicto prætoris per actionem furti non exhibiti, adversus eum qui furtivam rem apud se quæsitam et inventam non exhibuit. Sed hæ actiones, scilicet concepti et oblati, et furti prohibiti, necnon furti non exhibiti, in desuetudinem abierunt. Quum enim requisitio rei furtivæ hodie secundum veterem observationem non fiat, merito ex consequentia etiam præfatæ actiones ab usu communi recesserunt, quum manifestum sit quod omnes qui scientes rem furtivam susceperint et celaverint, furti nec manifesti obnoxii sunt.

5. ¶ Poena manifesti furti quadrupli est, tam ex servi quam ex liberi persona; nec manifesti, dupli.

6. ¶ Furtum autem fit, non solum cum quis interceptiendi causa rem alienam amovet, sed generaliter cum quis alienam rem invito domino contrectat. Itaque, sive creditor pignore, sive is apud quem res deposita est ea re utatur, sive is qui rem utendam accepit, in alium usum eam transferat quam cuius gratia ei data est, furtum committit: veluti si quis argentum utendum acceperit, quasi amicos ad cœnam invitaturus, et id peregre secum tulerit; aut si quis equum gestandi causa commodatum sibi longius aliquo duxerit, quod veteres scripserunt de eo qui in aciem equum perduxisset.

7. ¶ Placuit tamen eos qui rebus commodatis aliter uterentur quam utendas acceperint, ita furtum committere si se intelligant id invito domino facere, eumque si intellexisset non permissurum; at si permissurum credant, extra crimen videri, optima sane distinctione, quia furtum sine affectu furandi non committatur.

8. ¶ Sed et si credat aliquis invito domino se rem commodatam sibi contrectare, domino autem volente id fiat, dicitur furtum non fieri. Unde illud quæsitum est: Cum Titius servum Mævii sollicitaverit ut quasdam res domino subriperet et ad eum perferret, et servus id ad Mævium pertulerit; Mævius [autem], dum vult Titium in ipso delicto deprehendere, permiserit servo quasdam res ad eum perferre; utrum furti, an servi corrupti iudicio teneatur Titius, an neutro? Et cum nobis super hac dubitatione suggestum est, et antiquorum prudentium super hoc altercationes perspeximus, quibusdam, neque furti, neque servi corrupti actionem præstantibus, quibusdam furti tantummodo: nos huiusmodi calliditati obviam euntes, per nostram decisionem sancimus, non solum furti actionem, sed et servi corrupti contra eum dari. Licet enim [is] servus deterior [à sollicitatore] minime factus est, et ideo non concurrant regulæ quæ servi corrupti actionem introducunt, tamen consilium corruptoris ad perniciem probitatis servi introductum est, ut sit ei poenalis actio imposita, tanquam [si] re ipsa fuisset servus corruptus, ne ex huiusmodi impunitate et in alium servum, qui facile posset corrumpi, tale facinus à quibusdam perpetretur.

9. ¶ Interdum etiam liberorum hominum furtum fit; veluti si quis liberorum nostrorum qui in potestate nostra sunt subreptus fuerit.

10. ¶ Aliquando autem etiam suæ rei furtum quis committit; veluti si debitor rem quam creditori pignoris causa dedit, subtraxerit.

11. ¶ Interdum [quoque] furti tenetur qui ipse furtum non fecit; qualis est is cujus ope et consilio furtum factum est. In quo numero est qui tibi nummos excussit,

ut alius eos raperet, aut tibi obstiterit ut alius rem tuam exciperet, aut oves tuas vel boves fugaverit, ut alius eas acciperet. Et hoc veteres scripserunt de eo qui panno rubro fugavit armentum. Sed si quid eorum per lasciviam, et non data opera ut furtum admitteretur, factum est, in factum actio dari debet. At ubi ope Mævii Titius furtum fecerit, ambo furti tenentur. Ope et consilio ejus quoque furtum admitti videtur qui scalas forte fenestris supponit, aut ipsas fenestras vel ostium effringit ut alius furtum faceret, quive ferramenta ad effringendum, aut scalas, ut fenestris supponerentur, commodaverit, sciens ejus rei gratia commodaverit. Certe qui nullam opem ad furtum faciendum adhibuit, sed tantum consilium dedit atque hortatus est ad furtum faciendum, non tenetur furti.

12. ¶ Hi qui in parentum vel dominorum potestate sunt, si rem eis subripiunt, furtum quidem faciunt, et res in furtivam causam cadit, (nec ob id ab ullo usucapi potest, antequam in domini potestatem revertatur); sed furti actio non nascitur, quia nec ex alia ulla causa potest inter eos actio nasci. Si vero ope et consilio alterius furtum factum fuerit, quia utique furtum committitur, convenienter ille furti tenetur, quia verum est ope et consilio ejus furtum factum esse.

13. ¶ Furti autem actio ei competit cujus interest rem salvam esse, licet dominus non sit. Itaque nec domino aliter competit quam si ejus intersit rem non perire.

14. ¶ Unde constat creditorem de pignore subrepto furti [actione] agere posse, etiamsi idoneum debitorem habeat; quia expedit ei pignori potius incumbere quam in personam agere, adeo quidem ut, quamvis ipse debitor eam rem subriperit, nihilominus creditori competat actio furti.

15. ¶ Item, si fullo polienda curandave, aut sarcinator sarcienda vestimenta, mercede certa [constituta] acceperit, eaque furto amiserit, ipse furti habet actionem non dominus, quia domini nihil interest eam rem non perire, quum iudicio locati à fullone aut sarcinatore rem suam persequi possit. Sed et bonæ fidei emptori subrepta re quam emerit, quamvis dominus non sit, omnino competit furti actio, quemadmodum et creditori. Fulloni vero et sarcinatori non aliter furti actionem competere placuit, quam si solvendo fuerint, hoc est, si domino rei æstimationem solvere possint. Nam si solvendo non sint, tunc quia ab eis suum dominus consequi non possit, ipsi domino furti competit actio, quia, hoc casu, ipsius interest rem salvam esse. Idem est, et si in parte solvendo fuerit fullo aut sarcinator.

16. ¶ Quæ de fullone et sarcinatore diximus, eadem et ad eum cui commodata res est, transferenda veteres existimabant. Nam, ut ille fullo mercedem accipiendo custodiam præstat, ita is quoque qui commodatum utendi causa accepit, similiter necesse habet custodiam præstare. Sed nostra providentia, etiam hoc in nostris decisionibus emendavit, ut in domini voluntate sit, sive commodati actionem adversus eum qui rem commodatam accepit, movere desiderat, sive furti, adversus eum qui rem subripuit: et alterutra earum electa, dominum non posse ex pœnitentia ad alteram venire actionem; sed si quidem furem elegerit illum qui rem utendam accepit, penitus liberari. Sin autem commodator veniat adversus eum qui rem utendam accepit, ipsi quidem nullo modo competere posse adversus furem furti actionem: eum autem qui pro re commodata convenitur, posse adversus furem furti habere actionem; ita tamen, si dominus,

sciens rem esse subreptam, adversus eum cui res commodata fuerit, pervenit. Sin autem nescius et dubitans rem esse subreptam, apud eum commodati actionem instituerit, postea autem, re comperta, voluerit remittere quidem commodati actionem, ad furti autem actionem pervenire; tunc licentia ei conceditur et adversus furem venire, obstaculo nullo ei opponendo, quoniam incertus constitutus movit adversus eum qui rem utendam accepit, commodati actionem, nisi domino ab eo satisfactum fuerit. Tunc etenim omnino furem à domino quidem furti actione liberari, suppositum autem esse ei qui pro re sibi commodata domino satisfecit, cum manifestissimum sit, etiamsi ab initio dominus actionem commodati instituerit, ignarus rem esse subreptam, postea autem hoc ei cognito, adversus furem transierit, omnino liberari eum qui rem commodatam acceperit, quemcunque causæ exitum dominus adversus furem habuerit, eadem definitione obtinente, sive in parte, sive in solidum solvendo sit is qui rem commodatam acceperit.

17. ¶ Sed is apud quem res deposita est custodiam non præstat, sed tantum in eo obnoxius est, si quid ipse dolo malo fecerit. Qua de causa, si res ei subrepta fuerit, quia restituendæ ejus rei nomine depositi non tenetur, nec ob id ejus interest rem salvam esse, furti agere non potest, sed furti actio domino competit.

18. ¶ In summa sciendum est, quæsitum esse, an impubes rem alienam amovendo furtum faciat? Et placuit, quia furtum ex affectu [furandi] consistit, ita demum obligari eo crimine impuberem, si proximus pubertati sit, et ob id intelligat se delinquere.

19. ¶ Furti actio, sive dupli, sive quadrupli, tantum ad poenæ persecutionem pertinet. Nam ipsius rei perse-

cutionem extrinsecus habet dominus, quam aut vindicando aut condicendo potest auferre. Sed rei vindicatio quidem adversus possessorem est, sive fur ipse possidet, sive alius quilibet; condictio autem adversus furem ipsum hæredemve ejus, licet non possideat, competit.

DE VI BONORUM RAPTORUM.

TITULUS II.

Qui vi res alienas rapit, tenetur quidem etiam furti: (quis enim magis alienam rem invito domino contrectat, quam qui vi rapit? ideoque recte dictum est eum improbum furem [esse].) sed tamen propriam actionem ejus delicti nomine prætor introduxit, quæ appellatur vi bonorum raptorum: et est intra annum quadrupli, post annum, simpli: quæ actio utilis est, etiamsi quis unam rem, licet minimam, rapuerit. Quadruplum autem non totum poena est, sicut in actione furti manifesti diximus; sed in quadruplo inest et rei persecutio, ut poena tripli sit, sive comprehendatur raptor in ipso delicto, sive non. Ridiculum enim esset levioris conditionis esse eum qui vi rapit, quam qui clam amovet.

1. ¶ Ita tamen competit hæc actio, si dolo malo quis rapuerit. Nam qui, aliquo errore ductus, rem suam esse existimans, et imprudens juris, eo animo rapuerit, quasi domino liceat etiam per vim rem suam auferre à possessoribus, absolvi debet. Cui scilicet conveniens est nec furti teneri eum qui eodem hoc animo rapuit. Sed ne, dum talia excogitantur, inveniatur via per quam raptores impune suam exerçant avaritiam, melius divalibus constitutionibus pro hac parte prospectum est ut nemini liceat vi rapere vel rem mobilem vel se moventem, licet

suam eandem rem existimet. Sed si quis contra statuta principum fecerit, rei quidem suæ dominio cadere; sin autem aliena [res] sit, post restitutionem ejus, etiam æstimationem ejusmodi rei præstare. Quod non solum in mobilibus rebus quæ rapi possunt, constitutiones obtinere censuerunt, sed etiam [in] invasionibus quæ circa res soli fiunt, ut ex hac causa ab omni rapina homines abstineant.

2. ¶ Sane in hac actione non utique expectatur rem in bonis actoris esse; nam, sive in bonis sit, sive non, si tamen ex bonis sit, locum hæc actio habebit. Quare, sive locata, sive commodata, sive etiam pignorata, sive deposita sit [res] apud Titium, sic ut intersit ejus eam rem [per vim] non auferri (veluti si in deposita re culpam quoque promisit), sive bona fide possideat, sive usumfructum quis habeat in ea, vel quid aliud juris ut intersit ejus non rapi; dicendum est ei competere hanc actionem, non ut dominium accipiat, sed illud solum [quod] ex bonis ejus qui rapinam passus est, [id est,] quod ex substantia ejus ablatum esse proponatur. Et generaliter dicendum est ex quibus causis furti actio competit in re clam facta, ex eisdem causis omnes habere hanc actionem.

DE LEGE AQUILIA.

TITULUS III.

DAMNI injuriæ actio constituitur per legem Aquiliam, cujus primo capite cautum est ut, *si quis alienum hominem, alienamve quadrupedem quæ pecudum numero sit, injuria occiderit, quanti ea res in eo anno plurimi fuerit, tantum domino dare damnetur.*

1. ¶ Quod autem non præcise de quadrupede, sed de ea tantum quæ pecudum numero est, cavetur, eo pertinet ut neque de feris bestiis, neque de canibus cautum esse intelligamus, sed de iis tantum quæ [gregatim] proprie pasci dicuntur, quales sunt equi, muli, asini, oves, boves, capræ. De suibus quoque idem placuit; nam et sues pecudum appellatione continentur, quia et hi gregatim pascuntur. Sic denique, et Homerus in Odyssea ait (sicut Ælius Martianus in suis Institutionibus refert) :

Δῆεις τόνγ᾽ σуетσι παρήμενον οἱ δὲ νέμεοντες
Πὰρ Κόραχος πέλρη ἐπὶ τῇ κρήνῃ Ἀρεθούσῃ.

Id est,

*Sectantem videas qui errant per pascua porcos,
Ad Coracis saxum, juxta fontemque Arethusam.*

2. ¶ Injuria autem occidere intelligitur, qui nullo jure occidit. Itaque, qui latronem [insidiatorem] occiderit, non tenetur, utique si aliter periculum effugere non potest.

3. ¶ Ac ne is quidem hac lege tenetur qui casu occidit, si modo culpa ejus nulla inveniatur; nam alioqui, non minus ex dolo quam ex culpa quisque hac lege tenetur.

4. ¶ Itaque si quis, dum jaculis ludit vel exercitatur, transeuntem servum tuum trajecerit, distinguitur. Nam si id à milite, in eo campo ubi solitum est exercitari, admissum est, nulla culpa ejus intelligitur: si alius tale quid admiserit, culpæ reus est. Idem juris est de milite, si in alio loco quam qui ad exercitandum militibus destinatus est id admiserit.

5. ¶ Item, si putator ex arbore dejecto ramo servum tuum transeuntem occiderit, si prope viam publicam aut

vicinalem id factum est, neque proclamavit ut casus evitari posset, culpæ reus est; sed si proclamavit, nec ille curavit præcavere, extra culpam est putator. Æque extra culpam esse intelligitur, si seorsum à via forte, vel in medio fundo cædebat, licet non proclamavit, quia [in] eo loco nulli extraneo jus fuerat versandi.

6. ¶ Præterea, si medicus qui servum tuum secuit, dereliquerit curationem [ejus], et ob id mortuus fuerit servus, culpæ reus erit.

7. ¶ Imperitia quoque culpæ adnumeratur: veluti si medicus [ideo] servum tuum occiderit, quia male eum secuerit, aut perperam ei medicamentum dederit.

8. ¶ Impetu quoque mularum, quas mulio propter imperitiam retinere non potuit, si servus tuus oppressus fuerit, culpæ reus est mulio. Sed si et propter infirmitatem eas retinere non potuerit, cum alius firmior eas retinere potuisset, æque culpa tenetur. Eadem placuerunt de eo quoque qui, cum equo veheretur, impetum ejus, aut propter infirmitatem, aut propter imperitiam suam retinere non potuerit.

9. ¶ His autem verbis legis, *quanti ideo in anno plurimi fuerit*, illa sententia exprimitur, ut, si quis hominem tuum qui hodie claudus, aut mancus, aut luscus erit, occiderit, qui in eo anno integer aut pretiosus fuerit, non tanti teneatur quanti hodie erit, sed quanti in eo anno plurimi fuerit. Qua ratione, creditum est poenalem esse hujus legis actionem, quia non solum tanti quisque obligatur quantum damni dederit, sed aliquando longe pluris. Ideoque constat in hæredem eam actionem non transire, quæ transitura fuisset, si ultra damnum nunquam lis aestimaretur.

10. ¶ Illud non ex verbis legis, sed ex interpretatione

placuit, non solum perempti corporis æstimationem habendam esse secundum ea quæ diximus, sed eo amplius, quicquid præterea, perempto eo corpore, damni vobis illatum fuerit: veluti si servum tuum hæredem ad aliquo institutum, ante quis occiderit quam is jussu tuo hæreditatem adierit; nam hæreditatis quoque amissæ rationem esse habendam constat. Item, si ex pari mularum unam, vel ex quadrigis equorum unum quis occiderit, vel ex comœdis unus servus occisus fuerit, non solum occisi sit æstimatio, sed eo amplius id quoque computatur, quanti depretiati sunt qui supersunt.

11. ¶ Liberum autem est ei cujus servus occisus fuerit, et ex iudicio privato legis Aquiliæ damnum persequi, et capitalis criminis [eum] reum facere.

12. ¶ Caput secundum legis Aquiliæ in usu non est.

13. ¶ Capite tertio de omni cætero damno cavetur. Itaque, si quis servum, vel eam quadrupedem quæ pecudum numero est, vulneraverit, sive eam quadrupedem quæ pecudum numero non est, veluti canem aut feram bestiam, vulneraverit aut occiderit, hoc capite actio constituitur. In cæteris quoque omnibus animalibus, item in omnibus rebus quæ anima carent, damnum per injuriam datum hac parte vindicatur. Si quid enim ustum, aut ruptum, aut fractum fuerit, actio ex hoc capite constituitur, quanquam poterat sola rupti appellatio in omnes istas causas sufficere; ruptum enim intelligitur, quod quoquo modo corruptum est. Unde, non solum fracta aut usta, sed etiam scissa et collisa et effusa, et quoquo modo perempta atque deteriora facta, hoc verbo continentur. Denique responsum est, si quis in alienum vinum aut oleum, id miscuerit quo naturalis bonitas vini aut olei corrumpereetur, ex hac parte legis [Aquiliæ] eum teneri.

14. ¶ Illud palam est, sicut ex primo capite ita demum quisque tenetur, si dolo aut culpa ejus homo aut quadrupes occisus occisave fuerit, ita ex hoc capite de dolo aut culpa, [et] de cætero damno quemque teneri. [Ex] hoc tamen capite, non quanti in eo anno, sed quanti in diebus triginta proximis res fuerit, obligatur is qui damnum dederit.

15. ¶ At nec *plurimi* quidem verbum adjicitur. Sed Sabino recte placuit perinde habendam æstimationem, ac si etiam hac parte *plurimi* verbum adjectum fuisset; nam plebem romanam quæ, Aquilio tribuno interrogante, hanc legem tulit, contentam fuisse quod prima parte eo verbo usa esset.

16. ¶ Cæterum placuit ita demum directam ex hac lege actionem esse, si quis præcipue corpore suo damnum dederit. Ideoque in eum qui alio modo damnum dederit, utiles actiones dari solent: veluti si quis hominem alienum aut pecus ita incluserit, ut fame necaretur; aut jumentum ita vehementer egerit, ut romperetur; aut pecus in tantum exagitaverit, ut præcipitaretur; aut si quis alieno servo persuaserit ut in arborem ascenderet, vel in puteum descenderet, et is ascendendo vel descendendo, aut mortuus, aut aliqua parte corporis læsus fuerit, utilis actio in eum datur. Sed si quis alienum servum [aut] de ponte aut de ripa in flumen dejecerit, et is suffocatus fuerit, eo quod projecit corpore suo damnum dedisse non difficulter intelligi potest, ideoque ipsa lege Aquilia tenetur. Sed si non corpore damnum fuerit datum, neque corpus læsum fuerit, sed alio modo alicui damnum contigerit; quum non sufficiat neque directa, neque utilis legis Aquiliæ actio, placuit eum qui obnoxius fuerit, in factum actione teneri: veluti si quis, mi-

sericordia ductus, alienum servum compeditum solverit ut fugeret.

DE INJURIIS.

TITULUS IV.

GENERALITER injuria dicitur omne quod non jure fit; specialiter, alias contumelia, quæ à contemnendo dicta est, quam Græci ὕβρις appellant; alias culpa, quam Græci ἑσκλημα dicunt, sicut in lege Aquilia damnum injuria datum accipitur; alias iniquitas et injustitia, quam Græci [ἀνομίαν καὶ] ἀδικίαν vocant: cum enim prætor vel judex non jure contra quem pronuntiat, injuriam accepisse dicitur.

1. ¶ Injuria autem committitur, non solum cum quis pugno pulsatus, aut fustibus cæsus, vel etiam verberatus erit; sed et si cui convicium factum fuerit, sive cujus bona quasi debitoris, qui nihil deberet, possessa fuerint ab eo qui intelligebat nihil eum sibi debere; vel si quis ad infamiam alicujus libellum, aut carmen, aut historiam scripserit, composuerit, ediderit, dolove malo fecerit quo quid eorum fieret; sive quis matremfamilias, aut prætextatum prætextatamve adsectatus fuerit; sive cujus pudicitia attentata esse dicetur; et denique aliis plurimis modis admitti injuriam manifestum est.

2. ¶ Patitur autem quis injuriam, non solum per semetipsum, sed [etiam] per liberos suos quos in potestate habet, itemque per uxorem suam; id enim magis prævaluit. Itaque, si filiæ alicujus, quæ Titio nupta est, injuriam feceris, non solum filiæ nomine tecum injuriarum agi potest, sed etiam patris quoque et mariti nomine. Contra autem, si viro injuria facta sit, uxor injuriarum

agere non potest. Defendi enim uxores à viris, non viros ab uxoribus, æquum est. Sed et socer nurus nomine, cujus vir in [ejus] potestate est, injuriarum agere potest.

3. ¶ Servis autem ipsis quidem nulla injuria fieri intelligitur, sed domino fieri per eos videtur; non tamen iisdem modis quibus etiam per liberos et uxores, sed ita, cum quid atrocius commissum fuerit, et quod aperte ad contumeliam domini respicit: veluti si quis alienum servum [atrociter] verberaverit, et in hunc casum actio proponitur. At si quis servo convicium fecerit, vel pugno eum percusserit, nulla in eum actio domino competit.

4. ¶ Si communi servo injuria facta sit, æquum est, non pro ea parte qua dominus quisque est, æstimationem injuriæ fieri, sed ex dominorum persona, quia ipsis fit injuria.

5. ¶ Quod si ususfructus in servo Titii est, proprietas Mævii, magis Mævio injuria fieri intelligitur.

6. ¶ Sed si libero [homini] qui tibi bona fide te servit injuria facta sit, nulla tibi actio dabitur, sed suo nomine is experiri poterit, nisi in contumeliam tuam pulsatus sit; tunc enim competit et tibi injuriarum actio. Idem ergo est et in servo alieno bona fide tibi serviente, ut totiens admittatur injuriarum actio, quotiens in tuam contumeliam injuria ei facta sit.

7. ¶ Poena autem injuriarum, ex lege duodecim tabularum, propter membrum quidem ruptum talio erat; propter os vero fractum nummariae poenæ erant constitutæ, quasi in magna veterum paupertate. Sed postea, prætores permittebant ipsis qui injuriam passi sunt, eam æstimare, ut judex vel tanti [reum] condemnet, quanti injuriam passus æstimaverit, vel minoris, prout ei visum fuerit. Sed poena quidem injuriæ quæ ex lege duodecim

tabularum introducta est, in desuetudinem abiit; quam autem prætores introduxerunt (quæ etiam honoraria appellatur) in judiciis frequentatur. Nam secundum gradum dignitatis, vitæque honestatem, crescit aut minuitur æstimatio injuriæ. Qui gradus condemnationis, et in servili persona non immerito servatur, ut aliud in servo actore, aliud in mediæ actus homine, aliud in vilissimo vel compedito, jus [æstimationis] constituatur.

8. ¶ Sed et lex Cornelia de injuriis loquitur, et injuriarum actionem introduxit, quæ competit ob eam rem quod se pulsatum quis, verberatumve, vel domum suam vi introitam esse dicat. Domum autem accipimus, sive in propria domo quis habitet, sive in conducta, sive gratis, sive hospitio receptus sit.

9. ¶ Atrox injuria æstimatur vel ex facto, veluti si quis ab alio vulneratus sit, vel fustibus cæsus; vel ex loco, veluti si cui in theatro, vel in foro, vel conspectu prætoris injuria facta sit; vel ex persona, veluti si magistratus injuriam passus fuerit, vel si senatori ab humili persona injuria facta sit, aut parenti patronove fiat à liberis vel libertis. Aliter enim senatoris et parentis patronique, aliter extranei et humilis personæ injuria æstimatur. Nonnunquam et locus vulneris atrocem injuriam facit; veluti si in oculo quis percussus fuerit. Parvi autem refert utrum patrifamilias an filiofamilias talis injuria facta sit; nam et hæc atrox injuria æstimabitur.

10. ¶ In summa sciendum est, de omni injuria eum qui passus est, posse vel criminaliter agere vel civiliter. Et si quidem civiliter agitur, æstimatione facta secundum quod dictum est, poena reo imponitur. Sin autem criminaliter, officio judicis extraordinaria poena reo irrogatur; hoc videlicet observando, quod Zenoniana consti-

tutio introduxit, ut viri illustres, quique super eos sunt, et per procuratores possint actionem injuriarum criminaliter vel persequi vel suscipere, secundum ejus tenorem, qui ex ipsa manifestius apparet.

11. ¶ Non solum autem is injuriarum tenetur qui fecit injuriam, id est, qui percussit; verum ille quoque tenetur qui dolo fecit (injuriam), vel qui procuravit, ut cui mala pugno percuteretur.

12. ¶ Hæc actio dissimulatione aboletur; et ideo, si quis injuriam dereliquerit, hoc est, statim passus ad animum suum non revocaverit, postea ex pœnitentia remissam injuriam non poterit recolare.

DE OBLIGATIONIBUS quæ quasi ex delicto nascuntur.

TITULUS V.

Si judex litem suam fecerit, non proprie ex maleficio obligatus videtur. Sed quia neque ex maleficio, neque ex contractu obligatus est, et utique peccasse aliquid intelligitur, licet per imprudentiam, ideo videtur quasi ex maleficio teneri, et in quantum de ea re æquum religioni judicantis videbitur, pœnam sustinebit.

1. ¶ Item, is ex cujus cœnaculo, vel proprio ipsius, vel conducto, vel in quo gratis habitat, dejectum effusumve aliquid est, ita ut alicui noceret, quasi ex maleficio obligatus intelligitur. Ideo autem non proprie ex maleficio obligatus intelligitur, quia plerumque ob alterius culpam tenetur, aut servi, aut liberi. Cui similis est is qui, ea parte qua vulgo iter fieri solet, id positum aut suspensum habet quod potest (si ceciderit) alicui nocere: quo casu, pœna decem aureorum constituta est. De eo

vero quod dejectum effusumve est, dupli quantum damni datum sit constituta est actio. Ob hominem vero liberum occisum, quinquaginta aureorum poena constituitur. Si vero vivat, nocitumque ei esse dicatur, quantum ob eam rem æquum judici videtur, actio datur. Judex enim computare debet mercedes medicis præstitas, cæteraque impendia quæ in curatione facta sunt; præterea operas quibus caruit aut cariturus est, ob id quod inutilis est factus.

2. ¶ Si filiusfamilias seorsum à patre habitaverit, et quid ex cœnaculo ejus dejectum effusumve fuerit, sive quid positum suspensumve habuerit cujus casus periculosus est, Juliano placuit in patrem nullam [esse] actionem, sed cum ipso filio agendum esse. Quod et in filiofamilias judice observandum est qui litem suam fecerit.

3. ¶ Item exercitor navis aut cauponæ aut stabuli, de dolo aut furto quod in navi aut caupona aut stabulo factum erit, quasi ex maleficio teneri videtur, si modo ipsius nullum est maleficio, sed alicujus eorum quorum opera navem aut cauponam aut stabulum exercet. Cum enim neque ex maleficio, neque ex contractu sit adversus eum constituta hic actio, et aliquatenus culpæ reus est, quod opera malorum hominum uteretur; ideo quasi ex maleficio teneri videtur. In his autem casibus, in factum actio competit quæ hæredi quidem datur, adversus hæredem autem non competit.

DE ACTIONIBUS.

TITULUS VI.

SUPEREST ut de actionibus loquamur. Actio autem nihil aliud est quam jus persequendi in judicio quod sibi debetur.

1. ¶ Omnium autem actionum, quibus inter aliquos apud iudices arbitrosve de quacunque re quaeritur, summa divisio in duo genera deducitur: aut enim in rem sunt, aut in personam. Namque agit unusquisque, aut cum eo qui ei obligatus est vel ex contractu vel ex maleficio: quo casu, proditæ sunt actiones in personam, per quas intendit adversarium ei dare aut facere oportere, et aliis quibusdam modis. Aut cum eo agit qui nullo jure ei obligatus est; movet tamen alicui de aliqua re controversiam: quo casu, proditæ actiones in rem sunt; veluti si rem corporalem possideat quis quam Titius suam esse affirmet, possessor autem dominum ejus se esse dicat; nam si Titius suam esse intendat, in rem actio est.

2. ¶ Æque si agat [quis] jus sibi esse fundo forte vel ædibus utendi fruendi, vel per fundum vicini eundi agendi, vel ex fundo vicini aquam ducendi, in rem actio est. Ejusdem generis est actio de jure prædiorum urbanorum: veluti si [quis] agat jus sibi esse altius ædes suas tollendi prospiciendive, vel projiciendi aliquid, vel immittendi tignum in vicini ædes. Contra quoque de usufructu et de servitutibus prædiorum rusticorum, item prædiorum urbanorum, invicem quoque proditæ sunt actiones, ut si quis intendat jus non esse adversario utendi fruendi, eundi agendi, aquamve ducendi, item altius tollendi prospiciendive, vel projiciendi immittendive, istæ quoque actiones in rem sunt, sed negativæ. Quod genus actionis in controversiis rerum corporalium proditum non est. Nam in his is agit qui non possidet; ei vero qui possidet non est actio prodicta per quam neget rem actoris esse. Sane uno casu, qui possidet nihilominus [is] actoris partes obtinet, sicut in latioribus Digestorum libris opportunius apparebit.

3. ¶ Sed istæ quidem actiones quarum mentionem habuimus, et si quæ sunt similes, ex legitimis et civilibus causis descendunt. Aliæ autem sunt quas prætor ex sua jurisdictione comparatas habet tam in rem quam in personam, quas et ipsas necessarium est exemplis ostendere. [Ut] ecce, plerumque ita permittit [prætor] in rem agere, ut vel actor dicat se quasi usucepisse quod non usuceperit; vel ex diverso, possessor dicat adversarium suum non usucepisse quod usuceperit.

4. ¶ Namque si cui ex justa causa res aliqua tradita fuerit (veluti ex causa emptionis, aut donationis, aut dotis, aut legatorum), [et] necdum ejus rei dominus effectus est, si ejus rei possessionem casu amisit, nullam habet in rem directam actionem ad eam persequendam; quippe ita proditæ sunt jure civili actiones, ut quis dominium suum vindicet. Sed quia sane durum erat eo casu deficere actionem, inventa est à prætore actio, in qua dicit is qui possessionem amisit eam rem se usucepisse quam usu non cepit, et ita vindicat suam esse. Quæ actio Publiciana appellatur, quoniam primum à Publicio prætore in edicto proposita est.

5. ¶ Rursus ex diverso, si quis cum reipublicæ causa abesset, vel in hostium potestate esset, rem ejus qui in civitate esset usuceperit; permittitur domino, si possessor reipublicæ causa abesse desierit, tunc intra annum, rescissa usucapione, eam petere, id est, ita petere, ut dicat possessorem usu non cepisse, et ob id suam rem esse. Quod genus actionis quibusdam et aliis simili æquitate motus prætor adcommodat, sicut ex latiore Digestorum seu Pandectarum volumine intelligere licet.

6. ¶ Item, si quis in fraudem creditorum rem suam alicui tradiderit, bonis ejus à creditoribus possessis, ex

sententia præsidis permittitur ipsis creditoribus, rescissa traditione, eam rem petere, id est, dicere eam rem traditam non esse, et ob id in bonis debitoris mansisse.

7. ¶ Item, Serviana et quasi Serviana (quæ etiam hypothecaria vocatur) ex ipsius prætoris jurisdictione substantiam capiunt. Serviana autem experitur quis de rebus coloni, quæ pignoris jure pro mercedibus fundi ei tenentur. Quasi Serviana autem est, qua creditores pignora hypothecasve persequuntur. Inter pignus autem et hypothecam (quantum ad actionem hypothecariam attinet), nihil interest: nam de qua re inter creditorem et debitorem convenerit, ut sit pro debito obligata, utraque hac appellatione continetur. Sed in aliis differentia est: nam pignoris appellatione eam proprie rem contineri dicimus, quæ simul etiam traditur creditori, maxime si mobilis sit. At eam quæ sine traditione, nuda conventionione tenetur, proprie hypothecæ appellatione contineri dicimus.

8. ¶ In personam quoque actiones ex sua jurisdictione propositas habet prætor; veluti de pecunia constituta, cui similis videbatur receptitia. Sed ex nostra constitutione (cum [et] si quid plenius habebat, hoc in actionem pecuniæ constitutæ transfusum est), [et] ea quasi supervacua jussa est cum sua auctoritate à nostris legibus recedere. Item prætor proposuit actionem de peculio servorum, filiorumque familiarum; et eam, ex qua quæritur, an actor juraverit, et alias complures.

9. ¶ De constituta autem pecunia cum omnibus agitur, quicumque pro se vel pro alio soluturos se constituerint, nulla scilicet stipulatione interposita. Nam alioqui si stipulanti promiserint, jure civili tenentur.

10. ¶ Actiones autem de peculio, ideo adversus

patrem dominumve comparavit prætor, quia, licet ex contractu filiorum servorumve ipso jure non teneantur, æquum tamen est peculio tenus (quod veluti patrimonium est filiorum filiarumque, item servorum) condemnari eos.

11. ¶ Item, si quis, postulante adversario, juraverit deberi sibi pecuniam quam peteret, neque ei solvatur, justissime commendat ei talem actionem, per quam non illud quæritur an ei pecunia debeatur, sed an juraverit.

12. ¶ Pœnales quoque actiones prætor multas ex sua jurisdictione introduxit: veluti adversus eum qui quid ex albo ejus corrupisset, et in eum qui patronum vel parentem in jus vocasset, cum id non impetrasset; item adversus eum qui vi exemerit eum qui in jus vocaretur, cujusve dolo alius exemerit, et alias innumerabiles.

13. ¶ Præjudiciales actiones in rem esse videntur; quales sunt per quas quæritur an aliquis liber an libertus sit, vel de partu agnoscendo. Ex quibus fere una illa legitimam causam habet, per quam quæritur an aliquis liber sit. Cæteræ ex ipsius prætoris jurisdictione substantiam capiunt.

14. ¶ Sic itaque discretis actionibus, certum est non posse actorem suam rem ita ab aliquo petere, *Si apparet eum dare oportere*. Nec enim quod actoris est, id ei dari oportet; scilicet, quia dari cuiquam id intelligitur, quod ita datur ut ejus fiat. Nec res quæ [jam] actoris est, magis ejus fieri potest. Plane odio furum, quo magis pluribus actionibus teneantur, effectum est, ut extra pœnam dupli aut quadrupli, rei recipiendæ nomine fures etiam hac actione teneantur, *si appareat eos dare oportere*, quamvis sit adversus eos etiam [hæc] in rem actio per quam rem suam quis esse petit.

15. ¶ Appellamus autem in rem quidem actiones, vindicationes; in personam vero actiones, quibus dare aut facere oportere intenditur, condictiones. Condicere enim est denuntiare prisca lingua; nunc vero abusive dicimus condictionem actionem in personam esse, qua actor intendit dari sibi oportere. Nulla enim hoc tempore eo nomine denunciatio fit.

16. ¶ Sequens illa divisio est, quod quædam actiones rei persequendæ gratia comparatæ sunt; quædam poenæ persequendæ, quædam mistæ sunt.

17. ¶ Rei persequendæ causa comparatæ, sunt omnes in rem actiones. Earum vero actionum quæ in personam sunt, eæ quidem quæ ex contractu nascuntur, fere omnes, rei persequendæ causa, comparatæ videntur: veluti quibus mutuam pecuniam, vel in stipulatum deductam petit actor; item commodati, depositi, mandati, pro socio, ex empto, vendito, locato, conducto. Plane si depositi agatur eo nomine quod tumultus incendii, ruinæ, naufragii causa, depositum sit, in duplum actionem prætor reddit; si modo, cum ipso apud quem depositum sit, aut cum hærede ejus de dolo ipsius agitur, quo casu mista est actio.

18. ¶ Ex maleficiis vero proditæ actiones, aliæ tantum poenæ persequendæ causa comparatæ sunt; aliæ, tam poenæ quam rei persequendæ; et ob id mistæ sunt. Poenam tantum persequitur quis actione furti, sive enim manifesti agatur quadrupli, sive non manifesti dupli, de sola poena agitur: nam ipsam rem propria actione persequitur quis, id est, suam esse petens, sive fur ipse eam rem possideat, sive alius quilibet. Eo amplius adversus furem etiam condictio est [rei].

19. ¶ Vi autem bonorum raptorum actio mista est,

quia in quadruplo rei persecutio continetur; poena autem tripli est. Sed et legis Aquiliae actio de damno injuria [dato] mista est, non solum si adversus inficiantem in duplum agatur, sed interdum et si in simplum quisque agat: veluti si quis hominem claudum aut luscum occiderit, qui in eo anno integer et magni pretii fuerit; tanti enim damnatur, quanti is homo eo in anno plurimi fuerit, secundum jam traditam divisionem. Item mista est actio contra eos qui relictis sacrosanctis ecclesiis, vel aliis venerabilibus locis, legati vel fideicommissi nomine dare distulerint, usque adeo ut etiam in iudicium vocarentur. Tunc enim et ipsam rem vel pecuniam, quae relictæ est, dare compelluntur, et aliud tantum pro poena, et ideo in duplum ejus fit condemnatio.

20. ¶ Quaedam actiones mistam causam obtinere videntur, tam in rem quam in personam: qualis est familiae erciscundæ actio, quæ competit cohæredibus de dividenda hæreditate. Item, communi dividundo quæ inter eos redditur, inter quos aliquid commune est, ut id dividatur. Item, finium regundorum actio, qua inter eos agitur qui confines agros habent. In quibus tribus iudiciis permittitur iudici rem alicui ex litigatoribus ex bono et æquo adjudicare; et si unius pars prægravari videbitur, eum invicem certa pecunia alteri condemnare.

21. ¶ Omnes autem actiones, vel in simplum conceptæ sunt, vel in duplum, vel in triplum, vel in quadruplum: ulterius autem nulla actio extenditur.

22. ¶ In simplum agitur, veluti ex stipulatione, ex mutui datione, ex empto, vendito, locato, conducto, mandato, et denique ex aliis quamplurimis causis.

23. ¶ In duplum agimus, veluti furti nec manifesti, damni injuriæ, ex lege Aquilia, depositi ex quibusdam

causis. Item, servi corrupti, quæ competit in eum cuius hortatu consiliove servus alienus fugerit, aut contumax adversus dominum factus est, aut luxuriose vivere coeperit, aut denique quolibet modo deterior factus sit. In qua actione earum etiam rerum quas fugiendo servus abstulerit, æstimatio deducitur. Item ex legato quod venerabilibus locis relictum est, secundum ea quæ supra diximus.

24. ¶ Tripli vero [agimus] cum quidam majorem vera æstimatione quantitatem in libello conventionis inserunt, ut ex hac causa viatores, id est, executores litium, ampliorem summam sportularum nomine exigant. Tunc enim id quod propter eorum causam damnum passus fuerit reus, [in] triplum ab actore consequetur, ut in hoc triplo, etiam simplum, in quo damnum passus est, connumeretur. Quod nostra constitutio introduxit quæ in nostro Codice fulget, quam proculdubio certum est ex lege condictitia emanare.

25. ¶ Quadrupli autem agitur, veluti furti manifesti, item de eo quod metus causa factum sit, deque ea pecunia quæ in hoc data sit, ut is cui datur calumniæ causa, negotium alicui faceret vel non faceret. Item ex lege condictitia nostra constitutio oritur, in quadruplum condemnationem imponens iis executoribus litium, qui contra nostræ constitutionis normam à reis quicquam exegerint.

26. ¶ Sed furti quidem nec manifesti actio, et servi corrupti, à cæteris de quibus simul locuti sumus, eo differunt quod hæ actiones omnimodo dupli sunt; at illæ, id est, damni injuriæ ex lege Aquilia, et interdum depositi, inficiatione duplicantur, in confitentem autem in simplum dantur. Sed illa quæ de his competit, quæ relictæ venerabilibus locis sunt, non solum inficiatione

duplicatur, sed etiam si distulerit relictī solutionem usquequo jussu magistratuum [nostrorum] conveniatur. In confitentem vero, antequam jussu magistratuum conveniatur, solventem simpli redditur.

27. ¶ Item, actio de eo quod metus causa factum sit, à cæteris, de quibus simul locuti sumus, eo differt quod ejus natura tacite continetur, ut qui judicis jussu ipsam rem actori restituat, absolvatur : quod in cæteris casibus non est ita ; sed omnimodo quisque in quadruplum condemnatur, quod est et in furti manifesti actione.

28. ¶ Actionum autem quædam bonæ fidei sunt, quædam stricti juris. Bonæ fidei sunt hæ, ex empto, vendito, locato, conducto, negotiorum gestorum, mandati depositi, pro socio, tutelæ, commodati, pignoraritia, familiæ erciscundæ, communi dividundo, præscriptis verbis quæ de æstimato proponitur, et ea quæ ex permutatione competit, et hæreditatis petitio. Quamvis enim usque adhuc incertum erat, inter bonæ fidei judicia connumeranda hæreditatis petitio esset, an non, nostra tamen constitutio aperte eam esse bonæ fidei disposuit.

29. ¶ Fuerat antea et rei uxoriæ actio una ex bonæ fidei judiciis ; sed cum pleniorē esse ex stipulatu actionem invenientes, omne jus quod res uxoria antea habebat, cum multis divisionibus in actionem ex stipulatu quæ de dotibus exigendis proponitur, transtulerimus, merito rei uxoriæ actione sublata, ex stipulatu [actio], quæ pro eo introducta est, naturam bonæ fidei judicii tantum in exactione dotis meruit ut bonæ fidei sit ; [sed] et tacitam ei dedimus hypothecam. Præferri autem aliis creditoribus in hypothecis tunc censuimus, cum ipsa mulier de dote sua experiatur, cujus solius providentia hoc induximus.

30. ¶ In bonæ fidei judiciis libera potestas permitti videatur judici ex bono et æquo æstimandi quantum actori restitui debeat. In quo et illud continetur, ut si quid invicem præstare actorem oporteat, eo compensato, in reliquum is cum quo actum est, debeat condemnari. Sed et in stricti juris judiciis, ex rescripto divi Marci, opposita doli mali exceptione, compensatio inducebatur. Sed nostra constitutio easdem compensationes quæ jure aperto nituntur, latius introduxit ut actiones ipso jure minuant, sive in rem, sive in personam, sive alias quascunque, excepta sola depositi actione, cui aliquid compensationis nomine opponi sane iniquum esse credimus, ne sub prætextu compensationis, depositarum rerum quis exactione defraudetur.

31. ¶ Præterea quasdam actiones arbitrarias, id est, ex arbitrio judicis pendentes, appellamus, in quibus, nisi arbitrio judicis, is cum quo agitur actori satisfaciat; veluti rem restituat, vel exhibeat, vel solvat, vel ex noxali causa servum dedat, condemnari debeat. Sed istæ actiones, tam in rem quam in personam inveniuntur. In rem, veluti Publiciana; Serviana, de rebus coloni; quasi Serviana, quæ etiam hypothecaria vocatur. In personam, veluti quibus de eo agitur; quod [vi] aut metus causa, aut dolo malo factum est. Item, cum id quod certo loco promissum est, petitur. Ad exhibendum quoque actio ex arbitrio judicis pendet. In his enim actionibus et cæteris similibus, permittitur judici ex bono et æquo, secundum cujusque rei de qua actum est naturam æstimare, quemadmodum actori satisfieri oporteat.

32. ¶ Curare autem debet judex ut omnino, quantum possibile ei sit, certæ pecuniæ vel rei sententiam ferat, etiamsi de incerta quantitate apud eum actum est.

33. ¶ Si quis agens [in] intentione sua plus complexus fuerit quam ad eum pertineat, à causa cadebat, id est, rem amittebat; nec facile in integrum restituebatur à prætore, nisi minor erat viginti quinque annis. Huic enim, sicut in aliis causis, causa cognita succurrebatur, si lapsus juventute fuerat: ita et in hac causa succurri solitum erat. Sane si tam magna causa justî erroris interveniebat, ut etiam constantissimus quisque labi posset, etiam majori viginti quinque annis succurrebatur: veluti si quis totum legatum petierit; post deinde prolati fuerint codicilli quibus aut pars legati adempta sit, aut quibusdam aliis legata data sint quæ efficiebant, ut plus petiisse videretur petitor quam dodrantem, atque ideo lege Falcidia legata minuebantur. Plus autem quatuor modis petitur: re, tempore, loco, [et] causa. Re, veluti si quis pro decem aureis qui ei debebantur, viginti petierit; aut si is cujus ex parte res est, totam eam, vel majorem partem suam esse intenderit. Tempore, veluti si quis ante diem vel [ante] conditionem petierit. Qua enim ratione qui tardius solvit quamolvere deberet, minusolvere intelligitur; eadem ratione, qui præmature petit, plus petere videtur. Loco plus petitur, veluti cum quis id quod certo loco sibi [dari] stipulatus est, alio loco petit, sine commemoratione illius loci in quo sibi dari stipulatus est: verbi gratia, si is qui ita stipulatus fuerit, *Ephesi dare spondes?* Romæ pure intendat sibi dari oportere. Ideo autem plus petere intelligitur, quia utilitatem quam haberet promissor si Ephesi solveret, adimit ei pura intentione. Propter quam causam, alio loco petenti arbitraria actio proponitur, in qua scilicet ratio habetur utilitatis quæ promissori competitura fuisset, si illo loco solveret (quo se soluturum spondit). Quæ

utilitas plerumque in mercibus maxima invenitur, veluti vino, oleo, frumento, quæ per singulas regiones diversa habent pretia. Sed et pecuniæ numeratæ non in omnibus regionibus sub eisdem usuris foenerantur. Si quis tamen Ephesi petat, id est, eo loco petat quo ut sibi detur stipulatus est, pura actione recte agit, idque etiam prætor monstrat, scilicet quia utilitas solvendi salva est promissori. Huic autem qui loco plus petere intelligitur, proximus est is qui causa plus petit, ut ecce. Si quis ita à te stipuletur, *Hominem Stichum aut decem aureos dare spondes?* deinde alterum petat, veluti, hominem tantum, aut decem aureos tantum. Ideo autem plus petere intelligitur, quia in eo genere stipulationis, promissoris est electio, utrum pecuniam an hominem solvere malit. Qui igitur pecuniam tantum vel hominem tantum sibi dari oportere intendit, eripit electionem adversario, et eo modo suam quidem conditionem meliorem facit, adversarii vero [sui] deteriore. Qua de causa, talis in ea re prodita est actio, ut quis intendat hominem Stichum aut aureos decem sibi dare oportere; id est, ut eodem modo petere quo stipulatus est. Præterea, si quis generaliter hominem stipulatus sit, et specialiter Stichum petat; aut generaliter vinum stipulatus sit, et specialiter Campanum petat; aut generaliter purpuram stipulatus sit, deinde specialiter tyriam petat; plus petere intelligitur, quia electionem adversario tollit, cui stipulationis jure liberum fuit aliud solvere quam quod peteretur. Quinetiam, licet utilissimum sit quod quis petat, nihilominus plus petere intelligitur, quia sæpe accidit ut promissori facilius sit illud solvere quod majoris pretii est. Sed hæc quidem antea in usu fuerant; postea vero lex Zenoniana et nostra rem coarctavit. Et si quidem tempore plus fue-

rit petitum, quid statui oporteat, Zenonis divæ memoriæ loquitur constitutio: sin autem quantitate vel alio modo plus fuerit petitum, [in] omne, si quod forte damnum ex hac causa acciderit ei contra quem plus petitum fuerit, commissa tripli condemnatione (sicuti supra diximus) puniatur.

34. ¶ Si minus in intentione sua complexus fuerit actor quam ad eum pertineat, veluti si cum ei decem [aurei] deberentur, quinque sibi dari oportere intenderit; aut [si] cum totus fundus ejus esset, partem dimidiam suam esse petierit, sine periculo agit, in reliquum enim nihilominus judex adversarium in eodem judicio [ei] condemnat, ex constitutione divæ memoriæ Zenonis.

35. ¶ Si quis aliud pro alio intenderit, nihil eum periclitari placet; sed in eodem judicio, cognita veritate, errorem suum corrigere [ei] permittitur: veluti si is qui hominem Stichum petere deberet, Erotem petierit, aut si quis ex testamento dari sibi oportere intenderit quod ex stipulatu debetur.

36. ¶ Sunt præterea quædam actiones quibus non [semper] solidum, quod nobis debetur, persequimur; sed modo solidum persequimur, modo minus, ut ecce, si in peculium filii servive agamus. Nam si non minus in peculio sit quam persequimur, in solidum dominus paterve condemnatur; si vero minus inveniatur, eatenus condemnat judex quatenus in peculio sit. Quemadmodum autem peculium intelligi debeat, suo ordine proponemus.

37. ¶ Item, si de dote [in] judicio mulier agat, placet eatenus maritum condemnari debere, quatenus facere possit, id est, quatenus facultates ejus patiuntur. Itaque, si dotis quantitati concurrant facultates ejus, in solidum

damnatur; si minus, in tantum quantum facere potest. Propter retentionem quoque dotis repetitio minuitur. Nam ob impensas in res dotales factas, marito [quasi] retentio concessa est, quia ipso jure necessariis sumptibus dos minuitur, sicut ex latioribus Digestorum libris cognoscere licet.

38. ¶ Sed et si quis cum parente suo patronove agat, item, si socius cum socio, judicio societatis agat, non plus actor consequitur quam adversarius ejus facere potest. Idem est si quis ex donatione sua conveniatur.

39. ¶ Compensationes quoque oppositæ plerumque efficiunt, ut minus quisque consequatur quam ei debeatur. Nam ex bono et æquo habita ratione ejus quod invicem actorem ex eadem causa præstare oportet, in reliquum eum cum quo actum est [condemnat], sicut jam dictum est.

40. ¶ Cum eo quoque qui creditoribus suis bonis cessit, si postea aliquid adquisierit, quod idoneum emolumentum habeat: ex integro in id quod facere potest, creditores experiuntur. Inhumanum enim erat spoliatum fortunis suis in solidum damnari.

QUOD CUM EO QUI IN ALIENA
POTESTATE EST,
NEGOTIUM GESTUM ESSE DICITUR.

TITULUS VII.

QUIA [tamen] superius mentionem habuimus de actione qua in peculium filiorum familiarum servorumque agitur, opus est ut de hac actione, et de cæteris quæ eorundem nomine in parentes dominosve dari solent, diligentius admoneamus. Et quia, sive cum servis nego-

tium gestum sit, sive cum his qui in potestate parentum sunt, eadem fere jura servantur, ne verbosa fiat disputatio, dirigamus sermonem in personam servi domini-que; idem intellecturi de liberis quoque et parentibus quorum in potestate sunt. Nam si quid in his proprie servetur, separatim ostendemus.

1. ¶ Si igitur jussu domini cum servo negotium gestum erit, in solidum prætor adversus dominum actionem pollicetur; scilicet quia is qui ita contrahit, fidem domini sequi videtur.

2. ¶ Eadem ratione, prætor duas alias in solidum actiones pollicetur, quarum altera exercitoria, altera institoria appellatur. Exercitoria tunc habet locum, cum quis servum suum magistrum navi præposuerit, et quid cum eo ejus rei gratia, cui præpositus erit, contractum fuerit. Ideo autem exercitoria vocatur, quia exercitor is appellatur ad quem quotidianus navis quæstus pertinet. Institoria tunc locum habet, cum quis tabernæ forte, aut cuilibet negotiationi servum suum præposuerit, et quid cum eo ejus rei causa, cui præpositus erit, contractum fuerit. Ideo autem institoria appellatur, quia qui negotiationibus præponuntur, institores vocantur. Istas tamen duas actiones prætor reddit; etsi liberum quis hominem, aut alienum servum navi, aut tabernæ, aut cuilibet negotiationi præposuerit, scilicet quia eadem æquitatis ratio etiam eo casu interveniat.

3. ¶ Introduxit et aliam actionem prætor, quæ tributoria vocatur. Namque si servus in peculiari merce, sciente domino, negotietur, et quid cum eo ejus rei causa contractum erit, ita prætor jus dicit, ut quicquid in his mercibus erit, quodque inde receptum erit, id inter dominum, si quid ei debebitur, et cæteros credi-

tores, pro rata portione distribuatur; et [ideo tributoria vocatur], quia ipsi domino distributionem prætor permittit. Nam si quis ex creditoribus queratur quasi minus ei tributum sit quam oportuerit, hanc ei actionem adcommodat, quæ tributoria appellatur.

4. ¶ Præterea introducta est actio de peculio, deque eo quod in rem domini versum erit: ut, quamvis sine voluntate domini negotium gestum erit, tamen sive quid in rem ejus versum fuerit, id totum præstare debeat; sive quid non sit in rem ejus versum, id eatenus præstare debeat, quatenus peculium patitur. In rem autem domini versum intelligitur, quicquid necessario in rem ejus impenderit servus: veluti si mutuatus pecuniam creditoribus ejus solverit, aut ædificia ruentia fulserit, aut familiæ frumentum emerit, vel etiam fundum, aut quamlibet aliam rem necessariam mercatus erit. Itaque, si ex decem puta aureis quos servus tuus à Titio mutuo accepit, creditori tuo quinque aureos solverit, reliquos vero quinque quolibet modo consumserit, pro quinque [quidem] in solidum damnari debes; pro cæteris vero quinque, eatenus quatenus in peculio sit. Ex quo scilicet apparet, si toti decem aurei in rem tuam versi fuerint, totos decem aureos Titium consequi posse. Licet enim una est actio, qua de peculio, deque eo quod in rem domini versum sit, agitur, tamen duas habet condemnationes. Itaque, iudex apud quem de ea actione agitur, ante dispicere solet, an in rem domini versum sit; nec aliter ad peculii æstimationem transit, quam aut nihil in rem domini versum intelligatur, aut non totum. Cum autem quæritur quantum in peculio sit, ante deducitur quicquid servus domino, eive qui in potestate ejus sit, debet; et quod superest, id solum peculium intelligitur,

Aliquando tamen id quod ei debet servus, qui in potestate domini sit, non deducitur ex peculio : veluti si is in ipsius peculio sit, quod eo pertinet, ut si quis vicario suo servus debeat, id ex peculio ejus non deducatur.

5. ¶ Cæterum dubium non est quin is quoque qui jussu domini contraxerit, cuique institoria vel exercitoria actio competit, de peculio, deque eo quod in rem domini versum est, agere possit. Sed erit stultissimus, si omissa actione qua facillime solidum ex contractu consequi possit, se ad difficultatem perducatur probandi in rem domini versum esse, vel habere servum peculium, et tantum habere, ut solidum sibi solvi possit. Is quoque cui tributoria actio competit, æque de peculio, et de in rem verso agere potest. Sed sane huic modo tributoria expedit agere, modo de peculio, et de in rem verso. Tributoria ideo expedit agere, quia in ea domini conditio præcipua non est, id est, quod domino debetur non deducitur; sed ejusdem juris est dominus cujus et cæteri creditores. At in actione de peculio ante deducitur quod domino debetur; et in id quod reliquum est, creditori dominus condemnatur. Rursus de peculio ideo expedit agere quod in hac actione totius peculii ratio habetur; at in tributoria, ejus tantum quo negotiatur. Et potest quisque tertia forte parte peculii, aut quarta, vel etiam minima, negotiari, majorem autem partem in prædiis vel mancipiis, aut scænebri pecunia habere. Prout ergo expedit, ita quisque vel hanc actionem vel illam eligere debet. Certe, qui potest probare in rem domini versum esse, de in rem verso agere debet.

6. ¶ Quæ diximus de servo et domino, eadem intelligimus et de filio et filia, et nepote et nepte, et patre avove, cujus in potestate sunt.

7. ¶ Illud proprie servatur in eorum persōna quod senatusconsultum macedonianum prohibuit, mutuas pecunias dare eis qui in potestate parentis sunt; et ei qui crediderit denegatur actio, tam adversus ipsum filium filiamve, nepotem neptemve (sive adhuc in potestate sint, sive, morte parentis vel emancipatione, suæ potestatis esse cœperint), quam adversus patrem avumve, sive eos habeat adhuc in potestate, sive emancipaverit. Quæ ideo senatus prospexit, quia sæpe onerati ære alieno creditarum pecuniarum quas in luxuriam consumēbant, vitæ parentum insidiabantur.

8. ¶ Illud in summa admonendi sumus, id quod jussu patris dominive contractum fuerit, quodque in rem ejus versum erit, directo quoque posse à patre dominove condici, tanquam si principaliter cum ipso negotium gestum esset. Ei quoque qui exercitoria vel institoria actione tenetur, directo posse condici placet, quia hujus quoque jussu contractum intelligitur.

DE NOXALIBUS ACTIONIBUS.

TITULUS VIII.

Ex maleficiis servorum, veluti si furtum fecerint, aut bona rapuerint, aut damnum dederint, aut injuriam commiserint, noxales actiones proditæ sunt, quibus domino damnato permittitur, aut litis æstimationem sufferre, aut ipsum hominem noxæ dedere.

1. ¶ Noxa autem est [ipsum] corpus quod nocuit, id est, servus; noxia, ipsum maleficio, veluti furtum, damnum, rapina, injuria.

2. ¶ Summa autem ratione permissum est noxæ deditione fungi. Namque erat iniquum nequitiam eorum ultra ipsorum corpora dominis damnosam esse.

3. ¶ Dominus noxali iudicio servi sui nomine conventus, servum actori noxæ dedendo liberatur; nec minus in perpetuum ejus servi dominium à domino transfertur. Sin autem damnum ei cui deditus est, [servus] resarcierit quæsita pecunia, auxilio prætoris invito domino manumittetur.

4. ¶ Sunt autem constitutæ noxales actiones aut legibus, aut edicto prætoris. Legibus, veluti furti ex lege duodecim tabularum; damni injuriæ, ex lege Aquilia. Edicto prætoris, veluti injuriarum et vi bonorum raptorum.

5. ¶ Omnis autem noxalis actio caput sequitur. Nam si servus tuus noxam commiserit, quamdiu in tua potestate sit, tecum est actio. Si autem in alterius potestatem pervenerit, cum illo incipit actio esse; at si manumissus fuerit, directo ipse tenetur, et extinguitur noxæ deditio. Ex diverso quoque directa actio noxalis esse incipit. Nam si liber homo noxiam commiserit, et is servus tuus esse cœperit (quod quibusdam casibus effici primo libro tradidimus), incipit tecum esse noxalis actio quæ ante directa fuisset.

6. ¶ Si servus domino noxiam commiserit, actio nulla nascitur. Namque inter dominum et eum qui in potestate ejus est, nulla obligatio nasci potest. Ideoque et si in alienam potestatem servus pervenerit aut manumissus fuerit, neque cum ipso, neque cum eo cujus nunc in potestate sit, agi potest. Unde, si alienus servus noxiam tibi commiserit, et is postea in potestate tua esse cœperit, interdicitur actio, quia in eum casum deducta sit in quo consistere non potuit. Ideoque, licet exierit de tua potestate, agere non potes; quemadmodum si dominus in servum suum aliquid commiserit, nec si manumissus aut

alienatus fuerit, servus ullam actionem contra dominum habere potest.

7. ¶ Sed veteres quidem hoc in filiis familiarum masculis et foeminis admisere : nova autem hominum conversatio hujusmodi adsperitatem recte respuendam esse existimavit, et ab usu communi hoc penitus recessit. Quis enim patiatur filium suum, et maxime filiam, in noxam alii dare, ut pene per [filii] corpus pater magis quam filius periclitetur ; cum in filiabus etiam pudicitiae favor hoc bene excludat ? Et ideo placuit in servos tantummodo noxales actiones esse proponendas, cum apud veteres legum commentatores invenerimus sæpius dictum, ipsos filios familiarum pro suis delictis posse conveniri.

SI QUADRUPES PAUPERIEM FECISSE DICATUR.

TITULUS IX.

ANIMALIUM nomine quæ ratione carent, si qua lascivia, aut pavore, aut feritate pauperiem fecerint, noxalis actio lege duodecim tabularum prodita est. Quæ animalia, si noxæ dedantur, proficiunt reo ad liberationem, quia ita lex duodecim tabularum scripta est, ut puta, *Si equus calcitrosus calce percusserit, aut bos cornu petere solitus, [cornu] petierit.* Hæc autem actio in iis quæ contra naturam moventur, locum habet. Cæterum si genitalis sit feritas, cessat actio. Denique si ursus fugerit à domino, et sic nocuerit, non potest quondam dominus conveniri, quia desiit dominus esse ubi fera evasit. Pauperies autem est damnum sine injuria facientis datum. Nec enim potest animal injuriam fecisse dici quod sensu caret. Hæc quidem ad noxalem pertinet actionem.

1. ¶ Cæterum sciendum est ædilitio edicto prohiberi nos canem, verrem, aprum, ursum, leonem, ibi habere qua vulgo iter fit; et si adversus ea factum erit, et nocitum libero homini esse dicatur, quod bonum et æquum judici videtur tanti dominus condemnatur; cæterarum [vero] rerum quanti damnum datum sit, dupli. Præter has autem ædilitias actiones, et de pauperie locum habebit. Nunquam enim actiones, præsertim poenales, de eadem re concurrentes, alia aliam consumit.

DE IIS PER QUOS AGERE POSSUMUS.

TITULUS X.

NUNC admonendi sumus agere posse quemlibet hominem, aut suo nomine, aut alieno. Alieno, veluti procuratorio, tutorio, curatorio; cum olim in usu fuisset alterius nomine agere non posse, nisi pro populo, pro libertate, pro tutela. Præterea, lege Hostilia permissum erat furti agere eorum nomine qui apud hostes essent, aut reipublicæ causa abessent, quive in eorum cujus tutela essent. Sed quia hoc non minimam incommoditatem habebat, quod alieno nomine neque agere, neque excipere actionem licebat, cœperunt homines per procuratores litigare. Nam et morbus, et ætas, et necessaria peregrinatio, itemque aliæ multæ causæ, sæpe hominibus impedimento sunt, quo minus rem suam ipsi exequi possint.

1. ¶ Procurator neque certis verbis, neque præsentem [semper] adversario, imo plerumque eo ignorante constituitur. Cuicunque enim permiseris rem tuam agere, aut defendere, is tuus procurator intelligitur.

2. ¶ Tutores et curatores quemadmodum constituantur, primo libro expositum est.

DE SATISDATIONIBUS.

TITULUS XI.

SATISDATIONUM modus alius antiquitati placuit, alium novitas per usum amplexa est. Olim enim si in rem agebatur, satisdare possessor compellebatur, ut si victus [esset], nec rem ipsam restitueret, nec litis aestimationem: potestas esset petitori aut cum eo agendi, aut cum fidejussoribus ejus: quæ satisfactio appellatur *judicatum solvi*. Unde autem sic appelletur facile est intelligere; namque stipulabatur quis ut solveretur sibi quod fuisset *judicatum*. Multo magis is qui in rem actione conveniebatur, satisdare cogebatur, si alieno nomine *judicium* accipiebat. Ipse autem qui in rem agebat, si suo nomine petebat, satisdare non cogebatur. Procurator vero si in rem agebat, satisdare jubebatur rem ratam dominum habiturum. Periculum enim erat ne iterum dominus de eadem re experiretur. Tutores [vero] et curatores eodem modo quo et procuratores satisdare debere, verba edicti faciebant; sed aliquando his agentibus satisfactio remittebatur. Hæc ita [erant], si in rem agebatur.

1. ¶ Si vero in personam, ab actoris quidem parte eadem obtinebant, quæ diximus in actione qua in rem agitur; ab ejus vero parte cum quo agitur, siquidem alieno nomine aliquis interveniret, omnimodo satisfaceret, quia nemo defensor in aliena re sine satisfactioe idoneus esse creditur. Quod si proprio nomine aliquis *judicium* accipiebat in personam, *judicatum solvi* satisdare non cogebatur.

2. ¶ Sed hodie hæc aliter observantur. Sive enim quis in rem actione convenitur, sive personali suo nomine, nullam satisfactionem pro litis æstimatione dare compellitur; sed pro sua tantum persona, quod in judicio permaneat usque ad terminum litis, vel committitur suæ promissioni cum jurejurando (quam juratoriam cautionem vocant), vel nudam promissionem, vel satisfactionem, pro qualitate personæ suæ dare compellitur.

3. ¶ Sin autem per procuratorem lis vel infertur, vel suscipitur in actoris quidem persona; si non mandatum actis insinuatum est, vel præsens dominus litis in judicio procuratoris sui personam confirmaverit, ratam rem dominum habiturum satisfactionem procurator dare compellitur; eodem observando, et si tutor, vel curator, vel aliæ tales personæ quæ alienarum rerum gubernationem receperunt, litem quibusdam per alium inferunt.

4. ¶ Si vero aliquis convenitur, si quidem præsens procuratorem dare paratus est, potest vel ipse in judicium venire, et sui procuratoris personam per *judicatum solvi* satisfactionem solenni stipulatione firmare, vel extra judicium satisfactionem exponere, per quam ipse sui procuratoris fidejussor existat pro omnibus *judicatum solvi* satisfactionis clausulis; ubi et de hypotheca suarum rerum convenire compellitur, sive in judicio promiserit, sive extra judicium caverit, ut tam ipse quam hæredes ejus obligentur. Alia insuper cautela, vel satisfactione propter personam ipsius exponenda, quod tempore sententiæ recitandæ in judicium veniet; vel si non venerit, omnia dabit fidejussor quæ in condemnatione continentur, nisi fuerit provocatum.

5. ¶ Si vero reus præsto ex quacunque causa non fuerit, et alius velit defensionem ejus subire, nulla diffe-

rentia inter actiones in rem vel personales introducenda potest hoc facere, ita tamen ut satisfactionem *judicatum solvi* pro litis æstimatione præstet. Nemo enim secundum veterem regulam (ut jam dictum est) alienæ rei sine satisfactione defensor idoneus intelligitur.

6. ¶ Quæ omnia apertius et perfectius à quotidiano judiciorum usu in ipsis rerum documentis apparent.

7. ¶ Quam formam non solum in hac regia urbe, sed [etiam in omnibus nostris provinciis (etsi propter imperitiam forte aliter celebratur) obtinere censemus, quum necesse sit omnes provincias, caput omnium nostrarum civitatum, id est, hanc regiam urbem ejusque observantiam sequi.

DE PERPETUIS ET TEMPORALIBUS ACTIONIBUS,

et quæ ad hæredes et in hæredes transeunt.

TITULUS XII.

Hoc loco admonendi sumus eas quidem actiones quæ ex lege, senatusve consulto, sive ex sacris constitutionibus proficiscuntur, perpetuo solere antiquitus competere, donec sacræ constitutiones, tam in rem quam in personam actionibus certos fines dederunt: eas vero quæ ex propria prætoris jurisdictione pendent, plerumque intra annum vivere; nam et ipsius prætoris intra annum erat imperium. Aliquando tamen et in perpetuum extenduntur, id est, usque ad finem ex constitutionibus introductum, quales sunt eæ quas bonorum possessori, cæterisque qui hæredis loco sunt, adcommodat. Furti quoque manifesti actio, quamvis ex ipsius prætoris jurisdictione

proficiscatur, tamen perpetuo datur: absurdum enim esse existimavit anno eam terminari.

1. ¶ Non autem omnes actiones quæ in aliquem aut ipso jure competunt, aut à prætore dantur, et in hæredem æque competunt, aut dari solent. Est enim certissima juris regula, ex maleficiis pœnales actiones in hæredem [rei] non competere, [veluti] furti, vi bonorum raptorum, injuriarum, damni injuriæ. Sed hæredibus hujusmodi actiones competunt, nec denegantur, excepta injuriarum actione, et si qua alia similis inveniatur. Aliquando tamen, etiam ex contractu, actio contra hæredem non competit, veluti cum testator dolose versatus sit, et ad hæredem ejus nihil ex eo dolo pervenit. Pœnales autem actiones, quas supra diximus, si ab ipsis principalibus personis fuerint contestatæ, et hæredibus dantur, et contra hæredes transeunt.

2. ¶ Superest ut admoneamus quod si, ante rem judicatam, is cum quo actum est, satisfaciat actori: officio judicis convenit eum absolvere, licet in ea causa fuisset judicii accipiendi tempore, ut damnari deberet; et hoc est quod antea vulgo dicebatur, omnia judicia absolutoria esse.

DE EXCEPTIONIBUS.

TITULUS XIII.

SEQUITUR ut de exceptionibus dispiciamus. Comparatæ autem sunt exceptiones, defendendorum eorum gratia cum quibus agitur. Sæpe enim accidit ut, licet ipsa persecutio qua actor experitur, justa sit, tamen iniqua sit adversus eum cum quo agitur.

1. ¶ Verbi gratia, si metu coactus, aut dolo inductus,

aut errore lapsus, stipulanti Titio promisisti quod non debueras [promittere], palam est jure civili te obligatum esse, et actio qua intenditur dare te oportere, efficax est; sed iniquum est te condemnari. Ideoque datur tibi exceptio, quod metus causa, aut doli mali, aut in factum composita, ad impugnandam actionem.

2. ¶ Idem juris est si quis, [quasi] credendi causa, pecuniam à te stipulatus fuerit, neque numeraverit. Nam eam pecuniam à te petere posse eum certum est; dare enim te oportet, quum ex stipulatione tenearis. Sed quia iniquum est eo nomine te condemnari, placet exceptione pecuniæ non numeratæ te defendi debere; cujus tempora nos (secundum quod jam superioribus libris scriptum est) constitutione nostra coarctavimus.

3. ¶ Præterea, debitor si pactus fuerit cum creditore ne à se pecunia peteretur, nihilominus obligatus manet, quia pacto convento obligationes non omnino dissolvuntur; qua de causa, efficax est adversus eum actio quam actor intendit, *si apparet eum dare oportere*. Sed quia iniquum est contra pactionem eum condemnari, defenditur per exceptionem pacti conventi.

4. ¶ Æque si debitor, creditore deferente, juraverit nihil se dare oportere, adhuc obligatus permanet. Sed quia iniquum est de perjurio queri, defenditur per exceptionem jurisjurandi. In iis quoque actionibus quibus in rem agitur, æque necessariae sunt exceptiones: veluti si, petitore deferente, possessor juraverit eam rem suam esse, et nihilominus petitor eandem rem vindicet; licet enim verum sit quod intendit, id est, rem ejus esse, iniquum tamen est possessorem condemnari.

5. ¶ Item, si in judicio tecum actum fuerit, sive in rem, sive in personam, nihilominus obligatio durat; et

ideo ipso jure de eadem re postea adversus te agi potest; sed debes per exceptionem rei judicatæ adjuvari.

6. ¶ Hæc exempli causa retulisse sufficiat. Alioqui quam ex multis variisque causis exceptiones necessariae sint, ex latioribus Digestorum seu Pandectarum libris intelligi potest.

7. ¶ Quarum quædam ex legibus, vel ex iis quæ legis vicem obtinent, vel ex ipsa prætoris jurisdictione substantiam capiunt.

8. ¶ Appellantur autem exceptiones, aliæ perpetuæ et peremptoriæ, aliæ temporales et dilatoriæ.

9. ¶ Perpetuæ et peremptoriæ sunt quæ semper agentibus obstant, et semper rem de qua agitur perimunt: qualis est exceptio doli mali, et quod metus causa factum est, et pacti conventi, cum ita convenerit ne omnino pecunia peteretur.

10. ¶ Temporales atque dilatoriæ sunt quæ ad tempus nocent, et temporis dilationem tribuunt; qualis est pacti conventi, cum ita convenerit ne intra certum tempus ageretur, veluti intra quinquennium: nam, finito eo tempore, non impeditur actor rem exequi. Ergo, ii quibus, intra certum tempus agere volentibus, objicitur exceptio aut pacti conventi, aut alia similis, differre debent actionem, et post tempus agere. Ideo enim et dilatoriæ istæ exceptiones appellantur. Alioqui si intra tempus egerint, objectaque sit exceptio, neque eo judicio quicquam consequerentur, propter exceptionem, neque post tempus olim agere poterant, cum temere rem in judicium deducebant et consumeabant: qua ratione rem amittebant. Hodie autem non ita stricte hoc procedere volumus; sed eum qui ante tempus pactionis vel obligationis litem inferre ausus sit, Zenonianæ constitutioni

subjacere censemus, quam sacratissimus legislator de iis qui tempore plus petierint, protulit ut et inducias quas ipse actor sponte indulserit, vel quas natura actionis continet, si contempserit, in duplum habeant ii qui talem injuriam passi sunt, et post eas finitas non aliter litem suscipiant, nisi omnes expensas litis antea acceperint, ut actores, tali poena perterriti, tempora litium doceantur observare.

II. ¶ Præterea etiam ex persona sunt dilatoriæ exceptiones, quales sunt procuratoriæ: veluti si per militem aut per mulierem agere quis velit. Nam militibus, nec pro patre, vel matre, vel uxore, nec ex sacro rescripto procuratorio nomine experiri conceditur; suis vero negotiis superesse sine offensa [militaris] disciplinæ possunt. Eas vero exceptiones quæ olim procuratoribus propter infamiam vel dantis, vel ipsius procuratoris opponebantur, cum in judiciis frequentari nullo modo perspeximus, conquiescere sancimus, ne, dum de iis altercatur, ipsius negotii disceptatio proteletur.

DE REPLICATIONIBUS.

TITULUS XIV.

INTERDUM evenit, ut exceptio quæ prima facie justa videtur, [tamen] inique noceat. Quod cum accidit, alia allegatione opus est, adjuvandi actoris gratia, quæ replicatio vocatur, quia per eam replicatur atque resolvitur ius exceptionis: veluti cum pactus est aliquis cum debitore suo, ne ab eo pecuniam petat, deinde postea in contrarium pacti sunt; id est, ut creditori petere liceat, si creditor agat, et excipiat debitor ut ita demum condemnatur, si non convenerit, ne eam pecuniam creditor

petat, nocet ei exceptio. Convenit enim ita; namque nihilominus hoc verum manet, licet postea in contrarium pacti sunt. Sed quia iniquum est creditorem excludi, replicatio ei dabitur ex posteriore pacto convento.

1. ¶ Rursus interdum evenit ut replicatio, quæ prima facie justa est, inique noceat. Quod cum accidit, alia allegatione opus est, adjuvandi rei gratia, quæ duplicatio vocatur.

2. ¶ Et si rursus ea prima facie justa videatur, sed propter aliquam causam actori inique noceat, rursus alia allegatione opus est, qua actor adjuvetur, quæ dicitur triplicatio.

3. ¶ Quarum omnium exceptionum usum interdum ulterius quam diximus, varietas negotiorum introducit, quas omnes apertius ex Digestorum latiore volumine est agnoscere.

4. ¶ Exceptiones autem quibus debitor defenditur, plerumque accommodari solent etiam fidejussoribus ejus, et recte; quia quod ab iis petitur, id ab ipso debitore peti videtur, quia mandati iudicio redditurus est eis quod [ii] pro eo solverint. Qua ratione, etsi de non petenda pecunia pactus quis cum reo fuerit, placuit perinde succurrendum esse per exceptionem pacti conventi illis quoque qui pro eo obligati sunt, ac si etiam cum ipsis pactus esset ne ab eis ea pecunia peteretur. Sane quædam exceptiones non solent his accommodari. Ecce enim debitor, si bonis suis cesserit, et cum eo creditor experiatur, defenditur per exceptionem, si bonis cesserit. Sed hæc exceptio fidejussoribus non datur, ideo scilicet quia qui alios pro debitore obligat, hoc maxime prospicit, ut cum facultatibus lapsus fuerit debitor, possit ab iis quos pro eo obligavit, suum consequi.

DE INTERDICTIS.

TITULUS XV.

SEQUITUR ut dispiciamus de interdictis, seu actionibus quæ pro his exercentur. Erant autem interdicta formæ atque conceptiones verborum, quibus prætor aut jubebat aliquid fieri, aut fieri prohibebat quod tunc maxime fiebat, cum de possessione aut quasi possessione inter aliquos contendebatur.

1. ¶ Summa autem divisio interdictorum hæc est, quod aut prohibitoria sunt, aut restitutoria, aut exhibitoria. Prohibitoria sunt quibus prætor vetat aliquid fieri: veluti vim sine vitio possidenti, vel mortuum inferenti quo ei jus erat inferendi; vel in sacro loco ædificari; vel in flumine publico ripave ejus aliquid fieri, quo pejus navigetur. Restitutoria sunt quibus restitui aliquid jubet: veluti bonorum possessori possessionem eorum quæ quis pro hærede aut pro possessore possidet [ex ea hæreditate]; aut cum jubet ei qui vi de possessione fundi dejectus sit, restitui possessionem. Exhibitoria sunt per quæ jubet exhiberi: veluti eum cujus de libertate agitur, aut libertum cui patronus operas indicere velit, aut parenti, liberos qui in potestate ejus sunt. Sunt tamen qui putent proprie interdicta ea vocari quæ prohibitoria sunt, quia interdicere sit denuntiare et prohibere; restitutoria autem et exhibitoria proprie decreta vocari. Sed tamen obtinuit omnia interdicta appellari, quia inter duos dicuntur.

2. ¶ Sequens divisio interdictorum hæc est, quod quædam adipiscendæ possessionis causa comparata sunt; quædam retinendæ, quædam recuperandæ.

ei quis ex possessione fundi vel ædium vi dejectus fuerit; nam ei proponitur interdictum *unde vi*, per quod is qui dejecit cogitur ei restituere possessionem, licet is ab eo qui vi dejecit, vi, vel clam, vel precario possideat. Sed ex constitutionibus sacris (ut supra diximus) si quis rem per vim occupaverit, si quidem in bonis ejus est, dominio ejus privatur; si aliena, post ejus restitutionem, etiam æstimationem [rei] dare vim passo compellitur. Qui autem aliquem de possessione per vim dejecerit, tenetur, lege Julia, de vi privata aut de vi publica. Sed de vi privata, si sine armis vim fecerit; sin autem cum armis eum de possessione vi expulerit, de vi publica [tenetur]. Armorum autem appellatione, non solum scuta, et gladios, et galeas, sed et fustes, et lapides significari intelligimus.

7. ¶ Tertia divisio interdictorum hæc est, quod aut simplicia sunt, aut duplicia. Simplicia sunt, veluti in quibus alter actor, alter reus [est]: qualia sunt omnia restitutoria aut exhibitoria. Nam actor is est qui desiderat aut exhiberi aut restitui; reus autem is est à quo desideratur ut restituat aut exhibeat. Prohibitoriorum autem interdictorum alia simplicia sunt, alia duplicia. Simplicia sunt, veluti cum prætor prohibet in loco sacro, vel in flumine publico ripave ejus aliquid fieri. Nam actor est, qui desiderat ne quid fiat; reus est, qui aliquid facere conatur. Duplicia sunt, veluti *uti possidetis* interdictum, et *utrubi*. Ideo autem duplicia vocantur, quia par utriusque litigatoris in his conditio est, nec quisquam præcipue reus vel actor intelligitur; sed unusquisque tam rei quam actoris partes sustinet.

8. ¶ De ordine et vetere exitu interdictorum super-
vacuum est hodie dicere. Nam quotiens extra ordinem

jus dicitur (qualia sunt hodie omnia judicia), non est necesse reddi interdictum; sed perinde judicatur sine interdictis, ac si utilis actio ex causa interdicti reddita fuisset.

DE POENA TEMERE LITIGANTIUM.

TITULUS XVI.

NUNC admonendi sumus magnam curam egisse eos qui jura sustinebant, ne facile homines ad litigandum procederent: quod et nobis studio est. Idque eo maxime fieri potest, quod temeritas tam agentium quam eorum cum quibus agitur modo pecuniaria, poena, modo jurisjurandi religione, modo infamiæ metu coërcetur.

1. ¶ Ecce enim jusjurandum omnibus qui conveniuntur, ex constitutione nostra defertur. Nam reus non aliter suis allegationibus utitur, nisi prius juraverit quod putans se bona instantia uti, ad contradicendum pervenit. At adversus inficientes, ex quibusdam causis, dupli [vel tripli] actio constituitur: veluti si, damni injuria, aut legatorum locis venerabilibus relictorum nomine agatur. Statim autem ab initio pluris quam simpli est actio: veluti, furti manifesti, quadrupli; nec manifesti, dupli. Nam ex his et aliis quibusdam causis (sive quis neget, sive fateatur), pluris quam simpli est actio. Item actoris quoque calumnia coërcetur: nam etiam actor pro calumnia jurare cogitur, ex nostra constitutione. Utriusque etiam partis advocati jusjurandum subeunt, quod alia nostra constitutione comprehensum est. Hæc autem omnia pro veteris calumniæ actione introducta sunt, quæ in desuetudinem abiit, quia in partem decimam litis actores mulctabat, quod nusquam factum esse invenimus; sed

pro his introductum est [et] præfatum jusjurandum, et ut improbus litigator, [et] damnum, et impensas litis inferre adversario suo cogatur.

2. ¶ Ex quibusdam judiciis damnati ignominiosi fiunt: veluti furti, vi bonorum raptorum, injuriarum, de dolo, item tutelæ, mandati, depositi, directis, non contrariis actionibus. Item pro socio, quæ ab utraque parte directa est, et ob id quilibet ex sociis eo judicio damnatus, ignominia notatur. Sed furti quidem, aut vi bonorum raptorum, aut injuriarum, aut de dolo, non solum damnati notantur ignominia, sed et pacti; et recte. Plurimum interest utrum ex delicto aliquis, an ex contractu debitor sit.

3. ¶ Omnium autem actionum instituendarum principium, ab ea parte edicti proficiscitur qua prætor edicit de in jus vocando. Utique enim in primis adversarius in jus vocandus est, id est, ad eum vocandus qui jus dicturus sit. Qua parte, prætor parentibus et patronis, item parentibus liberisque patronorum et patronarum, hunc præstat honorem, ut non aliter liceat liberis libertisque eos in jus vocare, quam si ab ipso prætore veniam postulaverint, et impetraverint. Et si quis aliter vocaverit, in eum poenam solidorum quinquaginta constituit.

DE OFFICIO JUDICIS.

TITULUS XVII.

SUPEREST ut de officio judicis dispiciamus. Et quidem in primis illud observare debet judex, ne aliter judicet quam legibus, aut constitutionibus, aut moribus proditum est.

1. ¶ Ideoque, si noxali judicio aditus est, observare

debet ut si condemnandus videtur dominus, ita debeat condemnare : *Publium Mævium Lucio Titio in decem aureos condemno, aut noxam dedere.*

2. ¶ Et si in rem actum sit [coram iudice], sive contra petito rem judicaverit, absolvere debet possessorem; sive contra possessorem, jubere ei debet ut rem ipsam restituat cum fructibus. Sed si possessor neget in præsenti se restituere posse, et sine frustratione videbitur tempus restituendi causa petere, indulgendum est ei, ut tamen de litis æstimatione caveat cum fidejussore, si intra tempus quod ei datum est non restituerit. Et si hæreditas petita sit, eadem circa fructus interveniunt, quæ diximus intervenire de singularum rerum petitione. Illorum autem fructuum quos culpa sua possessor non perceperit, [sive illorum] quos perceperit, in utraque actione eadem ratio pene habetur, si prædo fuerit. Si vero bonæ fidei possessor fuerit, non habetur ratio [neque] consumptorum, neque non perceptorum. Post inchoatam autem petitionem, etiam illorum [fructuum] ratio habetur, qui culpa possessoris percepti non sunt, vel percepti consumpti sunt.

3. ¶ Si ad exhibendum actum fuerit, non sufficit, si exhibeat rem is cum quo actum est; sed opus est ut etiam rei causam debeat exhibere, id est, ut eam causam habeat actor quam habiturus esset, si cum primum ad exhibendum egisset, exhibita res fuisset. Ideoque, si inter moras [exhibendi] usucapta sit res à possessore, nihilominus condemnabitur. Præterea fructum medii temporis, id est, ejus quod acceptum ad exhibendum iudicium, ante rem iudicatam intercesserit, rationem habere debet iudex. Quod si neget reus cum quo ad exhibendum actum est, in præsenti se exhibere posse, et tempus exhibendi causa,

petat, idque sine frustratione postulare videatur, dari ei debet ut tamen caveat se restitutum; quod si, neque statim jussu judicis rem exhibeat, neque postea exhibiturum se caveat, condemnandus sit in id quod actoris intererat, si ab initio res exhibita esset.

4. ¶ Si familiæ erciscundæ [judicio] actum sit, singulas res singulis hæredibus adjudicare debet; et si in alterius persona prægravare videatur adjudicatio, debet hunc invicem cohæredi certa pecunia (sicut jam dictum est) condemnare. Eo quoque nomine, cohæredi quisque suo condemnandus est, quod solus fructus hæreditarii fundi perceperit, aut rem hæreditariam corruperit, aut consumpserit. Quæ quidem similiter inter plures quoque quam duos cohæredes, subsequuntur.

5. ¶ Eadem interveniunt, etsi communi dividundo de pluribus rebus actum sit. Quod si de una re, veluti de fundo, si quidem iste fundus commode regionibus divisionem recipiat, partes ejus singulis adjudicare debet; et si unius pars prægravare videbitur, is invicem certa pecunia alteri condemnandus est. Quod si commode dividi non possit, veluti si homo forte aut mulus erit de quo actum sit, tunc totus uni adjudicandus est, et is invicem alteri certa pecunia condemnandus est.

6. ¶ Si finium regundorum actum fuerit, dispicere debet judex an necessaria sit adjudicatio, quæ sane uno casu necessaria est, si evidentioribus finibus distinguere agros commodius sit quam olim fuissent distincti; nam tunc necesse ex alterius agro partem aliquam alterius agri domino adjudicari: quo casu, conveniens est ut is alteri certa pecunia debeat condemnari. Eo quoque nomine condemnandus est quisque hoc judicio, quod forte circa fines aliquid malitiose commisit, verbi gratia, quia lapides

finales furatus est, vel arbores finales excidit. Contumaciæ quoque nomine quisque eo judicio condemnatur, veluti si quis, jubente judice, metiri agros passus non fuerit.

7. ¶ Quod autem istis judiciis alicui adjudicatum fuerit, id statim ejus fit cui adjudicatum est.

DE PUBLICIS JUDICIIS.

TITULUS XVIII.

PUBLICA judicia neque per actiones ordinantur, neque omnino quicquam simile habent [cum] cæteris judiciis de quibus locuti sumus; magnaue diversitas eorum est et in instituendo et in exercendo.

1. ¶ Publica autem dicta sunt, quod cuivis ex populo executio eorum plerumque datur.

2. ¶ Publicorum judiciorum quædam capitalia sunt, quædam non capitalia. Capitalia dicimus quæ ultimo supplicio afficiunt [homines], vel [etiam] aquæ et ignis interdictione, vel deportatione, vel metallo. Cætera, si quam infamiam irrogant, cum damno pecuniario: hæc publica quidem sunt, non tamen capitalia.

3. ¶ Publica autem judicia hæc sunt, lex Julia majestatis, quæ in eos qui contra imperatorem, vel rempublicam aliquid moliti sunt, suum vigorem extendit. Cujus poena animæ amissionem sustinet, et memoria rei etiam post mortem damnatur.

4. ¶ Item lex Julia de adulteriis coërcendis, quæ non solum temeratores alienarum nuptiarum gladio punit, sed et eos qui cum masculis nefandam libidinem exercere audent. Sed, eadem lege Julia, etiam stupri flagitium punitur, cum quis sine vi, vel virginem, vel viduam

honeste viventem, stupraverit. Poenam autem eadem lex irrogat stupratoris, si honesti sunt, publicationem partis dimidiæ bonorum; si humiles, corporis coërcitionem, cum relegatione.

5. ¶ Item lex Cornelia de sicariis, quæ homicidas ultore ferro persequitur, vel eos qui hominis occidendi causa cum telo ambulant. Telum autem (ut Caius noster, ex interpretatione legum duodecim tabularum, scriptum reliquit) vulgo quidem id appellatur quod ab arcu mittitur, sed et omne significat quod manu cujusque jacitur: sequitur ergo ut lignum, et lapis, et ferrum, hoc nomine contineatur, dictum ab eo quod in longinquum mittitur, [à] græca voce *τηλὲ* figuratum. Et [sic] hanc significationem invenire possumus et in græco nomine; nam quod nos telum appellamus, illi *βέλος* appellant. Admonent nos epigrammata in Xerolopho urbis faustissimæ scripta, *Καὶ τὰ βέλη ὁμῶς ἐφέρετο, λόγχοι, τοξούματα, σφινδόναι, πλείστοι δὲ καὶ λίθοι*, id est, et hujusmodi tela simul ab eis ferebantur: lanceæ, spicula, fundæ, plurimi autem et lapides. Sicarii autem appellantur à sica, quod significat ferreum cultrum. Eadem lege et venefici capite damnantur qui artibus odiosis, tam venenis quam susurris magicis, homines occiderint, vel mala medicamenta publice vendiderint.

6. ¶ Alia deinde lex asperrimum crimen nova poena persequitur, quæ Pompeia de parricidiis vocatur: qua cavetur ut si quis parentis, aut filii, aut omnino adfinitatis ejus quæ nuncupatione parentum continetur, fata præparaverit (sive clam, sive palam id ausus fuerit), [nec non is cujus dolo malo id factum est, vel conscius criminis existit, licet extraneus sit], poena parricidii puniatur, et neque gladio, neque ignibus, neque ulli alii

solemni poenæ subjiatur; sed, insutus culleo cum cane, et gallo gallinaceo, et vipera, et simia, et inter eas ferales angustias comprehensus (secundum quod regionis qualitas tulerit), vel in vicinum mare, vel in amnem projiciatur, ut omnium elementorum usu vivus carere incipiat, et ei cœlum superstiti, et [terra], mortuo auferatur. Si quis autem alias cognatione vel adfinitate personas conjunctas necaverit, poenam legis Corneliæ de sicariis sustinebit.

7. ¶ Item lex Cornelia de falsis, quæ etiam testamentaria vocatur, poenam irrogat ei qui testamentum, vel aliud instrumentum falsum scripserit, signaverit, recitaverit, subjecerit, vel signum adulterinum fecerit, sculperit, expresserit, sciens, dolo malo. Ejusque legis poena in servos ultimum supplicium est, (quod etiam in lege de sicariis et veneficis servatur); in liberos vero, deportatio.

8. ¶ Item lex Julia de vi publica seu privata, adversus eos exoritur qui vim vel armatam, vel sine armis commiserint. Sed si quidem armata vis arguatur, deportatio ei ex lege Julia de vi publica irrogatur; si vero sine armis, in tertiam partem bonorum [suorum] publicatio imponitur. Sin autem per vim raptus virginis, vel viduæ, vel sanctimonialis, vel alterius, fuerit perpetratus; tunc et raptores, et ii qui opem [huic] flagitio dederunt, capite puniuntur, secundum nostræ constitutionis definitionem, ex qua hoc apertius possibile est scire.

9. ¶ Item lex Julia peculatus eos punit qui publicam pecuniam, vel rem sacram, vel religiosam furati fuerint. Sed si quidem ipsi judices tempore administrationis publicas pecunias subtraxerint, capitali animadversione puniuntur; et non solum hi, sed etiam qui ministerium

eis ad hoc exhibuerint, vel qui subtractas ab his, scientes, susceperint. Alii vero qui in hanc legem inciderint, poenæ deportationis subjungentur.

10. ¶ Est et inter publica judicia, lex Flavia de plagiaris, quæ interdum capitis poenam ex sacris constitutionibus irrogat, interdum leviolem.

11. ¶ Sunt præterea publica judicia, lex Julia de ambitu, lex Julia repetundarum, et lex Julia de annona, et lex Julia de residuis, quæ de certis capitulis loquuntur, et animæ quidem amissionem non irrogant, aliis autem poenis eos subjiçunt qui præcepta earum neglexerint. Sed de publicis judiciis hæc exposuimus, ut vobis possibile sit summo digito, et quasi per indicem, ea tetigisse; alioqui diligentior eorum scientia vobis ex latioribus Digestorum seu Pandectarum libris, Deo propitio, adventura est.

INSTITUTIONUM FINIS.

DE VERBORUM

SIGNIFICATIONE.

SI QUIS.

1. *Ulpianus*, lib. j ad Edictum.

VERBUM hoc, *si quis*, tam masculos quam foeminas complectitur.

URBS ROMA. — MAJOR PARS DIEI.

2. *Paulus*, lib. j ad Edictum.

Urbis appellatio, muris; Romæ autem continentibus ædificiis finitur, quod latius patet.

1. Cujusque diei major pars est horarum septem primarum diei, non supremarum.

VIGINTI MILLIA DIURNA. — HÆREDITAS.

3. *Ulpianus*, lib. ij ad Edictum.

Itinere faciendo, viginti millia passuum in dies singulos peragenda, sic sunt accipienda, ut, si post hanc dinumerationem, minus quam viginti millia supersint, integrum diem occupent: veluti viginti unum millia sunt passus, biduum eis attribuetur. Quæ dinumeratio ita demum facienda erit, si de die non conveniat.

1. Ejus qui apud hostes decessit, dici hæreditas non potest qui servus decessit.

NOMEN.

4. *Paulus*, lib. j ad Edictum.

Nominis appellatione, rem significari Proculus ait.

RES. — PECUNIA. — OPUS.

5. *Idem*, lib. ij ad Edictum.

Rei appellatio latior est quam pecuniæ, quæ etiam ea, quæ extra computationem patrimonii nostri sunt, continet, cum pecuniæ significatio ad ea referatur quæ in patrimonio sunt.

1. ¶ Opere locato, conducto. His verbis Labeo significari ait id opus quod Græci ἀποτέλεσμα vocant, [non ἔργον], id est, ex opere facto corpus aliquod perfectum.

NOMEN REUS. — EX LEGIBUS.

6. *Ulpianus*, lib. iij ad Edictum.

Nominis et rei appellatio, ad omnem contractum et obligationem pertinet.

1. ¶ Verbum *ex legibus*, sic accipiendum est, tam ex legum sententia quam ex verbis.

SPONSIO.

7. *Paulus*, lib. ij ad Edictum.

Sponsio appellatur, non solum quæ per sponsus interrogationem fit, sed omnis stipulatio promissioque.

OPORTEBIT. — ACTIO.

8. *Idem*, lib. iij ad Edictum.

Verbum *oportebit*, tam præsens quam futurum tempus significat.

1. ¶ Actionis verbo non continetur exceptio.

PERISSE.

9. *Ulpianus*, lib. v ad Edictum.

Marcellus apud Julianum notat, verbo *perisse* et scissum et fractum contineri, et vi raptum.

CREDITOR.

10. *Ulpianus*, lib. vj ad Edictum.

Creditores accipiendos esse constat eos quibus debetur, ex quacunque actione; vel persecutione, vel jure civili, sine ulla exceptionis perpetuæ remotione; vel honorario; vel exordinato; sive pure, sive in diem; vel sub conditione. Quod si natura debeatur, non sunt loco creditorum. Sed si non sit mutua pecunia, sed contractus, creditores accipiuntur.

11. *Gaius*, lib. j ad Edictum provinciale.

Creditorum appellatione, non hi tantum accipiuntur qui pecuniam crediderunt, sed omnes quibus ex qualibet causa debetur.

MINUS SOLVERE.

12. *Ulpianus*, lib. vj ad Edictum.

[Et] si cui, ex empto, vel ex locato, vel ex alio ullo debetur. Sed etsi ex delicto debeatur, mihi videtur posse creditoris loco accipi. Quod si, ex populari causa, ante litis contestationem recte dicitur creditoris loco non esse, postea esse.

1. ¶ Minus solvit qui tardius solvit; nam et tempore minus solvitur.

MULIER. — ABESSE, et DESINERE ABESSE.

13. *Idem*, lib. vij ad Edictum.

Mulieris appellatione, etiam virgo viri potens continetur.

1. ¶ Res abesse videntur (ut Sabinus ait, et Pedius probat) etiam hæ quarum corpus manet, forma mutata est; et ideo, si corruptæ redditæ sint, vel transfiguratæ, videri abesse, quoniam plerumque plus est in manus pretio quam in re.

2. ¶ Desinere autem abesse res tunc videtur, cum sic redit in potestatem, ne amittere [ejus] possessionem possimus.

3. ¶ Ob hoc, quod furto pridem subtracta est, abest et ea res quæ in rebus humanis non est.

AMITTERE.

14. *Paulus*, lib. vij ad Edictum.

Labeo et Sabinus existimant, si vestimentum scissum reddatur, vel res corrupta reddita sit, veluti scyphi collisi, aut tabula rasa pictura, videri rem abesse, quoniam earum rerum pretium non in substantia, sed in arte sit positum. Item, si dominus rem, quæ furto sibi aberat, ignorans emerit, recte dicitur res abesse, etiamsi postea id ita esse scierit, quia videtur res ei abesse cui pretium abest.

1. ¶ Rem amisisse videtur, qui adversus nullum ejus persequendæ actionem habet.

PUBLICUM, PUBLICANUS.

15. *Ulpianus*, lib. x ad Edictum.

Bona civitatis abusive publica dicta sunt: sola enim ea publica sunt quæ populi romani sunt.

16. *Caius*, lib. iij ad Edictum [provinciale].

Eum qui vectigal populi romani conductum habet, publicanum appellamus; [nam] publica appellatio in compluribus causis ad populum romanum respicit: civitates enim privatorum loco habentur.

PUBLICUM VECTIGAL.

17. *Ulpianus*, lib. x ad Edictum.

Inter publica habemus non sacra, nec religiosa, nec quæ publicis usibus destinata sunt; sed si qua sunt civitatum velut bona; sed peculia servorum civitatum proculdubio publica habentur.

1. ¶ Publica vectigalia intelligere debemus, ex quibus vectigal fiscus capit: quale est vectigal portus, vel venalium rerum, item salinarum, et metallorum, et picariarum.

MUNUS. — MUNIFICUS SEU MUNIFEX. — MUNICEPS.

18. *Paulus*, lib. ix ad Edictum.

Munus tribus modis dicitur. Uno, donum; et inde munera dici, dari, mittive. Altero, onus, quod cum remittatur, vacationem militiæ munerisque præstat; inde immunitatem appellari. Tertio, officium; unde munera militaria, et quosdam milites munificos vocari. Igitur municipes dici, quod munera civilia capiant.

AGERE. — GERERE. — CONTRAHERE.

19. *Ulpianus*, lib. xj [ad Edictum].

Labeo, libro primo prætoris urbani, definit, quod quædam agantur, quædam gerantur, quædam contrahantur. Et actum quidem generale verbum esse, sive verbis, sive re quid agatur, ut in stipulatione vel numeratione. Contractum autem ultro citroque obligationem, quod Græci *συνάλλαγμα* vocant, veluti emptionem, venditionem, locationem, conductionem, societatem. Gestum rem significare sine verbis factam.

20. *Idem*, lib. xij [ad Edictum].

Verba *contraxerunt*, *gesserunt*, non pertinent ad testandi jus.

BONA.

21. *Paulus*, lib. xj [ad Edictum].

Princeps, bona concedendo, videtur etiam obligationes concedere.

RESTITUERE. — EXHIBERE.

22. *Caius*, lib. iv [ad Edictum provinciale].

Plus est in restitutione quam in exhibitione; nam,

exhibere, est præsentiā corporis præbere; restituere, est etiam possessorem facere, fructusque reddere: pleraque præterea restitutionis verbo continentur.

RES.

23. *Ulpianus*, lib. xiv [ad Edictum].

Rei appellatione et causæ et jura continentur.

HÆREDITAS.

24. *Gaius*, lib. vj ad Edictum provinciale.

Nihil est aliud hæreditas quam successio in universum jus quod defunctus habuit.

NOSTRUM et MEUM. — PARS.

25. *Paulus*, lib. xxj [ad Edictum].

Recte dicimus eum fundum totum nostrum esse, etiam cum ususfructus alienus est, quia ususfructus non domini pars, sed servitutis sit, ut via et iter; nec falso dici [totum] meum esse, cujus non potest ulla pars dici alterius esse: hoc et *Julianus*, et est verius.

1. ¶ *Quintus Mucius* ait partis appellatione rem pro indiviso significari; nam quod pro diviso nostrum sit, id non partem, sed totum esse. *Servius* non ineleganter partis appellatione utrumque significari.

26. *Ulpianus*, lib. xvj [ad Edictum].

Partum non esse partem rei furtivæ *Scaevola*, libro undecimo Quæstionum, scribit.

AGER. — STIPENDIUM, TRIBUTUM.

27. *Idem*, lib. xvij [ad Edictum].

Ager est locus qui sine villa est.

1. ¶ Stipendium à stipe appellatum est, quod per stipes, id est, modica æra, colligatur. Idem hoc etiam tributum appellari *Pomponius* ait. Et sane appellatur à tributione tributum, vel ex eo quod militibus tribuatur.

ALIENATIO. — ORATIO SOLUTA.

28. *Paulus*, lib. xxj [ad Edictum].

Alienationis verbum etiam usucapionem continet; vix est enim ut non videatur alienare qui patitur usucapi. Eum quoque alienare dicitur qui, non utendo, amisit servitutes. Qui occasione acquirendi non utitur, non intelligitur alienare: veluti qui hæreditatem omittit, aut optionem, intra certum tempus datam, non amplectitur.

1. ¶ Oratio quæ neque conjunctionem neque disjunctionem habet, ex mente pronuntiantis, vel disjuncta vel conjuncta accipitur.

CONJUNCTIO.

29. *Idem*, lib. lxvj [ad Edictum].

Conjunctionem enim nonnunquam pro disjunctione accipi, Labeo ait; ut in illa stipulatione: *Mihi hæredique meo, te hæredemque tuum.*

SILVA CÆDUA. — STIPULA ILLECTA. — NOVALE.

TERRA INTEGRA. — GLANS CADUCA. — SILVA PASCUA.

30. *Gaius*, lib. vij ad Edictum [provinciale].

Silva cædua est (ut quidam putant) quæ in hoc habetur ut cæderetur. Servius, eam esse quæ succisa rursus ex stirpibus aut radicibus renascitur.

1. ¶ Stipula illecta est spicæ in messe dejectæ, necdum lectæ, quas rustici, cum vacaverint, colligunt.

2. ¶ Novalis est terra præcisa quæ anno cessavit, quam Græci *νέανισ* vocant.

3. ¶ Integra autem est in quam nondum dominus, pascendi gratia, pecus immisit.

4. ¶ Glans caduca est quæ ex arbore cecidit.

5. ¶ Pascua silva est quæ pastui pecudum destinata est.

PRATUM.

31. *Ulpianus*, lib. xviiij ad Edictum.

Pratum est in quo ad fructum percipiendum falce duntaxat opus est, ex eo dictum quod paratum sit ad fructum capiendum.

MINUS SOLUTUM.

32. *Paulus*, lib. xxiv [ad Edictum].

Minus solutum intelligitur, etiamsi nihil esset solutum.

PALAM.

33. *Ulpianus*, lib. xxj ad Edictum.

Palam est coram pluribus.

ACTIO.

34. *Paulus*, lib. xxiv [ad Edictum].

Actionis verbo etiam persecutio continetur.

RESTITUERE.

35. *Idem*, lib. xvij [ad Edictum].

Restituere autem is intelligitur, qui simul et causam actori reddit quam is habiturus esset, si statim iudicii accepti tempore res ei reddita fuisset, id est, et usucapionis causam et fructum.

LIS.

36. *Ulpianus*, lib. xxiiij [ad Edictum].

Litis nomen omnem actionem significat, sive in rem sive in personam sit.

OPORTERE.

37. *Paulus*, lib. xxvj [ad Edictum].

Verbum *oportere* non ad facultatem iudicis pertinet, qui potest vel pluris vel minoris condemnare, sed ad veritatem refertur.

OSTENTUM, Φαντάσματα.

38. *Ulpianus*, lib. xxv [ad Edictum].

Ostentum Labeo definit, omne contra naturam cuiusque rei genitum factumque. Duo genera [autem] sunt ostentorum: unum, quoties quid contra naturam nascitur, tribus manibus forte aut pedibus, aut qua alia parte corporis quæ naturæ contraria est; alterum, cum quid prodigiosum videtur, quæ Græci Φαντάσματα, id est, *visiones*, vocant.

SUBSIGNARE. — BONA. — DETESTARI. — INCERTUS
POSSESSOR.

39. *Paulus*, lib. liij [ad Edictum].

Subsignatum dicitur quod ab aliquo subscriptum est; nam veteres subsignationis verbo pro adscriptione uti solebant.

1. ¶ Bona intelliguntur cuiusque quæ, deducto ære, alieno supersunt.

2. ¶ Detestari est absenti denunciare.

3. ¶ Incertus possessor est quem ignoramus.

DETESTATIO. — SERVI. — FAMILIA.

40. *Ulpianus*, lib. lvj.

Detestatio est denuntiatio facta cum testatione.

1. ¶ Servi appellatio etiam ad ancillam refertur.

2. ¶ Familiæ appellatione liberi quoque continentur.

3. ¶ Unicus servus familiæ appellatione non continetur. Ne duo quidem familiam faciunt.

ARMA.

41. *Gaius*, lib. xxj ad Edictum provinciale.

Armorum appellatio non utique scuta, et gladios, et galeas significat, sed et fustes et lapides.

PROBRUM. — OPPROBRIUM.

42. *Ulpianus*, [lib. lvij] ad Edictum.

Probrum et opprobrium, id est, probra quædam natura turpia sunt, quædam civiliter, et quasi more civitatis. Utpote furtum, adulterium, natura turpe est; enimvero tutelæ damnari, hoc non natura probrum est, sed more civitatis. Nec enim natura probrum est quod potest etiam in hominem idoneum incidere.

VICTUS.

43. *Idem*, lib. lvij [ad Edictum].

Verbo *victus* continentur quæ esui, potuique, cultuique corporis, quæque ad vivendum homini necessaria sunt. Vestem quoque victus habere vicem Labeo ait.

44. *Gaius*, lib. xxij [ad Edictum provinciale].

Et cætera quibus tuendi, curandive corporis nostri gratia utimur, ea appellatione significantur.

STRATUM. — STRAGULUM. — VICTUS.

45. *Ulpianus*, [lib. lvij] ad Edictum.

In stratum omne vestimentum contineri quod injiciatur Labeo ait; neque enim dubium est quin stragula vestis sit omne pallium *περίσπασμα*. In victum ergo vestem accipiemus, non stragula; in stratu, omnem stragulam vestem.

PRONUNCIARE. — STATUERE. — MATERFAMILIAS.

46. *Idem*, lib. l [ad Edictum].

Pronuntiatum et statutum idem potest; promiscue enim et pronuntiasse et statuuisse solemus dicere eos qui jus habent cognoscendi.

1. ¶ Matremfamilias accipere debemus eam quæ non inhoneste vixit. Matrem enim familias à cæteris foeminis mores discernunt atque separant. Proinde nihil intererit

nupta sit an vidua, ingenua sit an libertina; nam neque nuptiæ, neque natales faciunt matrem familias, sed boni mores.

LIBERATIO.

47. *Paulus*, lib. lvj ad Edictum.

Liberationis verbum eandem vim habet quam solutionis.

SOLUTUS.

48. *Gaius*, libro ad Edictum prætoris urbani, titulo

Qui neque sequantur, neque ducantur.

Solutum non intelligimus eum qui, licet vinculis levatus sit, manibus tamen tenetur; ac ne eum quidem intelligimus solutum, qui in publico sine vinculis servatur.

BONA.

49. *Ulpianus*, lib. lix ad Edictum.

Bonorum appellatio aut naturalis aut civilis est. Naturaliter bona ex eo dicuntur quod beant, hoc est, beatos faciunt: beare est prodesse. In bonis autem nostris computari sciendum est, non solum quæ dominii nostri sunt, sed et si bona fide à nobis possideantur, vel superficiaria sint. Æque bonis adnumerabitur, etiam si quid est in actionibus, petitionibus, persecutionibus; nam hæc omnia in bonis esse videntur.

NURUS.

50. *Idem*, lib. lxj ad Edictum.

Nurus appellatio etiam ad pronurum, et ultra porrigenda est.

PARENS.

51. *Gaius*, lib. xxij ad Edictum provinciale.

Appellatione parentis, non tantum pater, sed etiam

avus, et proavus, et deinceps omnes superiores continentur, sed et mater, et avia, et proavia.

PATRONUS.

52. *Ulpianus*, lib. lxj [ad Edictum].

Patroni appellatione et patrona continetur.

DE CONJUNCTIS ET DISJUNCTIS, seu SEPARATIS

ET SOLUTIS.

53. *Paulus*, lib. [lix] ad Edictum.

Sæpe ita comparatum est ut conjuncta pro disjunctis accipiantur, et disjuncta pro conjunctis, interdum soluta pro separatis. Nam, cum dicitur apud veteres, *agnatorum gentiliumque*, pro separatione accipitur. At cum dicitur, *super pecunia tutelave sua*, tutor separatim sine pecunia dari non potest. Et cum dicimus, *quod dedi aut donavi*, utraque continemus. Cum vero dicimus, *quod eum dare facere oportet*, quodvis eorum sufficit probare. Cum vero dicit prætor, *Si donum, munus, operas redemerit*, si omnia imposita sunt, certum est omnia redimenda esse; ex re ergo pro conjunctis habentur: si quædam imposita sunt, cætera non desiderabuntur.

I. ¶ Item dubitatum, illa verba, *ope, consilio*, quemadmodum accipienda sunt, sententiæ conjungentium aut separantium? Sed verius est quod et Labeo ait, separatim accipienda, quia aliud factum est ejus qui ope, aliud ejus qui consilio furtum facit; sic enim alii condici potest, alii non potest. Et sane, post veterum auctoritatem, eo perventum est ut nemo ope videatur fecisse, nisi et consilium malignum habuerit; nec consilium habuisse noceat, nisi et factum secutum fuerit.

CONDITIONALIS CREDITOR.

54. *Ulpianus*, lib. lxiij [ad Edictum].

Conditionales creditores dicuntur et hi quibus nondum competit actio. Est autem competitura, vel qui spem habent ut competat.

CREDITOR.

55. *Paulus*, lib. xvj brevis Edicti.

Creditor autem is est qui exceptione perpetua summo-
veri non potest ; qui autem temporalem exceptionem
timet, similis est conditionali creditori.

COGNOSCERE INSTRUMENTA. — DISPUNGERE. — LIBERI.

56. *Ulpianus*, lib. lxiij [ad Edictum].

Cognoscere instrumenta, est relegere et recognoscere ;
dispungere, est conferre accepta et data.

1. ¶ Liberorum appellatione continentur non tantum
qui sunt in potestate, sed omnes qui sui juris sunt, sive
virilis, sive foeminini sexus sunt, exve foeminini sexus
descendentes.

MAGISTER. — MAGISTRATUS. — PERSEQUI.

57. *Paulus*, lib. lix [ad Edictum].

Cui præcipua cura rerum incumbit, et qui magis quam
cæteri diligentiam et sollicitudinem rebus quibus præ-
sunt, debent, hi magistri appellantur. Quinetiam ipsi
magistratus per derivationem à magistris cognominan-
tur : unde etiam cujuslibet disciplinæ præceptores, ma-
gistros appellari à monendo, vel monstrando.

1. ¶ Persequi videtur et qui satis accepit.

ACTA. — GESTA. — NOSTRI LIBERTI.

58. *Gaius*, lib. xxiv ad Edictum provinciale.

Licet inter gesta et facta videtur quædam esse subtilis

differentia, attamen κατὰ χρεῖαν, id est, abusive, nihil inter factum et gestum interest.

1. ¶ Paternos liberos recte videmur dicere nostros liberos: liberorum liberos non recte nostros liberos dicimus.

PORTUS. — ANGIPORTUM.

59. *Ulpianus*, lib. lxxviii [ad Edictum].

Portus appellatus est conclusus locus, quo importantur merces et inde exportantur, eaque nihilominus statio est conclusa atque munita; inde angiportum dictum est.

LOCUS. — FUNDUS.

60. *Idem*, lib. lxxix [ad Edictum].

Locus est non fundus, sed portio aliqua fundi: fundus autem integrum aliquid est, et plerumque sine villa locum accipimus. Cæterum adeo opinio nostra et constitutio locum à fundo separat, ut et modicus possit fundus dici, si fundi animo eum habuimus. Non etiam magnitudo locum à fundo separat, sed nostra affectio; et quælibet portio fundi poterit fundus dici, si jam hoc constituerimus, necnon et fundus locus constitui potest; nam, si eum alii adjunxerimus fundo, locus fundi efficietur.

1. ¶ Loci appellationem non solum ad rustica, verum ad urbana quoque prædia pertinere Labeo scribit.

2. ¶ Sed fundus quidem suos habet fines; locus vero latere potest quatenus determinetur et definiatur.

SATISDATIO.

61. *Paulus*, lib. lxxv [ad Edictum].

Satisfactionis appellatione interdum etiam repromissio continebitur, qua contentus fuit is cui satisfactio debebatur.

TIGNUM.

62. *Gaius*, lib. xxvj ad Edictum provinciale.

Tigni appellatione, in lege duodecim tabularum, omne genus materiæ ex qua ædificia constant, significatur.

PENES. — APUD.

63. *Ulpianus*, [lib. lxxj ad Edictum].

Penes te amplius est quam *apud te*; nam *apud te* est quod qualiter qualiter à te teneatur; *penes te* est quod quodammodo possidetur.

INTESTATUS.

64. *Paulus*, lib. lxvij ad Edictum.

Intestatus est, non tantum qui testamentum non facit, sed etiam cujus ex testamento hæreditas adita non est.

HÆRES.

65. *Ulpianus*, lib. lxxij ad Edictum.

Hæredis appellatio, non solum ad proximum hæredem, sed et ad ulteriores refertur; nam et hæredis hæres, et deinceps hæredis appellatione continetur.

MERX.

66. *Idem*, lib. lxxiv ad Edictum.

Mercis appellatio ad res mobiles tantum pertinet.

ALIENATUM. — VENDITUM. — DONATIO.

67. *Idem*, [lib. lxxvj ad Edictum].

Alienatum non proprie dicitur quod adhuc in dominio venditoris manet; *venditum* tamen recte dicitur.

1. ¶ Donationis verbum, simpliciter loquendo, omnem donationem comprehendisse videtur, sive mortis causa, sive non mortis causa fuerit.

ARBITRATU ALICUJUS FIERI.

68. *Ulpianus*, lib. lxxvij ad Edictum.

Illa verba, *arbitratu Lucii Titii fieri*, jus significant, et in servum non cadunt.

DE DOLI CLAUSULA.

69. *Idem*, lib. lxxviii ad Edictum.

Hæc verba, *Cui rei dolus malus aberit, afuerit*, generaliter comprehendunt omnem dolum, quicumque in hanc rem admissus est, de qua stipulatio est interposita.

HÆRES. — IS AD QUEM EA RES PERTINET.

70. *Paulus*, lib. lxxiiij, [ad Edictum].

Sciendum est hæredem etiam per multas successiones accipi; nam paucis speciebus hæredis appellatio proximum continet. Veluti in substitutione impuberis, *Quisquis mihi hæres erit, idem filio hæres esto*, ubi hæredis hæres non continetur, quia incertus est. Item, in lege Ælia Sentia, filius hæres proximus potest libertum paternum ut ingratum accusare, non etiam si hæredi hæres exstiterit. Idem dicitur in operarum exactione, ut filius hæres exigere possit, non ex successione effectus.

1. ¶ Verba hæc, *Is ad quem ea res pertinet*, sic intelliguntur ut qui in universum dominium, vel jure civili, vel jure prætorio succedit, contineatur.

CAPERE. — ACCIPERE. — PERVENISSE. — HIS REBUS

RECTE PRÆSTARI.

71. *Ulpianus*, lib. lxx ad Edictum.

Aliud est capere, aliud accipere. Capere cum effectu accipitur. Accipere est, si quis non accepit, ut habeat; ideoque non videtur quis capere quod erit restitutus, sicut pervenisse proprie illud dicitur quod est remansurum.

i. ¶ Hæc verba, *his rebus recte præstari*, hoc significant ne quid periculum vel damnum ex ea re stipulator sentiret.

PES.

72. *Paulus*, lib. lxxvj ad [Edictum].
Appellatione rei pars etiam continetur.

RECTE RESTITUIT.

73. *Ulpianus*, lib. lxxx [ad Edictum].

Hæc verba in stipulatione posita, *eam rem recte restitui*, fructus continent. *Recte* enim verbum pro viri boni arbitrio est.

ORNAMENTUM.

74. *Paulus*, lib. ij ad Edictum ædilium curulium:

Signatorius annulus, ornamenti appellatione non continetur.

RESTITUERE.

75. *Idem*, lib. [1 ad Edictum].

Restituere is videtur qui id restituit quod habiturus esset actor, si controversia ei facta non esset.

DARE.

76. *Idem*, lib. [1j ad Edictum].

Dedisse intelligendus est etiam is qui permutavit vel compensavit.

FRUGES. — FRUMENTUM.

77. *Idem*, [lib. xlix ad Edictum].

Frugem pro reditu appellari, non solum [quod] frumentis aut leguminibus, verum et quod ex vino, silvis cæduis, cretifodinis, lapidicinis capitur. Julianus scribit fruges omnes esse quibus homo vescatur, falsum esse; non enim carnem, aut aves ferasve, aut poma, fruges dici. Frumentum autem id esse quod arista se teneat,

recte Gallum definisse. Lupinum vero et fabam fruges potius dici, quia non arista sed siliqua continentur, quæ Servius apud Alfenum in frumento contineri putat.

POSSESSIO.

78. *Paulus*, lib. iij ad Plautium.

Interdum proprietatem quoque verbum possessionis significat, sicut in eo qui possessiones suas legasset, responsum est.

DE IMPENSIS NECESSARIIS, aut UTILIBUS, aut

VOLUPTUARIIS.

79. *Idem*, lib. vj ad Plautium.

Impensæ necessariæ sunt, quæ, si factæ non sint, res aut peritura aut deterior futura sit.

1. ¶ Utiles impensas esse Fulcinius ait quæ meliorem dotem faciant, [non] deteriore esse non sinant, ex quibus reditus mulieri adquiratur, sicut arbusti pastinatione ultra quam necesse fuerat; item doctrinam puerorum, quorum nomine onerari mulierem ignorantem vel invitam non oportet, ne cogatur fundo aut mancipiis carere. In his impensis et pistrinum, et horreum insulæ dotali adjectum, plerumque dicemus.

2. ¶ Voluptuariæ sunt quæ speciem duntaxat ornant, non etiam fructum augent, ut sunt viridia, et aquæ salientes, incrustationes, loricationes, picturæ.

DE PETITIONE LEGATORUM.

80. *Idem*, lib. x ad Plautium.

In generali repetitione legatorum etiam datæ libertates continentur, ex mente legis duodecim tabularum.

RESTITUERE.

81. *Idem*, lib. x ad Plautium.

Cum prætor dicat ut opus factum restituatur, etiam

damnum datum actor consequi debet ; nam verbo restitutionis omnis utilitas actoris continetur.

AMPLIUS. — MINUS.

82. *Paulus*, lib. xiv ad *Plautium*.

Verbum *amplius* ad eum quoque pertinet cui nihil debetur ; sicuti ex contrario minus solutum videtur , etiam si nihil esset exactum.

BONA.

83. *Javolenus*, lib. v ex *Plautio*.

Proprie bona dici non possunt , quæ plus incommodi quam commodi habent.

FILIUS.

84. *Paulus*, [lib. ij ad *Vitellium*].

Filii appellatione omnes liberos intelligimus.

COLLEGIUM.

85. *Marcellus*, lib. j *Digestorum*.

Neratius priscus tres facere existimat collegium ; et hoc magis sequendum est.

JURA PRÆDIORUM.

86. *Celsus*, lib. v *Digestorum*.

Quid aliud sunt jura prædiorum quam prædia qualiter se habentia , ut bonitas , salubritas , amplitudo ?

URBS. — ROMA.

87. *Marcellus*, lib. xij *Digestorum*.

Ut *Alfenus* ait , urbs est Roma quæ muro cingeretur ; Roma est etiam qua continenti ædificia essent : nam Romam non muro tenus existimari , ex consuetudine quotidiana posse intelligi , cum diceremus Romam nos ire , etiam si extra urbem habitaremus.

88. *Celsus*, lib. xviii Digestorum.

Tantum quisque pecuniæ relinquit, quantum ex bonis ejus refici potest: sic dicimus, centies aureorum habere, qui tantum in prædiis cæterisque similibus rebus habeat. Non idem est in fundo alieno legato, quanquam is hæreditaria pecunia parari potest; neque quisquam eum qui pecuniam numeratam habet, habere dicit quicquid ex ea parari potest.

DE BOBUS. — DUM NUPTA ERIT. — EDERE RATIONES.

— REDDERE RATIONES.

89. *Pomponius*, lib. vi ad Sabinum.

Boves magis armentorum quam jumentorum generis appellantur.

1. ¶ Hoc sermone, *dum nupta erit*, primæ nuptiæ significantur.

2. ¶ Inter edere et reddi rationes, multum interest: nec is qui edere jussus sit, reliquum reddere debet; nam et argentarius edere rationem videtur, etiamsi quod reliquum sit apud eum non solvat.

UTI OPTIMÆ MAXIMÆQUE SUNT.

90. *Ulpianus*, lib. xxvii ad Sabinum.

Qui uti optimæ maximæque sunt, ædes tradit; non hoc dicit servitutem illis deberi, sed illud solum, ipsas ædes liberas esse, hoc est, nulli servire.

MEUM. — TUUM.

91. *Paulus*, lib. ii Fideicommissorum.

Meorum et tuorum appellatione, actiones quoque contineri dicendum est.

PROXIMUS. — SUPREMUS.

92. *Paulus*, lib. vij [Quæstionum].

Proximus est cui nemo antecedit; supremus est quem nemo sequitur.

MOVENTIA. — MOBILIA.

93. *Celsus*, lib. xix Digestorum.

Moventium, item mobilium appellatione idem significamus, si tamen apparet defunctum animalia duntaxat, quia se ipsa moverent, moventia vocasse: quod verum est.

REDDERE.

94. *Idem*, lib. xx Digestorum.

Verbum reddendi quanquam significatum habet retro dandi, recipit tamen et per se dandi significationem.

RELIQUI.

95. *Marcellus*, lib. xiv Digestorum.

Potest reliquorum appellatio et universos significare.

LITTUS. — PRÆDIA ALIQUORUM.

96. *Celsus*, lib. xxv Digestorum.

Littus est quousque maximus fluctus à mari pervenit; idque Marcum Tullium aiunt, cum arbiter esset, primum constituisse.

1. ¶ Prædia dicimus aliquorum esse, non utique communiter habentium ea, sed [vel] alio aliud habente.

PECUNIA.

97. *Idem*, lib. xxxij Digestorum.

Cum stipulamur, *Quanta pecunia ex hæreditate Titii ad te pervenerit*, res ipsas quæ pervenerunt non pretia earum spectare videmur.

DE BISSEXTO, et MENSE INTERCALARI.

98. *Celsus*, lib. xxxix Digestorum.

Cum bissextum kalendis est, nihil refert [utrum] priore an posteriore die quis natus sit, et deinceps sextum kalendas ejus natalis dies est; nam id biduum pro uno die habetur, sed posterior dies intercalatur, non prior, ideo quo anno intercalatum non est, sexto kalendas natus, cum bissextum kalendis est, priorem diem natalem habet.

1. ¶ Cato putat mensem intercalarem addititium esse, omnesque ejus dies pro momento temporis observat, extremoque diei mensis februarii attribuit Quintus Mucius.

2. ¶ Mensis autem intercalaris constat ex diebus viginti octo.

NOTIO. — CONTINENTES PROVINCIAE. —

DE INSTRUMENTIS.

99. *Ulpianus*, lib. iiij de Officio consulis.

Notionem accipere possumus, et cognitionem et jurisdictionem.

1. ¶ Continentes provincias accipere debemus eas quæ Italiae junctæ sunt, utputa Galliam; sed et provinciam Siciliam magis inter continentes accipere nos oportet, quæ modico freto Italia dividitur.

2. ¶ Instrumentorum appellatione quæ comprehendantur per quam difficile erit separare; quæ enim proprie sint instrumenta, propter quæ dilatio danda sit, inde dignoscemus si in præsentiam personæ quæ instruere possit, dilatio petatur: puta qui actum gessit, licet in servitute, vel qui actor fuit constitutus, putem videri instrumentorum causa peti dilationem.

SPECIOSÆ PERSONÆ.

100. *Ulpianus*, lib. ij de Officio consulis.

Speciosas personas accipere debemus clarissimās personas utriusque sexus; item eorum quæ ornamentis senatoriis utuntur.

STUPRUM. — ADULTERIUM. — DIVORTIUM.

— REPUDIUM. — MORBUS. — VITIUM. — SERVUS.

101. *Modestinus*, lib. ix Differentiarum.

Inter stuprum et adulterium hoc interesse quidam putant, quod adulterium in nuptam, stuprum in viduam committitur; sed lex Julia de adulteriis hoc verbo indifferenter utitur.

1. ¶ Divortium inter virum et uxorem fieri dicitur; repudium vero sponsæ remitti videtur: quod et in uxoris personam non absurde cadit.

2. ¶ Verum est morbum esse temporalem corporis imbecillitatem, vitium vero perpetuum corporis impedimentum, veluti si talum excussit; nam et luscus itaque vitiosus est.

3. Servis legatis etiam ancillas deberi quidam putant, quasi commune nomen utrumque sexum contineat.

DEROGARE. — ABROGARE.

102. *Idem*, lib. vij Regularum.

Derogatur legi aut abrogatur. Derogatur legi, cum pars detrahitur; abrogatur legi, cum prorsus tollitur.

CAPITALIS.

103. *Idem*, lib. viij Regularum.

Licet capitalis latine loquentibus omnis causa estimationis videatur, tamen appellatio capitalis, mortis, vel amissionis civitatis, intelligenda est.

104. *Modestinus*, lib. ij Excusationum.

Η] τῶν τέκνων προσηγορία καὶ ἐπὶ τῶν ἐγγόνων
ἐκλείνεται.

Natorum appellatio et ad nepotes extenditur.

LIBERTIS LIBERTABUSQUE MEIS.

105. *Idem*, [lib. xj Responsorum].

Modestinus respondit his verbis, *Libertis libertabus-
que meis*, libertum libertæ testatoris non contineri.

DIMISSORIÆ LITERÆ, seu APOSTOLI.

106. *Idem*, libro singulari de Præscriptionibus.

Dimissoriæ literæ dicuntur quæ vulgo apostoli dicun-
tur ; dimissoriæ autem dictæ quod causa ad eum qui
appellatus est, dimittitur.

ASSIGNARE LIBERTUM.

107. *Idem*, lib. iiij Pandectarum.

Adsignare libertum, hoc est, testificari, cujus ex libe-
ris libertum eum esse voluit.

DEBITOR.

Idem, lib. iv Pandectarum.

Debitor intelligitur is à quo, invito, exigere pecunia
potest.

BONÆ FIDEI EMPTOR.

109. *Idem*, lib. v Pandectarum.

Bonæ fidei emptor esse videtur qui ignoravit eam rem
alienam esse, aut putavit eum qui vendidit jus vendendi
habere, puta procuratorem aut tutorem esse.

SEQUESTER.

110. *Idem*, lib. vj Pandectarum.

Sequester dicitur apud quem plures eandem rem, de
qua controversia est, deposuerunt, dictus ab eo quod
occurrenti, aut quasi sequenti, eos qui contendunt com-
mittitur.

CENSERE. — CENSOR.

111. *Javolenus*, lib. vj ex Cassio.

Censeri est constituere et præcipere ; unde etiam dicere solemus : Censeo hoc facias , et semet aliquid censuisse. Inde censoris nomen videtur esse tractum.

PUBLICUM.

112. *Idem*, lib. xj ex Cassio.

Littus publicum est eatenus qua maxime fluctus exæstuat. Idemque juris est in lacu , nisi is totus privatus est.

MORBUS SONTICUS.

113. *Idem*, lib. xiv ex Cassio.

Morbus sonticus est qui cuique rei nocet.

SOLVENDO ESSE.

114. *Idem*, lib. xv [ex Cassio].

Solvendo esse nemo intelligitur , nisi qui solidum potest solvere.

FUNDUS. — POSSESSIO. — AGER. — PRÆDIUM.

115. *Idem*, lib iv Epitomarum.

Quæstio est : Fundus à possessione , vel agro , vel prædio quid distet ? Fundus est omne quidquid solo tenetur. Ager est , [si] species fundi ad usum hominis comparatur. Possessio ab agro juris proprietate distat ; quicquid enim apprehendimus , cujus proprietas ad nos non pertinet aut nec potest pertinere , hoc possessionem appellamus. Possessio ergo usus , ager proprietas loci est. Prædium utriusque suprascriptæ generale nomen est ; nam et ager et possessio hujus appellationis species sunt.

FILIUS. — FILIA.

116. *Idem*, lib. vij Epistolarum.

Quisquis mihi alius filii filiusve hæres sit , Labeo

non videri filiam contineri; Proculus contra. Mihi Labeo videtur verborum figuram sequi, Proculus mentem testantis. Respondit: Non dubito quin Labeonis sententia vera non sit.

MINUS SOLVERE.

117. *Javolenus*, lib. ix Epistolarum.

Non potest videri minus solvisse is in quem amplioris summæ actio non competit.

HOSTES.

118. *Pomponius*, lib. ij ad Quintum Mucium.

Hostes hi sunt qui nobis, aut quibus nos publice bellum decrevimus: cæteri latrones aut prædones sunt.

HÆREDITAS. — BONORUM POSSESSIO.

119. *Idem*, lib. iij [ad Quintum Mucium].

Hæreditatis appellatio sine dubio continet etiam damnosam hæreditatem; juris enim nomen est, sicuti bonorum possessio.

LEGARE.

120. *Idem*, lib. v [ad Quintum Mucium].

Verbis legis duodecim tabularum his, *utī legassit suæ rei, ita jus esto*, latissima potestas tributa videtur et hæredis instituendi, et legata et libertates dandi, tutelas quoque constituendi; sed id interpretatione coangustatum est vel legum, vel auctoritate jura constituentium.

DE USURIS.

121. *Idem*, lib. vj [ad Quintum Mucium].

Usura pecuniæ quam percipimus in fructu non est, quia non ex ipso corpore, sed ex alia causa est, id est, nova obligatione.

FILIO. — FILIIS.

122. *Pomponius*, lib. viij ad Quintum Mucium.

Servius ait : Si ita scriptum sit, *Filio filiisque meis hosce tutores do*, masculis duntaxat tutores datos, quoniam singulari casu hoc, *filio*, ad pluralem videtur transisse, continentem eundem sexum quem singularis prior positus habuisset. Sed hoc facti non juris habet quaestionem : potest enim fieri ut singulari casu de filio senserit, deinde plenius omnibus liberis prospexisse in tutore dando voluerit; quod magis rationabile esse videtur.

EST. — ERIT.

123. *Idem*, lib. xxvj ad Quintum Mucium.

Verbum *erit* interdum etiam praeteritum, nec solum futurum tempus demonstrat; quod est nobis necessarium scire, et cum codicilli ita confirmati testamento fuerint, *Quod in codicillis scriptum erit*, utrumne futuri temporis demonstratio fiat, an etiam praeteriti, si ante scriptos codicillos quis relinquat; quod quidem ex voluntate scribentis interpretandum est. Quemadmodum autem hoc verbum *est*, non solum praesens, sed et praeteritum tempus significat: ita et hoc verbum *erit* non solum futurum, sed interdum etiam praeteritum tempus demonstrat. Nam cum dicimus, *Lucius Titius solutus est* [ab] obligatione, et praeteritum et praesens significamus, sicut hoc, *Lucius Titius alligatus est*. Et idem fit cum ita loquimur, *Troja capta est*; non enim ad praesentis facti demonstrationem refertur is sermo, sed ad praeteritum.

DISJUNCTIVUM. — SUBDISJUNCTIVUM.

124. *Proculus*, lib. ij Epistolarum.

Haec verba, *ille aut ille*, non solum disjunctivæ, sed etiam subdisjunctivæ orationis sunt. Disjunctivum est

veluti cum dicimus, *aut dies aut nox est* : quorum posito altero, necesse est tolli alterum; item, sublato altero, poni alterum. Ita, simili figuratione, verbum potest esse subdisjunctivum. Subdisjunctivi autem genera sunt duo. Unum, cum ex propositis finibus ita non potest uterque esse, ut possit neuter esse; veluti cum dicimus, *aut sedet, aut ambulat*: nam ut nemo potest utrumque simul facere, ita aliquis potest neutrum, veluti is qui accumbit. Alterius generis est, cum ex propositis finibus ita non potest neuter esse, ut possit utrumque esse; veluti cum dicimus, *omne animal aut facit, aut patitur*: nullum est enim quod nec faciat nec patiatur, at potest simul et facere et pati.

COMMODUM. — POSSE.

125. *Proculus*, lib. v Epistolarum.

Nepos Proculo suo salutem. Ab eo qui ita dotem promisit, *Cum commodum erit, dotis filiae meae tibi erunt aurei centum*, putasne protinus nuptiis factis dotem peti posse? Quid si ita promisisset, *Cum potuero, doti erunt?* quod si aliquam vim habeat posterior obligatio, possit verbum quo modo interpretaris, utrum ære alieno deducto an exstante? Proculus: Cum dotem quis [ita] promisit, *Cum potuero, doti tibi erunt centum*, existimo ad id quod actum est interpretationem redigendam esse; nam qui ambigue loquitur, id loquitur quod ex his quæ significantur, sensit. Propius est tamen ut hoc eum sensisse existimem, deducto ære alieno potero; potest etiam illa accipi significatio, cum salva dignitate mea potero: quæ interpretatio eo magis accipienda est, si ita promissum est, *Cum commodum erit*, hoc est, cum sine incommodo meo potero.

De clausula, UT OPTIMUS MAXIMUSQUE EST,
et clausula, JUS FUNDI DETERIUS FACTUM NON ESSE
 PER DOMINUM.

126. *Proculus*, lib. vj Epistolarum.

Si, cum fundum tibi darem, legem ita dixi, *Uti optimus maximusque esset*, et adjeci jus fundi deterius factum non esse per dominum præstabitur, amplius eo præstabitur nihil, etiamsi prior pars, qua scriptum est, *uti optimus maximusque sit*, liberum esse significat; eoque, si posterior pars adjecta non esset, liberum præstare deberem. Tamen inferiore parte satis me liberatum puto, quod ad jura attinet ne quid aliud præstare debeam quam jus fundi per dominum deterius factum non esse.

VESTIS.

127. *Callistratus*, lib. iv de Cognitionibus.

Vestis appellatione, tam virilis quam muliebris, et scænica, etiamsi in tragica aut citharœdica sit, continetur.

SPADO.

128. *Ulpianus*, [lib. j ad] legem Juliam et Papiam.

Spadonum generalis appellatio est, quo nomine tam hi qui natura spadones sunt, item thlibiæ, thlasiaæ, sed et si quod aliud genus spadonum est, continentur.

DE HIS QUI MORTUI NASCUNTUR.

129. *Paulus*, *ibid.*

Qui mortui nascuntur, neque nati neque procreati videntur, quia nunquam liberi appellari potuerunt.

LEGE OBVENIRE HÆREDITATEM.

130. *Ulpianus*, lib. ij ad legem Juliam et Papiam.

Lege obvenire hæreditatem non improprie quis dixerit

et eam quæ ex testamento defertur, quia lege duodecim tabularum testamentariæ hæreditates confirmantur.

FRAUS. — POENA. — MULCTA.

131. *Ulpianus*, lib. iij ad legem Juliam et Papiam.

Aliud fraus est, aliud poena. Fraus enim sine poena esse potest; poena sine fraude esse non potest. Poena est noxæ vindicta; fraus et ipsa noxa dicitur, et quasi poenæ quædam præparatio.

1. ¶ Inter mulctam autem et poenam multum interest: cum poena generale sit nomen omnium delictorum coercitio, mulcta specialis peccati, cujus animadversio hodie pecuniaria est; poena autem non tantum pecuniaria, verum capitis et existimationis irrogari solet. Et mulcta quidem ex arbitrio ejus venit qui mulctam dicit: poena non irrogatur, nisi quæ quaque lege, vel quo alio jure specialiter huic delicto imposita est. Quinimmo, mulcta ibi dicitur ubi specialis poena non est imposita. Item mulctam is dicere potest cui judicatio data est: magistratus solos et præsides provinciarum posse mulctam dicere mandatis permissum est; poenam autem unusquisque irrogare potest, cui hujus criminis sive delicti executio competit.

ANNICULUS. — ANTE DIEM DECIMUM KALENDARUM.

— POST DIEM DECIMUM KALENDARUM. — PEPERISSE.

132. *Pautus*, lib. iij ad legem Juliam et Papiam.

Anniculus amittitur, qui extremo anni die moritur; et consuetudo loquendi id ita esse declarat, *Ante diem decimum kalendarum, post diem decimum kalendarum*; neque utro enim sermone undecim dies significantur.

1. ¶ Falsum est eam peperisse cui mortuæ filius ex-
sectus est.

INTRA DIEM.

133. *Ulpianus*, lib. iv ad legem Juliam et Papiam.

Si quis sic dixerit ut intra diem mortis ejus aliquid
fiat, ipse quoque dies quo quis mortuus est numeratur.

ANNICULUS.

134. *Paulus*, lib. ij ad legem Juliam et Papiam.

Anniculus non statim ut natus est, sed trecentesimo
sexagesimoquinto die dicitur, incipiente plane, non exacto
die; quia annum civiliter, non ad momenta temporum,
sed ad dies numeramus.

DE PARTU PORTENTOSO, *vel* MONSTROSO.

135. *Ulpianus*, lib. iv ad legem Juliam et Papiam.

Quæret aliquis, si portentosum, vel monstrosum, vel
debile mulier ediderit, vel qualem visu vel vagitu no-
vum, non humanæ figuræ, sed alterius magis animalis
quam hominis partum, an quia enixa est, prodesse ei
debeat? Et magis est ut hæc quoque parentibus prosint:
nec enim est quod eis imputetur, quæ, qualiter potue-
runt, statutis obtemperaverunt; neque id quod fataliter
accessit, matri damnum injungere debet.

GENER.

136. *Idem*, lib. v ad legem Juliam et Papiam.

Generi appellatione, et neptis, et proneptis, tam ex
filio quam ex filia edictorum, cæterarumque, maritos
contineri manifestum est.

TER ENIXA.

137. *Paulus*, lib. ij ad legem Juliam et Papiam.

Ter enixa videtur, etiam quæ trigeminos peperit.

HÆREDITAS.

138. *Paulus*, lib. iv ad legem Juliam et Papiam.

Hæreditatis appellatione, bonorum quoque possessio continetur.

ROMA. — PERFECISSE ÆDIFICIUM.

139. *Ulpianus*, lib. vij ad legem Juliam et Papiam.

Ædificia Romæ fieri etiam ea videntur quæ in continentibus Romæ ædificiis fiant.

1. ¶ Perfecisse ædificium is videtur qui ita consummavit ut jam in usu esse possit.

CEPISSE.

140. *Paulus*, lib. vj ad legem Juliam et Papiam.

Cepisse quis intelligitur, quamvis alii adquisiit.

HABERE FILIUM.

141. *Ulpianus*, lib. viij ad legem Juliam et Papiam.

Etiam ea mulier, cum moreretur, creditur filium habere, quæ, exciso utero, edere possit. Nec non etiam alio casu mulier potest habere filium quem mortis tempore non habuit, utputa eum qui ab hostibus remeavit.

DE CONJUNCTIS.

142. *Paulus*, lib. vj ad legem Juliam et Papiam.

Triplici modo conjunctio intelligitur. Aut enim re per se conjunctio contingit, aut re et verbis, aut verbis tantum. Nec dubium est quin conjuncti sint quos et nominum et rei complexus jungit, veluti: *Titius et Mævius ex parte dimidia hæredes sunt*; vel [ita], *Titius Mæviusque, hæredes sunt*; vel, *Titius cum Mævio, ex parte dimidia hæredes sunt*. Videamus autem ne, etiam si hos articulos detrahas, *et, que, cum*, interdum tamen

conjunctos accipi oporteat; veluti, *Lucius Titius, Puvius, ex parte dimidia hæredes sunt*; vel

Α
Ω

Α
Ω

Ω

Ω

Α

Α

Ω

Ω

Α

Α

ita, *Publius Mævius, Lucius Titius, hæredes sunt*; *Sempronius, ex parte dimidia hæres esto*; ut Titius et Mævius veniant in partem dimidiam, et re et verbis conjuncti videantur. *Lucius Titius, ex parte dimidia hæres esto*; *Sejus, ex parte qua Lucium Titium hæredem institui, hæres esto*; *Sempronius, ex parte dimidia hæres esto*: Julianus dubitari posse tres semisses facti sint, an Titius in eundem semissem cum Gaio et Sejo institutus sit; sed eo quod Sempronius quoque ex parte dimidia scriptus est, verisimilius esse in eundem semissem duos coactos, et conjunctim hæredes scriptos esse.

HABERE.

143. *Ulpianus, lib. ix [ad legem Juliam et Papiam].*

Id apud se quis habere videtur de quo habet actionem; habetur enim quod peti potest.

FELLEX; Παλλακή.

144. *Paulus, lib. x ad legem Juliam et Papiam.*

Libro memorialium.

Massurius scribit pellicem apud antiquos eam habitam quæ, cum uxor non esset, cum aliquo tamen vivebat, quam nunc vero nomine amicam, paulo honestiore concubinam appellari. Granius Flaccus, in libro de Jure Papiriano, scribit pellicem nunc vulgo vocari quæ cum eo cui uxor sit, corpus misceat; quosdam eam quæ uxoris loco sine nuptiis in domo sit, quam Παλλακήν Græci vocant.

VIRILIS.

145. *Ulpianus, lib. x [ad legem Juliam et Papiam].*

Virilis appellatione interdum etiam totam hæreditatem contineri dicendum est.

SOCER. — SOCRUS.

146. *Terentius Clemens*, lib. ij ad legem Juliam et Papiam.

Soceri, socrus appellatione, avum quoque et aviam uxoris vel mariti, contineri respondetur.

ROMA.

147. *Idem*, lib. iiij ad legem Juliam et Papiam.

Qui in continentibus urbis nati sunt, Romæ nati intelligantur.

LIBERI.

148. *Gaius*, lib. viij ad legem Juliam et Papiam.

Non est sine liberis cui vel unus filius unave filia est. Hæc enim enunciatio, *habet liberos*, [*non habet liberos*,] semper plurativo numero profertur, sicut et pugillares, et codicilli.

149. *Idem*, lib. x ad legem Juliam et Papiam.

Nam quem sine liberis esse dicere non possumus, hunc necesse est dicamus liberos habere.

QUANTO MINUS.

150. *Idem*, lib. ix ad legem Juliam et Papiam.

Si ita à te stipulatus fuero, *Quanto minus à Titio consecutus fuero, tantum dare spondes?* non solet dubitari quin si nihil à Titio fuero consecutus, totum debeas quod Titius debuerit.

DELATA HÆREDITAS.

151. *Terentius Clemens*, lib. v ad legem Juliam et Papiam.

Delata hæreditas intelligitur quam quis possit adeundo consequi.

HOMO.

152. *Gaius*, lib. x ad legem Juliam et Papiam.

Hominis appellatione, tam foeminam quam masculum contineri non dubitatur.

DE EO QUI EST IN UTERO.

153. *Terentius Clemens*, lib. xj ad legem Juliam et Papiam.

Intelligendus est mortis tempore fuisse, qui in utero relictus est.

MILLE PASSUS.

154. *Macer*, [lib. j ad legem vicesimam].

Mille passus, non à milliario urbis, sed continentibus aedificiis numerandi sunt.

PROXIMUS.

155. *Licinius Rufinus*, lib. vij Regularum.

Proximi appellatione, etiam ille continetur qui solus est.

MAJOR PARS ANNI.

156. *Idem*, lib. x Regularum.

Majore parte anni possedisse quis intelligitur, etiam si duobus mensibus possederit, si modo adversarius ejus aut paucioribus diebus aut nullis possederit.

PARIES. — VIA.

157. *Ælius Gallus*, lib. j de Verborum quæ ad jus pertinent Significatione.

Paries est, sive murus, sive maceria est.

1. ¶ Item via est, sive semita, sive iter est.

DE NUMERO UNITATIS ET MULTITUDINIS.

158. *Celsus*, lib. xxv Digestorum.

In usu juris frequenter uti nos Cascellius ait singulari appellatione, cum plura generis ejusdem significare ve-

limus ; nam multum hominem venisse Romam , et piscem vilem esse dicimus. Item in stipulando satis habemus de hærede cavere , *Si ea res secundum me hæredemve meum judicata erit* ; et rursus , *Quod ob eam rem te hæredemve tuum* ; nempe æque , si plures hæredes sint , continentur stipulatione.

ÆS.

159. *Ulpianus*, lib. j ad Sabinum.

Etiam aureos nummos æs dicimus.

CÆTERI. — RELIQUI.

160. *Idem*, [lib. ij ad Sabinum].

Cæterorum et reliquorum appellatione , etiam omnes continentur , ut Marcellus dixit , circa eum cui optio servi legata est , cæteri Sempronio ; nam tentat , si non optet , omnes ad Sempronium pertinere.

PUPILLUS.

161. *Idem*, lib. vij ad Sabinum.

Non est pupillus qui in utero est.

SUPREMUS. — PROXIMUS. — ACCIDERE.

162. *Pomponius*, lib. ij ad Sabinum.

In vulgari substitutione , qua ei qui supremus morietur , hæres substituitur ; recte substitutus etiam unico intelligitur , exemplo duodecim tabularum , ex quibus proximis adgnatus et solus habetur.

1. ¶ Si quis ita in testamento scripserit , *Si quid filio meo acciderit , Damas servus meus liber esto* , mortuo filio , Damas liber erit ; licet enim accidant et vivis , sed , vulgi sermone , etiam mors significatur.

OPTIMUS MAXIMUSQUE. — SUPREMUS. — PUER.

— PUERPERA; Παιδίον.

163. *Paulus*, lib. ij ad Sabinum.

Illa verba, *optimus, maximusque*, vel in eum cadere possunt qui solus est. Sic et circa edictum prætoris supremæ tabulæ habentur et solæ.

1. ¶ Pueri appellatione etiam puella significatur; nam et foeminas puerperas appellant recentes ex partu; et græce Παιδίον communiter appellatur.

FILIA. — POSTHUMA. — PARTITIO. — HABERE.

— PERVENIRE.

164. *Ulpianus*, lib. xv ad Sabinum.

Nomen filiarum et in posthumam cadere quæstionis non est, quamvis posthumæ non cadere in eam quæ in rebus humanis sit, certum sit.

1. ¶ Partitionis nomen non semper dimidium significat, sed prout est adjectum: potest enim juberi aliquis et maximam partiri posse, et vicesimam, et tertiam, et prout libuerit; sed si non fuerit portio adjecta, dimidia pars debetur.

2. ¶ Habere, sicut pervenire cum effectu accipiendum est.

VENISSE AD HÆREDEM.

165. *Pomponius*, lib. v [ad Sabinum].

Venisse ad hæredem nihil intelligitur, nisi deducto ære alieno.

URBANA VEL RUSTICA FAMILIA. — PERNOCTARE.

166. *Idem*, lib. vj ad Sabinum.

Urbana familia et rustica, non loco, sed genere distinguitur: potest enim aliquis dispensator non esse servorum urbanorum numero; veluti is qui rusticarum

rerum rationes dispenset, ibique habitet, non multum abest à villico; insularius autem urbanorum numero est. Videndum tamen est, ipse dominus quorum loco quemque habuerit, quod ex numero familiæ et vicariis apparebit.

1. ¶ Pernoctare extra urbem, intelligendus est qui nulla parte noctis in urbe est. *Per* enim totam noctem significat.

CARBO. — LIGNUM. — TITIO. — LIGNUM COCTUM.
— SULPHURATUM. — AD FACES PARATUM.

167. *Ulpianus*, lib. xxv ad Sabinum.

Carbonum appellatione, materiam non contineri, sed an lignorum? et fortassis quis dicet, nec lignorum; non enim lignorum gratia habuit. Sed et titiones et alia ligna cocta, ne fumum faciant, utrum ligno, an carboni, an suo generi adnumerabimus? et magis est ut proprium genus habeatur. Sûlphurea quoque de ligno æque eandem habebunt definitionem. Ad faces quoque parata non erunt lignorum appellatione comprehensa, nisi hæc fuit voluntas. Idem et de nucleis olivarum, sed et de balanis est, vel si qui alii nuclei. De pinu autem integri strobili, ligni appellatione continebuntur.

DE PALIS ET PERTICIS.

168. *Paulus*, lib. iv [ad Sabinum].

Pali et perticæ in numerum materiæ redigendi sunt, et ideo lignorum appellatione non continentur.

OPTIMUS MAXIMUSQUE.

169. *Idem*, lib. v ad Sabinum.

Non tantum in traditionibus, sed et in emptionibus, et stipulationibus, et testamentis, adjectio hæc, *uti opti-*

mus maximusque est, hoc significat ut liberum præstetur prædium, non ut etiam servitutes ei debeantur.

HÆRES.

170. *Ulpianus*, lib. xxxiiij ad Sabinum.

Hæredis appellatione, omnes significari successores credendum est, etsi verbis non sint expressi.

PERVENISSE.

171. *Pomponius*, lib. xvj ad Sabinum.

Pervenisse ad te recte dicitur quod per te ad alium pervenerit, ut, in hæreditate, à liberto per patronum filiumfamilias patri ejus adoptivo adquisita responsum est.

LIBERTUS.

172. *Ulpianus*, lib. xxxviiij ad Sabinum.

Liberti appellatione etiam libertam contineri placuit.

COLLEGA. — ABESSE.

173. *Idem*, lib. xxxix ad Sabinum.

Collegarum appellatione, hi continentur qui sunt ejusdem potestatis.

1. ¶ Qui extra continentia urbis est, abest; cæterum usque ad continentia, non abesse videbitur.

FUREM NON ESSE. — FURTO NOXAQUE SOLUTUM ESSE.

174. *Idem*, lib. xl[ij ad Sabinum].

Aliud est promittere furem non esse, aliud furto noxaque solutum. Qui enim dicet furem non esse, de hominis proposito loquitur; qui furtis noxaque solutum, nemini esse furti obligatum promittit.

FACERE.

175. *Pomponius*, lib. xxij [ad Sabinum].

Faciendi verbo, reddendi etiam causa continetur.

176. *Ulpianus*, lib. xlv ad Sabinum.

Solutionis verbo, satisfactionem quoque omnem accipiendam placet. Solvere dicimus eum qui fecit quod facere promisit.

CAVILLATIO; Σωρίτης.

177. *Idem*, lib. xlvij ad Sabinum.

Natura cavillationis, quam Græci σωρίτην vocant, (id est, *acervalem syllogismum*) appellaverunt, hæc est, ut ab evidenter veris per brevissimas mutationes disputatio ad ea quæ evidenter falsa sunt, perducatur.

PECUNIA. — HÆREDITAS. — ACTIO. — PETITIO.

— PERSECUTIO. — DEBUIT.

178. *Idem*, lib. xlix ad Sabinum.

Pecuniæ verbum, non solum numeratam pecuniam complectitur, verum omnem omnino pecuniam, hoc est, omnia corpora; nam corpora quoque pecuniæ appellatione contineri nemo est qui ambiget.

1. ¶ Hæreditas juris nomen est, quod et accessionem et decessionem in se recipit; hæreditas autem vel maxime fructibus augetur.

2. ¶ Actionis verbum, et speciale est, et generale; nam omnis actio dicitur, sive in personam sive in rem sit petitio. Sed plerumque actiones personales solemus dicere; petitionis autem verbo, in rem actiones significari videntur; persecutionis verbo, extraordinarias persecutiones puto contineri, utputa fideicommissorum, et si quæ aliæ sunt quæ non habent juris ordinarii executionem.

3. ¶ Hoc verbum *debuit*, omnem omnino actionem

comprehendere intelligitur, sive civilis, sive honoraria, sive fideicommissi fuit persecutio.

QUANTI ERIT. — QUANTI ESSE PARET.

179. *Ulpianus*, lib. lj ad Sabinum.

Inter hæc verba, *Quanti ea res erit*, vel *Quanti eam rem esse paret*, nihil interest: in utraque nempe clausula placet veram rei æstimationem fieri.

TUGURIUM. — TOGA.

180. *Pomponius*, lib. xxx ad Sabinum.

Tugurii appellatione, omne ædificium quod rusticæ magis custodiæ convenit quam urbanis ædibus, significatur.

1. ¶ *Ofilius* ait tugurium à tecto, tanquam tegularium esse dictum; ut toga, quod eo tegamur.

PERTINERE.

181. *Idem*, [lib. xxxv ad Sabinum].

Verbum illud *pertinere*, latissime patet; nam et eis rebus petendis aptum est quæ domini nostri sint, et eis quas jure aliquo possideamus, quamvis non sint nostri domini. *Pertinere* ad nos etiam ea dicimus quæ in nulla eorum causa sint, sed esse possint.

PECULIUM. — BONA.

182. *Ulpianus*, lib. xxvij ad Edictum.

[*Paterfamilias*] liber peculium non potest habere, quemadmodum nec servus bona.

TABERNA.

183. *Idem*, lib. xxviiij ad Edictum.

Tabernæ appellatio declarat omne utile ad habitandum ædificium, non ex eo quod tabulis cluditur.

TABERNACULA. — CONTUBERNALES.

184. *Paulus*, lib. xxx [ad Edictum].

Inde tabernacula et contubernales dicti sunt.

TABERNA INSTRUCTA.

185. *Ulpianus*, lib. xxviii ad Edictum.

Instructam autem tabernam sic accipiemus quæ, et rebus et hominibus ad negotiationem paratis constat.

COMMENDARE.

186. *Idem*, [lib xxx ad Edictum].

Commendare nihil aliud est quam deponere.

EXIGERE.

187. *Idem*, lib. xxx[ij ad Edictum].Verbum *exactæ pecuniæ*, non solum ad solutionem referendum est, verum etiam ad delegationem.

HABERE. — CAUTUM.

188. *Paulus*, lib. xxxiiij ad Edictum.

Habere duobus modis dicitur: altero, jure domini; altero, obtinere sine interpellatione id quod quis emerit.

I. ¶ Cautum intelligitur, sive personis, sive rebus cautum sit.

FACERE OPORTERE.

189. *Idem*, lib. xxxiv [ad Edictum].

Facere oportere et hanc significationem habet, ut abstineat quis ab eo facto quod contra conventionem fieret, et curaret ne fiat.

PROVINCIALES.

190. *Ulpianus*, lib. xxxiv ad Edictum.

Provinciales eos accipere debemus qui in provincia domicilium habent, non eos qui ex provincia oriundi sunt.

DIVORTIUM. — REPUDIUM.

191. *Paulus*, lib. xxxv ad Edictum.

r divortium et repudium hoc interest, quod repu-

diari etiam futurum matrimonium potest, non recte autem sponsa divortisse dicitur; quod divortium ex eo dictum est, quod in diversas partes eunt qui discedunt.

PLURISVE.

192. *Ulpianus*, lib. xxxvij ad Edictum.

Hæc adjectio, *plurisve*, non infinitam pecuniam continet, sed modicam, ut taxatio hæc, *Solidos decem plurisve*, ad minutulam summam referatur.

QUANTI PARET ESSE.

193. *Idem*, lib. xxxviii ad Edictum.

Hæc verba, *Quanti eam rem paret esse*, non ad id quod interest, sed ad rei æstimationem referuntur.

DONUM. — MUNUS.

194. *Ulpianus*, [lib. xliij ad Edictum].

Inter donum et munus hoc interest, quod inter genus et speciem; nam genus esse donum Labeo à donando dictum, munus speciem; nam munus esse donum cum causa, utputa natalitium, nuptalitium.

DE SEXO MASCULINO ET FOEMININO.

195. *Idem*, lib. xlvj ad Edictum.

Pronunciatio sermonis in sexu masculino, ad utrumque sexum plerumque porrigitur.

1. ¶ Familiæ appellatio qualiter accipiatur videamus, et quidem varie accepta est; nam et in res et in personas deducitur. In res, utputa in lege duodecim tabularum, his verbis, *Adgnatus proximus, familiam habeto*. Ad personas autem refertur familiæ significatio ita, cum de patrono et liberto loquitur lex: *ex ea familia*, inquit, *in eam familiam*; et hic de singularibus personis legem loqui constat.

2. ¶ Familiæ appellatio refertur et ad corporis cujusdam significationem, quod aut jure proprio ipsorum, aut communi universæ cognationis continetur. Jure proprio, familiam dicimus plures personas quæ sunt sub unius potestate, aut natura aut jure subjectæ; utputa patremfamilias, matremfamilias, filiumfamilias, filiamfamilias: quique deinceps vicem eorum sequuntur, utputa nepotes, et neptes, et deinceps. Pater autem familias appellatur qui in domo dominium habet; recteque hoc nomine appellatur, quamvis filium non habeat; non enim solam personam ejus, sed et jus demonstramus. Denique et pupillum patremfamilias appellamus; et, cum paterfamilias moritur, quotquot capita ei subjecta fuerint, singulas familias incipiunt habere; singuli enim patrumfamiliarum nomen subeunt. Idemque eveniet et in eo qui emancipatus est, nam et hic sui juris effectus propriam familiam habet. Communi jure, familiam dicimus omnium agnatorum; nam etsi patrefamilias mortuo, singuli singulas familias habent, tamen omnes qui sub unius potestate fuerunt, recte ejusdem familiæ appellabuntur qui ex eadem domo et gente præditi sunt.

3. ¶ Servitutum quoque solemus appellare familias, ut in edicto prætoris ostendimus, sub titulo de furtis, ubi prætor loquitur de familia publicanorum; sed ibi non omnes servi, sed corpus quoddam servorum demonstratur hujus rei causa paratum, hoc est, vectigalis causa: alia autem parte edicti omnes servi continentur, ut de hominibus coactis et vi bonorum raptorum; item redhibitoria, si deterior res reddatur emptoris opera, aut familiæ ejus, et interdicto unde vi, familiæ appellatio omnes servos comprehendit, sed et filii continentur.

4. ¶ Item appellatur familia plurium personarum, quæ

ab ejusdem ultimi genitoris sanguine proficiscuntur, sicuti dicimus familiam Juliam, quasi à fonte quodam memoriae.

5. ¶ Mulier autem familiae suae et caput et finis est.

196. *Gaius*, lib. xvj ad Edictum provinciale.

Familiae appellatione, et ipse princeps familiae continetur.

1. ¶ Foeminarum liberos in familia earum non esse palam est, quia qui nascuntur patris, non matris, familiam sequuntur.

INDICASSE.

197. *Ulpianus*, lib. I ad Edictum.

Indicasse est detulisse, arguisse, accusasse et convicisse.

URBANA PRÆDIA.

198. *Idem*, lib. ij de omnibus Tribunalibus.

Urbana prædia omnia ædificia accipimus, non solum ea quæ sunt in oppidis, sed et si forte stabula sunt, vel alia meritoria in villis et in vicis, vel si prætoria voluptati tantum deservientia, quia urbanum prædium non locus facit, sed materia. Proinde horti quoque, si qui sunt in ædificiis constituti, dicendum sit urbanorum appellatione contineri. Plane si plurimum horti in reditu sunt, vinearii forte, vel etiam olitorii, magis hæc non sunt urbana.

ABSENS.

199. *Idem*, lib. viij de omnibus Tribunalibus.

Absentem accipere debemus eum qui non est eo loco in quo loco petitur; non enim trans mare absentem desideramus, et si forte extra continentia urbis sit, abest; cæterum usque ad continentia, non abesse videbitur, si non latitet.

1. ¶ Abesse non videbitur qui ab hostibus captus est, sed qui à latronibus detinetur.

NOXA.

200. *Julianus*, lib. ij Digestorum.

Hæc stipulatio, *Noxis solutum præstare*, non existimatur ad eas noxas pertinere quæ publicam exercitationem et coercionem capitalem habent.

FILIUS. — PATER.

201. *Idem*, lib. lxxxj Digestorum.

Justa interpretatione, recipiendum est ut, appellatione filii, sicuti filiam familias contineri sæpe respondimus, ita et nepos videatur comprehendi; et patris nomine avus quoque demonstrari intelligatur.

DE SUMPTU EX VOLUNTATE TESTATORIS FACIENDO.

202. *Alfenus Varus*, [lib. ij Digestorum].

Cum in testamento scriptum esset ut hæres in funere, aut in monumento duntaxat aureos centum consumeret, non licet minus consumere; si amplius vellet, licet; neque ob eam rem contra testamentum facere videtur.

DOMUS. — USU SUO.

203. *Idem*, lib. vij Digestorum.

In lege Censoria portus Siciliae ita scriptum erat: *Servos quos domo quis ducet suo usu, pro his portorium ne dato*. Quærebatur, si quis à Sicilia servos Romam mitteret, fundi instruendi causa, utrum pro his hominis portorium dare deberet, necne? Respondit duas esse in hac scriptura quæstiones; primam, Quid esset *domum* ducere? alteram, Quid esset *suo usu* ducere? Igitur quæri soleret utrum ubi quisque habitaret, sive in provincia, sive in Italia, an duntaxat in sua cujusque patria domus esse recte dicetur, sed de ea re constitutum esse eam

domum unicuique nostrum debere existimari ubi quisque sedes et tabulas haberet, suarumque rerum constitutionem fecisset. Quid autem esset usu suo, magnam habuisse dubitationem; et magis placet quod victus sui causa paratum est tantum contineri. Item de servis eadem ratione quæri, qui eorum usus sui causa parati essent, utrum dispensatores, insularii, villici, atrienses, textores, operarii quoque rustici, qui agrorum colendorum causa haberentur, ex quibus [agris] paterfamilias fructus caperet, quibus se toleraret, omnes denique servos quos quisque emisset ut ipse haberet, atque eis ad aliquam rem uteretur, neque ideo emisset ut venderet. Et sibi videri eos demum usus sui causa patremfamilias habere, qui ad ejus corpus tuendum, atque ipsius cultum præpositi destinatique essent. Quo in genere junctores, cubicularii, coci, ministratores, atque alii qui ad ejusmodi usum parati essent, numerarentur.

PUER.

204. *Paulus*, lib. ij Epitomarum [*Alfeni*].

Pueri appellatio tres significationes habet: unam, cum omnes servos pueros appellaremus; alteram, cum puerum contrario nomine puellæ diceremus; tertiam, cum ætatem puerilem demonstraremus.

POMUM.

205. *Idem*, lib. iv Epitomarum *Alfeni*.

Qui fundum vendidit, pomum recepit, nuces, et ficos, et uvas duntaxat duracinas, et purpureas, et quæ ejus generis essent quas non vini causa haberemus, quas Græci *τρωξιμῆς*, id est, comestibiles, appellarent, recepta videri.

206. *Julianus*, lib. vj ex Minicio.

Vinaria vasa proprie vasa torcularia esse placet; dolia autem et serias tamdiu in ea causa esse, quamdiu vinum haberent: cum sine vino esse desinerent, in eo numero non esse, quoniam ad alium usum transferri possent, veluti si frumentum in his addatur. Eandem causam amphorarum esse, ut, cum vinum habeant, tum in vasis vinariis; cum inanes sint, tum extra numerum vinariorum sint, quia aliud in his addi possit.

MERX DE MANGONIBUS.

207. *Africanus*, lib. iij Quæstionum.

Mercis appellatione homines non contineri Mela ait, et ob eam rem mangones non mercatores, sed venaliciarios appellari ait, et recte.

BONA.

208. *Idem*, lib. iv Quæstionum.

Bonorum appellatio, sicut hæreditatis, universitatem quandam ac jus successionis, et non singulares res demonstrat.

CORAM.

209. *Florentinus*, lib. x Institutionum.

Coram Titio aliquid facere jussus, non videtur præsentem eo fecisse, nisi is intelligat: itaque si furiosus aut infans sit, aut dormiat, non videtur coram eo fecisse! Scire autem non etiam velle is debet, nam et invito eo recte fit quod jussum est.

URBANUM MANCIPIUM.

210. *Marcianus*, lib. vij Institutionum.

Is qui natus est ex Mancipiis urbanis, et missus est in villam nutriendus, in urbanis servis constituetur.

FUNDUS. — ÆDES. — VILLA. — AREA. — AGER.

211. *Florentinus*, lib. lxxxij Institutionum.

Fundi appellatione, omne ædificium et omnis ager continetur; sed in usu urbana ædificia, ædes rustica, villæ dicuntur. Locus vero sine ædificio, in urbe area, rure autem ager appellatur. Idemque ager cum ædificio fundus dicitur.

PRÆVARICATORES.

212. *Ulpianus*, lib. j de Adulteriis.

Prævaricatores eos appellamus qui causam adversariis suis donant, et ex parte actoris in partem rei concedunt: à varicando enim prævaricatores dicti sunt.

CEDERE DIEM. — VENIRE DIEM. — ÆS ALIENUM VEL SUUM. — LATA CULPA.

213. *Idem*, lib. j Regularum.

Cedere diem, significat incipere deberi pecuniam. *Venire* diem, significat eum diem venisse quo pecunia peti possit. Ubi pure quis stipulatus fuerit, et cessit et venit dies: ubi in diem, cessit dies, sed nondum venit: ubi sub conditione, neque cessit neque venit dies, pendente adhuc conditione.

1. ¶ *Æs alienum* est, quod nos aliis debemus; *æs suum* est, quod alii nobis debent.

2. ¶ *Lata culpa* est nimia negligentia, id est, non intelligere quod omnes intelligunt.

MUNUS. — DONUM.

214. *Marcianus*, lib. j publicorum Judiciorum.

Munus proprie est quod necessarie obimus, lege, more, imperiove ejus qui jubendi habet potestatem. Dona autem proprie sunt quæ nulla necessitate juris, officii, sed sponte præstantur; quæ si non præstentur, nulla

reprehensio est; et si præstentur, plerumque laus inest. Sed in summa in hoc ventum est, ut non quodcunque munus, id et donum accipiatur; at quod donum fuerit, id munus recte dicatur.

POTESTAS.

215. *Paulus*, lib. singulari ad legem Fusiam Caniniam.

Potestatis verbo plura significantur; in persona magistratum, imperium; in persona liberorum, patria potestas; in persona servi, dominium. At cum agimus de noxæ deditioe, cum eo qui servum non defendit, præsentis corporis copiam facultatemque significamus. In lege Atinia, in potestatem domini rem furtivam venisse videri, etsi ejus vindicandæ potestatem habuerit, Sabinus et Cassius aiunt.

VINCTUS. — VINCULA.

216. *Ulpianus*, lib. j ad legem Æliam Sentiam.

Verum est eum qui in carcere clausus est, non videri neque vinctum neque in vinculis esse, nisi corpori ejus vincula sint adhibita.

CUM. — POSTQUAM. — IN DIEBUS.

217. *Javolenus*, lib. j ex posterioribus Labeonis.

Inter illam conditionem, *cum fieri potuerit*, et *postquam fieri potuerit*, multum interest; nam posteriorem scripturam uberiores esse constat; at, *cum fieri potuerit*, arctiorem, et id tantummodo tempus significari quo primum fieri possit.

1. ¶ Item, ita data conditione, *illud facito in diebus*, si nihil præterea fuisset adjectum, in biduo conditionem impleri oportet.

FACERE.

218. *Papinianus*, lib. xxvij Quæstionum.

Verbum *facere*, omnem omnino faciendi causam com-

plectitur : dandi, solvendi, numerandi, judicandi, ambulandi.

DE VOLUNTATE ET VERBIS. — HÆRES.

219. *Papinianus*, lib. ij Responsorum.

In conventionibus contrahentium, voluntatem potius quam verba spectari placuit. Cum igitur ea lege fundum vectigalem municipes locaverint, ut ad hæredem ejus qui suscepit pertineret, jus hæredum ad legatarium quoque transferri potuerit.

LIBERI. — FILII.

220. *Callistratus*, lib. ij Quæstionum.

Liberorum appellatione, nepotes, et pronepotes, cæterique qui ex his descendunt, continentur; hos enim omnes suorum appellatione lex duodecim tabularum comprehendit. Totiens enim leges necessarium ducunt in cognatione singulorum nominibus uti, veluti *filiis nepotis*, *pronepotis*, cæterorumve qui ex his descendunt, quotiens non omnibus qui post eos sunt, præstitum voluerint, sed solis his succurrent quos nominatim enumerent. At ubi non personis certis, non quibusdam gradibus præstatur, sed omnibus qui ex eodem genere orti sunt, liberorum appellatione comprehenduntur.

1. ¶ Sed et Papirius Fronto, libro tertio Responsorum, ait prædio cum villico et contubernali ejus et filiis legato, nepotes quoque ex filiis contineri, nisi voluntas testatoris aliter habeat. Filii enim appellatione sæpe et nepotes accipi multifariam placere.

2. ¶ Divus quoque Marcus rescripsit, non videri sine liberis defunctum qui nepotem suum hæredem reliquit.

3. ¶ Præter hæc omnia, natura nos quoque docet parentes pios, qui liberorum procreandorum animo et

voto uxores ducunt, filiorum appellatione omnes qui ex nobis descendunt, contineri. Nec enim dulciore nomine possumus nepotes nostros quam filii appellare; etenim idcirco filios filiasve concepimus atque edimus, ut ex prole eorum earumve diuturnitatis nobis memoriam in ævum relinquamus.

FALSUS TUTOR. — FALSUM TESTAMENTUM.

— MODIUS INIQUUS.

221. *Paulus*, lib. x Responsorum.

Paulus respondit falsum tutorem eum vere dici qui tutor non est, sive habenti tutor datus est, sive non; sicut falsum testamentum, quod testamentum non est; et modius iniquus, qui modius non est.

PECUNIA.

222. *Hermogenianus*, lib. ij Juris Epitomarum.

Pecuniæ nomine, non solum numerata pecunia, sed omnes res, tam soli quam mobiles, et tam corpora quam jura continentur.

LATA CULPA. — AMICUS.

223. *Paulus*, lib. ij Sententiarum.

Latae culpæ finis est, non intelligere id quod omnes intelligunt.

1. ¶ Amicos appellare debemus, non levi notitia conjunctos, sed quibus fuerint jura cum patrefamilias, honestis familiaritatis quæsitæ rationibus.

VINCULA. — CUSTODIA.

224. *Venulejus*, lib. vij Stipulationum.

Vinculorum appellatione, vel privata, vel publica vincula significant; custodiæ vero, tantum publicam custodiam.

FUGITIVUS. — ERRO. — DE AFFECTU ANIMI,
ET ACTU DELINQUENDI.

225. *Tryphonius*, lib. j Disputationum.

Fugitivus est, non is qui solum consilium fugiendi à domo suscepit, licet id se facturum jactaverit, sed qui ipso facto fugæ initium mente deduxerit. Nam et furem, adulterum, aleatorem, quanquam aliqua significatione ex animi propositione cujusque sola quis dicere posset, ut etiam is qui nunquam alienam rem invito domino subtraxerit, nunquam alienam matremfamilias corruperit, si modo ejus mentis sit ut, occasione data, id commissurus sit; tamen oportere eadem hæc crimina assumpto actu intelligi, et ideo fugitivum quoque et errorem, non secundum propositionem solam, sed cum aliquo actu intelligi constat.

CULPA. — DOLUS.

226. *Paulus*, lib. j Manualium.

Magna negligentia, culpa est; magna culpa, dolus est.

HÆRES.

227. *Idem*, lib. ij Manualium.

Ex illa parte edicti, *Tum quem ei hæredem esse oportet*, hæredis hæredibus bonorum possessio non defertur.

1. ¶ Item in substitutione, his verbis, *Quisquis mihi hæres erit*, proximus hæres tantum significatur; imo, non tantum proximus hæres, sed etiam scriptus.

MUNICIPES.

228. *Idem*, lib. singulari de Cognitionibus.

Municipes intelligendi sunt et qui in eodem municipio nati sunt.

TRANSACTA. — FINITA.

229. *Paulus*, lib. singulari de tacitis Fideicommissis.

Transacta finitave intelligere debemus, non solum quibus controversia fuit, sed etiam quæ sine controversia sint possessa.

230. *Idem*, lib. singulari ad Senatusconsultum Orficianum.

Ut sunt iudicio terminata, transactione composita, longioris temporis silentio finita.

DE EO QUI EST IN UTERO.

231. *Idem*, lib. singulari ad Senatusconsultum Tertullianum.

Quod dicimus eum qui nasci speratur, pro superstite esse, tunc verum est, cum de ipsius jure quæritur; aliis autem non prodest, nisi natus.

PLURIS AUREORUM TRIGINTA.

232. *Gaius*, lib. j de verborum Obligationibus.

Hæc enunciatio, quæ sunt pluris aureorum triginta, simul et quantitatis et æstimationis significativa est.

CALVI, CALUMNIATOR. — CAVILLATIO. — DE TERTIO

DIE POST KALEND. JANUARI. — TELUM; Βέλος.

— Τόξευμα.

233. *Idem*, lib. j ad legem duodecim Tabularum.

Si calvitur et moretur, et frustretur. Inde et calumniatores appellati sunt, quia per fraudem et frustrationem alios vexarent litibus. Inde et cavillatio dicta est.

1. ¶ Post kalendas januarias die tertio, pro salute principis vota suscipiuntur.

2. ¶ Telum vulgo quidem id appellatur quod ab arcu mittitur; sed nunc omne significatur quod mittitur manu. Ita sequitur, ut et lapis, et lignum, et ferrum, hoc no-

mine contineatur. Dictumque ab eo quod in longinquum mittitur, [græca voce] figuratum, ἀπὸ τοῦ τηλῶς, id est, *ab eo quod est longe*. Et hanc significationem invenire possumus et in græco nomine; nam quod nos telum appellamus, illi βέλος appellant, eoque nomine vulgo quidem id significatur quod ab arcu mittitur, sed non minus omne significatur quod [cum] mittitur manu: [ἀπὸ τοῦ βάλλεσθαι, id est, à jaciendo. Admonet nos Ξενοφῶν, id est, Xēnophon; nam ita scribit: Καὶ τὰ βέλη ὁμοίως ἐφέρετο, λόγχαι, τοξέυματα, σφενδόνας, πλεῖστοι δὲ καὶ λίθοι, id est, et tela simul ferebantur, hastæ, sagittæ, fundæ, plurimi item lapides.] Et id quod ab arcu mittitur, apud Græcos quidem proprio nomine τόξευμα (id est, *sagitta*) vocatur; apud nos autem communi nomine telum appellatur.

HOSTES. — PERDUELLES. — LOCUPLES. — VIVERE.

234. *Gaius*, lib. ij ad legem duodecim Tabularum.

Quos nos hostes appellamus, eos veteres perduelles appellabant, per eam adjectionem indicantes cum quibus bellum esset.

1. ¶ Locuples est qui satis idoneè habet pro magnitudine rei quam actor restituendam esse petit.

2. ¶ Verbum *vivere* quidam putant ad cibum pertinere; sed Ofilius ad Atticum ait, his verbis et vestimenta et stramenta contineri; sine his enim vivere neminem posse.

FERRI. — PORTARI. — AGI. — FABRI TIGNARII.

235. *Idem*, lib. iij ad legem duodecim Tabularum.

Ferri proprie dicimus quæ quis suo corpore bajulat; portari, ea quæ quis jumento secum ducit; agi, ea quæ animalia sunt.

1. ¶ Fabros tignarios dicimus, non eos duntaxat qui tigna dolarent, sed omnes qui ædificarent.

VENENUM; Φάρμακον. — GLANS; Ἀκρόδρυα.

236. *Gaius*, lib. iv ad legem duodecim Tabularum.

Qui venenum dicit, adjicere debet utrum malum an bonum; nam et medicamenta venena sunt, quia eo nomine omne continetur quod adhibitum naturam ejus cui adhibitum esset, mutat. Cum id quod nos venenum appellamus, Græci Φάρμακον dicunt: apud illos quoque tam medicamenta quam quæ nocent hoc nomine continentur. Unde adjectione alterius nomine distinctio fit. Admonet nos summus apud eos poëtarum Homerus; nam sic ait: Φάρμακα πολλὰ μὲν ἐσθλὰ μεισμένα, πολλὰ δὲ λυγρὰ.

Id est,

Venena multa quidem bona mixta, multa autem mala.

1. ¶ Glandis appellatione, omnis fructus continetur, ut Javolenus ait, exemplo græci sermonis, apud quos omnes arborum species ἀκρόδρυα (id est, *extremities arborum*) appellantur.

DE DUOBUS VERBIS NEGATIVIS.

237. *Idem*, lib. v ad legem duodecim Tabularum.

Duobus negativis verbis quasi permittit lex magis quam prohibuit; idque etiam Servius animadvertit.

PLEBS. — DETESTATUM. — PIGNUS. — NOXIA.

238. *Idem*, lib. vj ad legem duodecim Tabularum.

Plebs est cæteri cives sine senatoribus.

1. ¶ Detestatum est testatione denunciatum.

2. ¶ Pignus, appellatum à pugno, quia res quæ pignori dantur, manu traduntur. Unde etiam videri potest

verum esse quod quidam putant, pignus proprie rei mobilis constitui.

3. ¶ Noxiæ appellatione, omne delictum continetur.

PUPILLUS. — SERVUS. — INCOLA, Πάροικον. —

DECURIONES. — URBS. — URBARE. — URBANI. —

OPPIDUM. — TERRITORIUM. — SUUM.

239. Pomponius, lib. singulari Enchiridii.

Pupillus est qui, cum impubes est, desiit in patris potestate esse, aut morte aut emancipatione.

1. ¶ Servorum appellatio, ex eo fluxit quod imperatores [nostri] captivos vendere, ac per hos servare, nec occidere solent.

2. ¶ Incola est qui aliqua regione domicilium suum contulit, quem Græci πάροικον (id est, *juxta habitantem*) appellant. Nec tantum hi qui in oppido morantur incolæ sunt, sed etiam qui alicujus oppidi finibus ita agrum habent, ut in eum se quasi in aliquam sedem recipiant.

3. ¶ Munus publicum est officium privati nominis, ex quo commodum ad singulos universosque cives, remque eorum imperio magistratus extraordinarium pervenit.

4. ¶ Advena est quem Græci ἀπρόκεινον (id est, *domo profugum, colonum advenientem*) appellant.

5. ¶ Decuriones quidam dictos aiunt, ex eo quod initio cum coloniæ deducerentur, decima pars eorum qui deducerentur, consilii publici gratia conscribi solita sit.

6. ¶ Urbs ab urbo appellata est; urbare est aratro definire: et Varus ait urbem appellari curvaturam aratri, quod in urbe condenda adhiberi solet.

7. ¶ Oppidum ab ope dicitur, quod ejus rei causa moenia sint constituta.

8. ¶ Territorium est universitas agrorum intra fines cujusque civitatis; quod ab eo dictum quidam aiunt quod magistratus ejus loci intra eos fines terrendi, id est, summovendi jus habet.

9. ¶ Verbum *suum* ambiguum est, utrum de toto an de parte significet; et ideo, qui jurat suum non esse, adjicere debet, neque sibi communem esse.

SOLUTO MATRIMONIO.

240. *Paulus*, ex libris sex, lib. j imperialium Sententiarum in Cognitionibus prolatarum.

Cum quærebatur an verbum *soluta matrimonio dotem reddi*, non tantum divortium, sed et mortem contineret, hoc est, an de hoc quoque casu contrahentes sentiant; et multi putabant hoc sensisse, et quibusdam aliis contra videbatur, secundum hoc motus imperator pronuntiavit id actum eo pacto ut, nullo casu, remaneret dos apud maritum.

RUTA CÆSA.

241. *Quintus Mucius Scævola*, lib. singulari Ὅρων.

In rutis cæsis ea sunt quæ terra non tenentur, quæque opere structili tectoriove non continentur.

PARS NAVIS. — PROJECTUM. — IMMISSUM. — PARS

ÆDIFICII. — VIDUA. — VECORS. — VESANUS.

— PARS ÆDIUM.

242. *Javolenus*, lib. ex posterioribus Labeonis.

Malum navis esse partem, artemonem autem non esse Labeo ait, quia pleræque naves sine malo inutiles essent; ideoque pars navis habetur: artemo autem magis adjecimento quam pars navis est.

1. ¶ Inter projectum et immissum hoc interesse ait Labeo, quod projectum esset id quod ita proveheretur, ut nusquam requiesceret, qualia moeniana et suggrunda essent; immissum autem, quod ita fieret ut aliquo loco requiesceret, veluti tigna, trabes, quæ immitterentur.

2. ¶ Plumbum quod tegulis poneretur ædificii esse ait Labeo; sed id quod hypæthri tegendi causa poneretur, contra esse.

3. ¶ Viduam, non solum eam quæ aliquando nupta fuisset, sed eam quoque mulierem quæ virum non habuisset, appellari ait Labeo; quia vidua sic dicta est quasi vecors, vesanus, qui sine corde aut sanitate esset: similiter viduam dictam esse, sine duitate.

4. ¶ Straturam loci alicujus ex tabulis factis, quæ æstate tollerentur, et hyeme ponerentur, ædium esse ait Labeo, quoniam perpetui usus paratæ essent, neque ad rem pertinere quod interim tollerentur.

LIBERTUS.

243. *Scævola*, lib. xviii Digestorum.

Scævola respondit: Semper acceptum est ut libertorum appellatione etiam hi contineri intelligantur qui, eodem testamento vel posteriore loco, manumitterentur, nisi si manifeste is à quo peterentur, contra defuncti voluntatem doceret peti.

POENA. — MULCTA.

244. *Labeo*, lib. iv Pithanon à Paulo epitomatorum.

Si qua poena est, mulcta est; si qua mulcta est, poena est. *Paulus*: Utrumque eorum falsum est, namque harum rerum dissimilitudo ex hoc quoque apparet, quod de poena provocatio non est: simulatque enim victus quis est ejus maleficii cujus poena est statuta, statim ea debe-

tur; at mulctæ provocatio est, nec ante debetur quam aut non est provocatum aut provocator victus est, nec aliter quam si is dixit cui dicere licet. Ex hoc quoque earum rerum dissimilitudo apparere poterit, quia pœnæ certæ singulorum peccatorum sunt, mulctæ contra; quia ejus judicis potestas est quantam dicat, nisi cum lege est constitutum quantam dicat.

PARS ÆDIUM.

245. *Pomponius*, lib. x *Epistolarum*.

Statuæ affixæ basibus structilibus, aut tabulæ religatæ catenis, aut erga parietem adfixæ, aut si similiter cohærent lychni, non sunt ædium: ornatus enim ædium causa parantur, non quo ædes perficiantur.

1. ¶ Idem Labeo ait: Prothyrum quod in ædibus [interim qui] fieri solet, ædium est.

EXHIBERE. — RESTITUERE.

246. *Idem*, lib. xvj *Epistolarum*.

Apud Labeonem Pithanon ita scriptum est: Exhibet qui præstat ejus de quo agitur præsentiam; nam etiam qui sistit, præstat ejus de quo agitur præsentiam, nec tamen [eum] exhibet. [Et] qui mutum aut furiosum aut infantem exhibet, non potest videri ejus præstare præsentiam; nemo enim ex eo genere præsens satis apte appellari potest.

1. ¶ Restituit, non tantum qui solum corpus, sed etiam qui omnem rem conditionemque, reddita causa, præstet; et tota restitutio juris est interpretatio.

ARNOLDI CORVINI A BELDEREN,

Titulus xvi libri L Digestorum,

DE

DIVERSIS REGULIS

JURIS ANTIQUI,

Contractus, et secundum ordinem alphabeticum
digestus.

A.

ABESSE. — ABSENTIA.

Abesse reipublicæ causa servus non potest. L. ult.

*Absentia ejus qui reipublicæ causa abest, neque ei neque
alii damnosa esse debet. L. absentia, 240.*

ABUNDARI.

*Quæ abundant non solent vitare scripturas. L. non
solent, 94.*

ACTIO.

*Actio de peculio in patrem, ex causis poenalibus, dari
non solet. L. ex poenalibus, 58.*

*Actiones ejusdem rei nomine quoties plures concurrunt,
una quis experiri debet. L. nemo, 43, § 1.*

Actio nulla cum servo. L. cum servo, 107.

Actionem ipso jure quis non habeat, an per exceptionem infirmetur, nihil interest. L. nihil interest.

Actionem ad rem recuperandam habens, ipsam rem habere videtur. L. is qui actionem, 15.

Actiones cui dantur, eidem multo magis competunt exceptiones. L. invitus, 156, § 1.

Actionem habere minus est quam rem. L. minus est, 204.

Actiones omnes quæ morte aut tempore pereunt, semel inclusæ judicio, salvæ manent. L. omnes actiones, 239.

Actiones, præsertim pœnales, de eadem re concurrentes, alia aliam nunquam consumit. L. nunquam actiones, 230.

Actionibus in duabus, si alibi major summa, alibi infamia est, præponenda est causa existimationis. L. si in duabus, 104.

Actionum modus, vel lege vel per prætorem introductus, privatorum pactionibus non infirmatur, nisi tunc, cum inchoatur actio, inter eos convenit. L. nec ex prætorio, 27 in fin.

Actionem denegare est ejus qui potest dare. L. qui ventante, 102, § 1.

ACTOR.

Actor certus esse debet, et ante debet rem diligenter explorare, et tum ad agendum procedere. L. qui in alterius, 42.

Actori licere non debet, quod reo non permittitur. L. non debet, 41 in princ.

ÆSTIMATIO.

Æstimatio delicti præteriti ex postfacto non crescit. L. 38, § 1.

ACCEPTUM FERRE.

Acceptum si feratur ei qui sub conditione promisit, ita demum egisse aliquid acceptilatio intelligitur, si obligationis conditio extiterit quæ, si verbis acceptilationis nominatim comprehendatur, nullius momenti est actus. L. actis, 71.

ACTUS.

Actus legitimus nec diem nec conditionem recipit. d. L. actus, 71.

AGERE.

Agere alieno nomine nemo lege potest. L. nemo, 123 in princ.

ÆQUITAS.

Æquitas in omnibus, maxime in jure, spectanda. L. in omnibus, 90.

Æquitatem desiderii quoties naturalis ratio, aut dubitatio juris moratur, justis decretis res temperanda est. L. in ambiguis, 85, ¶ fin.

Æquitas ubi evidens poscit, subveniendum est. L. etsi nihil, 183 in fin.

ÆTAS.

Ætati in omnibus fere pœnalibus judiciis succurritur. L. fere in omnibus, 108.

ALIENARE.

Alienare qui invitis potest, multo magis et ignorantibus et absentibus potest. L. qui potest, 26.

AMITTERE.

Amittere rem non videntur, quibus propria non fuit. L. non videntur, 83.

Amittimus iisdem modis quibus acquirimus. L. fere quibuscunque, 153.

ALTERUTRUM.

Alterutrum factum esse sufficit, ubi verba conjuncta non sunt. *L. in eo*, 110, § 3.

AMBIGUA.

In *ambiguis* pro dotibus respondendum est. *L. in ambiguis*, 85 in princ.

Quotiens *idem sermo* duas sententias exprimit, ea potissimum excipiat quæ rei gerendæ est aptior. *L. quotiens*, 67.

In *ambiguis* orationibus maxime spectanda est sententia ejus qui protulit. *L. in ambiguis*, 96.

Ambiguum pactum in contrahenda venditione, contra venditorem est interpretandum. *L. in contrahenda*, 172.

ARBITRIUM.

Arbitrium in domini vel procuratoris ejus conditio, in bonæ fidei judiciis ubicunque confertur, pro viri boni arbitrio hoc habendum est. *L. in personam*, 22, § 1.

ANIMI DESTINATIO.

Animi destinatione quæ agenda sunt, non nisi vera et certa scientia perfici possunt. *L. in totum*, 76.

B.

BENEFICIUM.

Beneficio, ubicunque personæ conditio locum facit; ibi, deficiente ea, beneficium quoque deficit; ubi vero genus actionis id desiderat, ibi ad quemvis persecutio ejus devenerit, non deficit ratio auxilii. *L. in omnibus*, 68.

Beneficium invito non datur. *L. invito* 69.

Invito non tribuitur quod cuique pro eo præstatur. L. invitus, 156, § fin.

Beneficium quod viventi concessit princeps, non videtur defuncto concessisse; quem tamen modum beneficii sui esse velit, ipsius æstimationis est. L. Neratius, 191.

BONA FIDES.

Bona fides non patitur ut idem bis exigatur. L. bona fides, 57.

Bona fides tantundem possidenti præstat, quantum veritas, quotiens lex impedimento non est. L. bona fides, 136.

Bonæ fidei judicia consensus sustinet. I. nihil consensui, 116 in princ.

Bonæ fidei possessor est, qui auctore iudice comparavit. L. qui auctore, 137.

BONA.

In bonis non est quod evincitur. L. quod evincitur, 190.

Bonis cui interdictum est, ejus nulla voluntas est. L. furiosi, 40.

Bonorum possessorem prætor, hæredis loco, in omni causa habet. L. prætor, 117.

C

CAPERE.

Capere id quisquam non videtur, quod ei necesse est aliis restituere. L. non videtur, 51.

Cepisse non videtur qui per exceptionem à petitione removetur. L. non videtur, 13.

Captio quæ minimum habet iniquitatis, eligenda est, quoties nihil sine captione investigari potest. *L. quotiens nihil*, 200.

CLAM, *vide VIS.*

CASUS.

Casus quæque sine culpa accidunt, à nullo præstantur.

L. contractus, 23, ¶ *in fin.*

Casu auferri quod potest, non videtur perfecte cujusque esse. *L. omnes actiones*, 139, ¶ 1.

CAUSA.

Causa principalis cum non consistit, plerumque ne ea quidem quæ sequuntur, locum habent. *L. cum principalis*, 178.

CAVILLATIO.

Cavillationis ea natura est ut ab evidenter veris, per brevissimas mutationes, disputatio ad ea quæ evidenter falsa sunt, perducatur. *L. ea est natura*, 65.

CAVERE. — CAUTIO.

Cavere alteri, nec paciscendo, nec legem dicendo, nec stipulando, quisquam potest. *L. quo tutela*, 73, ¶ *fin.*

Cautio in re plus est quam in persona. *L. plus cautionis*, 25.

CIRCUMVENTIO.

Circumventio alterius alii non præbet actionem. *L. alterius*, 49.

COGNITIO.

Cognitio causæ ubicunque est, ibi prætor desideratur. *L. ubicunque*, 105.

Cognitionem causæ quæcunque desiderant, per libellum expediri non possunt. *L. omnia quæ*, 71.

COMMODA.

Commoda cujusque rei eum sequi quem sequuntur ,
incommoda secundum naturam est. *L. secundum*, 10.
Commodi plus quam ipse habuit , nemo hæredi relinquit.
L. nemo plus, 120.

CONDEMNARE.

Condemnare nemo potest qui absolvere non potest. *L. nemo qui*, 37.

CONDITIO.

Conditioni parere ut possit qui facere potest , jam posse videtur. *L. in jure civili*, 165.
Conditio iniqua alteri per alterum inferri non debet. *L. non debet*, 74.
Conditionem suam nemo ex suo delicto meliorem facere potest. *L. non fraudantur*, 134, § 1.
Conditionem non impleri quoties fit per eum cujus interest non impleri , perinde habetur ac si impleta fuisset. *L. in jure civili*, 161.

CONJUNCTIO.

In *conjunctionibus* semper non solum quod licet considerandum est , sed et quod honestum sit. *L. semper*, 197.

CONJUNCTA.

Conjuncta ubi verba non sunt , sufficit alterutrum factum esse. *L. in eo quod plus*, 110, § 3.

CONSENTIRE. — CONSENSUS.

Consentire non videntur qui errant. *L. nihil consensui*, 116, § fin.
Consensui nihil tam contrarium quam vis ac metus. *d. L. nihil consensui*, in princ.
Consensus , non concubitus , nuptias facit. *L. nuptias*, 30.

Consensus nudi obligatio, contrario consensu dissolvitur.
L. nihil tam, 35.

CONSILIUM.

Consilium suum nemo in alterius injuriam mutare potest. L. nemo potest, 75.

Consilii non fraudulentum nulla obligatio est; si dolus et calliditas intercessit, de dolo actio competit. L. consilii, 47.

CONSULTO DATUM.

Consulto dati donatio est, cujus per errorem dati est repetitio. L. cujus per errorem, 53.

CONSTITUTA.

Constituta semel utiliter durant, licet ille casus exstiterit à quo initium capere non potuerunt. L. in ambiguis, 85.

CONTRACTUS.

Contracta jure, contrario jure pereunt. L. omnia quæ, 100.

Contractus legem dat. L. contractus, 23 in med.

Contractus quidam dolum malum duntaxat recipiunt, quidam dolum et culpam. Dolum tantum depositum et precarium; dolum et culpam, mandatum, commodatum, venditum, pignori acceptum, locatum, item dotis datio, tutelæ, negotia gesta; in his quidem et diligentiam. Societas et rerum communio, et dolum et culpam recipit. Sed hæc ita, nisi si quid nominatim convenerit, vel plus vel minus in singulis contractibus; nam hoc servabitur quod initio convenit. d. L. contractus, 23.

CONTRAHENTES.

Contrahentibus quod obstat, et successoribus eorum obstat. L. quod ipsis, 143.

CONVENTIO.

Conventio privatorum juri publico non derogat. L. neque pignus, 43, § 1.

Conventio legem dat contractui. d. L. contractus, 23 in med. Servabitur ergo de quo initio convenit. ibid.

Conventione privatorum, nec ex prætorio nec ex solemnijure quicquam immutandum est, quamvis causæ obligationum possint pactione immutari, et ipso jure, et per pacti conventi exceptionem. L. nec ex prætorio, 27.

CREDITOR.

Creditor nihil facit dolo qui suum recipit. L. nihil dolo, 129 in princ.

Creditor qui permittit rem venire, pignus dimittit. L. creditor qui, 158.

Creditores non fraudantur cum quid non acquiritur à debitore, sed cum quid de bonis diminuitur. L. non fraudantur, 134.

CRIMEN.

In crimen vis publicæ aut privatæ incidit, quicquid omnino per vim fit. L. hoc jure utimur, 152.

Crimen nullum patitur is qui non prohibet, cum prohibere non potest. L. nullum, 109.

CULPA.

Culpa est se immiscere rei ad se non pertinenti. L. culpa est, 36.

Culpa caret qui scit, sed prohibere non potest. L. culpa caret, 50.

Culpa sua damnum sentiens, non intelligitur damnum sentire. L. quod quis ex, 203.

Culpa nulla est ejus cui parere necesse sit. L. is damnum dat, 169 in princ.

Culpæ annumeratur imperitia. L. imperitia, 132.

D.

DAMNUM.

Damnum is dat qui jubet dare. *L. is damnum*, 169 in princ.

Damnum nemo facit, nisi qui id fecit quod facere jus non habet. *L. nemo damnum*, 151.

Damnum quod quis ex sua culpa sentit, sentire non intelligitur. *L. quod quis ex*, 103.

DARE. — DATUM.

Dati per errorem cujus repetitio est, ejus consulto dati donatio est. *L. cujus per*, 53.

DEBERE.

Debere se negantes, non prohibentur alia defensione uti, nisi lex impedit. *L. nemo qui*, 49.

Deberi ex pluribus causis idem nobis potest. *L. non ut ex pluribus*, 159.

Debet natura is quem jure gentium dare oportet, cujus fidem secuti sumus. *L. cum amplius*, 84.

DEBITOR.

Debitor esse desinit qui nactus est exceptionem justam, nec ab æquitate naturali abhorrentem. *L. Marcellus*, 66.

DEFENDERE.

Qui *defendit* rem alienam, nunquam locuples habetur. *L. qui rem alienam*, 166.

Defendere rem alienam invitus nemo cogitur. *L. invitus*, 156 in princ.

Defendere non videtur, non tantum qui latitat, sed et is qui, præsens, negat se defendere, aut non vult suscipere actionem. *L. non defendere*, 52.

DEFINITIO.

Definitio omnis in jure civili periculosa est. *L. omnis definitio*, 203.

DELICTUM.

Delicto ex suo meliorem suam conditionem nemo facit.

L. non fraudantur, 144, § 1.

Delictum duorum cum par est, semper oneratur petitor, et melior habetur possessoris causa. *L. cum par*, 154 in princ.

Delicti præteriti æstimatio nunquam ex post facto crescit. *L. omnis hæreditas*, 134, § 1.

DENEGARE.

Denegare ejus est actionem, qui possit et dare. *L. qui vetante*, 102, § 1.

DEPORTATIO.

Deportationis sententia ea sola aufert quæ ad fiscum perveniunt. *L. ea sola*, 97.

DESTINATIO ANIMI.

Destinatione animi quæ agenda sunt, non nisi vera et certa scientia perfici possunt. *L. in totum*, 76.

DIES.

Dies in obligationibus si non ponitur, præsentī die debetur. *L. in omnibus*, 14.

DISSOLVERE.

Dissolvitur quidque eo genere quo colligatum est. *L. nihil tam*, 35.

DIVIDERE.

Dividi quæ in partes non possunt, solida à singulis hæredibus debentur. *L. ea quæ*, 192 in princ.

DOLUS.

Dolo facit, qui petit quod redditurus est. *L. in condemnatione*, 173, § fin.

Dolus ne præstetur si convenerit, hoc bonæ fidei judicii contrarium non servatur. L. contractus, 23, vers. penult.

Doli exceptio non solet nocere his quibus voluntas testatoris non refragatur. L. qui cum alio, 19, § 1.

Dolo facere nullus videtur, qui suo jure utitur. L. nullus, 55.

Dolo carere non potest, qui imperio magistratus non paruit. L. non potest, 299.

Dolo non videtur exsequi, qui ignorat causam cur non debeat petere. L. qui in jus, 177, § 1.

De dolo cum excipitur petitoris, non datur talis replicatio petitori. L. cum par delictum, 156.

Dolo qui desierit possidere, pro possidente damnatur, quia pro possessione dolus est. L. qui dolo, 131.

Dolo malo facere non videtur, qui jussu judicis aliquid facit, quia parere necesse habet. L. non videntur, 167, § 1.

Dolo cujus malo factum est, quominus possideret vel haberet, ejus parem oportet esse conditionem cum eo qui quid possideat, vel habeat. L. parem esse, 150.

Dolum tutoris, neque in interdicto, neque in cæteris causis, pupillo nocere oportet; sive solvendo est, sive non est. L. neque in interdicto, 198.

Dolo nihil facit creditor qui suum recipit. L. nihil facit, 129 in princ.

Dolo qui fecit quominus haberet, pro eo semper habendus est ac si haberet. L. ad ea quæ, 157, § 1.

DOMUS.

Domo sua nemo extrahi debet. L. nemo de, 103.

Domum suam reficere cuique licet, dummodo alteri non officiat in quo jus non habet. L. domum suam, 61.

DONARE.

Donandi cui est jus, eidem et vendendi et concedendi est. *L. cujus est*, 163.

Donari videtur quod nullo jure cogente conceditur. *L. donari*, 82.

Donare cui non conceditur, probandum erit, nec si donationis causa consenserit ratam ejus voluntatem habendam. *L. cum quis*, 165, § 1.

DOS.

Pro *dotibus* respondendum in ambiguis est. *L. in ambiguis*, 85 in princ.

DUBIA. — DUBITATIO.

Dubia quoties interpretatio libertatis est, secundum libertatem respondendum erit. *L. quotiens dubia*. Vide et *L. in obscura*, 179.

In *dubiis*, benigniora semper sunt præferenda. *L. semper in dubiis*, 56.

In *re dubia*, benigniorem interpretationem sequi non minus justius est quam tutius. *L. ea quæ in*, 192, § 1.

Dubitationis tollendæ gratia quæ contractibus inseruntur, jus civile non lædunt. *L. quæ dubitationis*, 81.

E.

EFFECTUS.

Effectus cujus rei omnibus prodest, ejus et partes ad omnes pertinent. *L. cujus effectus*, 148.

ELIGERE.

Eligendum est quod minimum habet iniquitatis, quoties nihil sine captione investigari potest. *L. quotiens nihil*, 200.

EMPTOR.

Emptoris plerumque eadem causa esse debet circa petendum ac defendendum, quæ fuit auctoris. *L. invitus nemo*, 156, § 3.

ERRARE. — ERROR.

Errans consentire non videtur. *L. nihil consensui*, 116, § fin.

Error librarii, in transcribendis stipulationis verbis, nihil nocet quo minus et reus et fidejussor teneatur. *L. si librarius*, 92.

EVICTIO.

Quod *evincitur* in bonis non est. *L. quod evincitur*, 190.

EXISTIMATIO.

Existimationis causa, præponenda est si in duabus actionibus alibi major summa, alibi infamia est. *L. si in duabus*, 104.

EXPRESSA.

Expressa nocent; *non expressa* non nocent. *L. expressa*, 195.

EXPROMISSOR.

Expromissor alienæ rei nemo idoneus videtur sine satisfactione. *L. in eo quod plus*, 110, § 1.

EXTRAHERE.

Extrahi de domo sua nemo debet. *L. nemo de*, 103.

EXCEPTIO.

Exceptiones multo magis competunt eis quibus dantur actiones. *L. invitus*, 156. § 1.

Exceptio doli non solet nocere his quibus voluntas testatoris non refragatur. *L. qui cum alio*, 19, § 1.

Per *exceptionem pacti conventi* causæ obligationum mutari possunt. *L. nec ex prætorio*, 27.

F.

FACERE.

Facere qui debet, non faciens, videtur facere adversus ea, quia non facit; et qui facit quod facere non debet, non videtur facere quod jussus est. *L. qui non facit*, 121.

Fecisse adversus edictum proprie dicitur, qui vetante prætore fecit. *L. qui vetante*, 102.

Factum cuique suum, non adversario nocet. *L. factum*, 155 in princ.

Pro *facto* in omnibus causis accipitur id in quo per alium moræ sit, quominus fiat. *L. in omnibus*, 39.

Factum neque pacta, neque stipulationes possunt tollere. *L. verum est*, 31.

Factum judicis, quod ad officium ejus non pertinet, ratum non est. *L. factum*, 170.

Factum quod est, cum in obscuro est, ex affectione cujusque capit interpretationem. *L. rapienda*, 168, § 1.

FAMOSA JUDICIA.

Famosa judicia ubi æquiparantur, etsi summam impari rem habent, pro paribus accipiuntur. *L. si in duabus*, 104.

FIDEJUSSOR.

Fidejussores possunt allegare justam ignorantiam. *L. qui in alterius*, 42.

FILIUSFAMILIAS.

Filiusfamilias neque retinere, neque recuperare, neque adipisci possessionem rei peculiaris videtur. *L. filiusfamilias*, 93.

FISCUS.

Fisco quod obligamus, et vindicare interdum et alienare,

et servitutem prædio imponere possumus. *L. plerumque fit, 205 vers. et ideo.*

FOEMINÆ.

Fæminæ ab omnibus officiis civilibus vel publicis sunt remotæ. *L. 2.*

FRAUS. — FRAUDARE.

Fraudare eos qui sciunt et consentiunt nemo videtur. *L. nemo videtur, 145.*

De *fraude* cum disputatur generaliter, non quid habeat actor, sed quid per adversarium habere non potuerit, considerandum est. *L. generaliter, 78.*

Fraudis interpretatio semper in jure civili, non ex eventu duntaxat, sed ex consilio quoque desideratur. *L. fraudis, 79.*

FRUCTUS.

Fructus rei est, vel pignori dare licere. *L. fructus, 72.*

FURIOSUS.

Furiosi, vel ejus cui bonis interdictum sit, nulla voluntas est. *L. furiosi, 40.*

Furiosus nullum negotium contrahere potest. *L. in negotiis, 5 in fin.*

Furiosus absentis loco est. *L. ubi non voce, 124, § 1.*

Furiosorum in negotiis contrahendis alia causa habita est, alia eorum qui fari possunt, quamvis actum rei non intelligerent. *L. in negotiis, 5 in princ.*

Nam *furiosus* nullum negotium contrahere potest; *pupillus* omnia auctore tutore agere potest. *d. L. in fin.*

G.

GLADII POTESTAS.

Gladii potestatem sibi datam, vel cujus alterius coërci-

tionis, ad alium transferre nemo potest. *L. nemo potest, 70.*

GENUS.

Generi per speciem in toto jure derogatur, et illud potissimum habetur quod ad speciem directum est. L. in toto jure, 80.

GENERALIA.

Generalibus insunt specialia. L. semper, 147.

H.

HABERE.

Habere desiisse videri non potest, qui nunquam habuit. L. non potest, 208.

HÆREDITAS.

Hæreditas nihil aliud est quam successio in universum jus quod defunctus habuerit. L. hæreditas, 62.

Hæreditas eo pervenit quo tutela rediit, nisi cum foeminae hæredes intercedunt. L. quo tutela, 73 in princ.

Hæreditas omnis, quamvis postea adeatur, tamen cum tempore mortis continuatur. L. omnis hæreditas, 138 in princ.

Hæreditatem si nemo subit, omnis vis testamenti solvitur. L. si nemo, 181.

HÆRES.

Hæres esse non vult qui ad alium transferre voluit hæreditatem. L. non vult, 6.

Hæredi suo nemo plus commodi relinquit quam ipse habet. L. nemo plus, 120.

Hæredis loco habentur hi qui in universum jus succedunt. L. in pari causa, 128, § 1.

In *hæredem* totiens damus (actionem) de eo quod ad eum pervenit, quotiens ex dolo defuncti convenitur, non quotiens ex suo. *L. totiens*, 44.

In *hæredem* cum prætor dat actionem quatenus ad eum pervenit, sufficit, si vel momento ad eum pervenit ex dolo defuncti. *L. cum prætor*, 127.

Hæres ejusdem potestatis jurisque est cujus fuit defunctus. *L. hæredem*, 59.

Hæres sicut ex delicto defuncti teneri non debet; ita, nec lucrum facere, si quid ex ea re ad eum pervenit. *L. sicuti*, 38.

Hæres in solidum tenetur, in contractibus quibus doli præstatio vel bona fides inest. *L. hoc jure*, 152, § *fin.*

Hæredes duo pro solido uni esse non possunt. *L. quod contra*, 141, § *fin.*

Hæredum jura fere omnia perinde habentur, ac si continuo sub tempus mortis hæredes exstitissent. *L. omnia fere*, 193.

Hæredes, si agatur cum iis, non si agant, justam ignorantiam allegare possunt. *L. qui in alterius*, 42.

HOMINES.

Homines omnes quoad jus naturale æquales sunt. *L. quod attinet*, 32.

HONESTUM.

Honestum non est omne quod licet. *L. non omne*, 44 in *princ.*

I.

IGNORANS.

Ignorans quantum solvere debeat, non potest improbare videri. *L. non potest*, 99.

IGNORANTIA.

Ignorantiam justam fidejussores non minus quam hæredes allegare possunt. *L. qui in alterius*, 42.

IMPERITIA.

Imperitia culpæ adnumeratur. *L. imperitia*, 132.

IMPLETUM, vide CONDITIO.

IMPOSSIBILE.

Impossibile quod est, neque pacto, neque stipulatione potest comprehendi, ut utilem actionem aut factum efficere possit. *L. verum est*, 31.

Impossibilium nulla est obligatio. *L. impossibilium*, 184.

Quæ rerum natura prohibentur, nulla lege confirmari possunt. *L. ubi pignantia*, 188, § 1.

Impossibilia quæ dari sunt, vel quæ in rerum natura non sunt, pro non adjectis habentur. *L. ea quæ*, 135.

IMPRUDENTIA.

Imprudentiæ et ætati fere in omnibus poenalibus judiciis succurritur. *L. fere in omnibus*, 108.

IMPUBES.

Impubes ab omnibus officiis debet abstinere. *L. 2*, § 1.

IMPROBUS, vide IGNORANS.

INSTITUTIO.

Institutio quæ ab initio fuit inutilis, ex post facto non convalescit. *L. quæ ab initio*, 210.

INTENTIO.

Intentio ambigua, ita accipienda est ut res salva actori sit. *L. in contrahenda*, 172, § 1.

INTERESSE.

Intersit quatenus alicujus, in facto, non in jure consistit. *L. quatenus*, 24.

INTERPRETATIO.

Interpretandum est benignius in poenalibus causis. L. factum cuique, 155, § 1.

INTERVENIRE.

Intervenire pro se qui non prohibet, semper mandare creditur. L. semper qui, 60.

INVITUS.

Invitus rem nemo cogitur defendere. L. invitus, 156 in princ.

Invito non tribuitur quodcumque pro eo præstatur. d. L. invitus, 156, § fin.

Invitis alienare qui potest, multo magis et absentibus et ignorantibus potest. L. qui potest, 26.

IRACUNDIA.

Iracundiæ calore quod fit vel dicitur, non prius ratum est quam si perseverantia apparuerit iudicium animi fuisse. L. quicquid, 46.

JUDICATUM.

Judicata res pro veritate accipitur. L. res judicata, 207.

JUDICIA.

Judiciis in bonæ fidei ubicunque in arbitrium domini vel procuratoris ejus confertur conditio, pro boni viri arbitrio hoc est habendum. L. in personam, 22, § 1.

Factum à judice, quod ad officium ejus non pertinet, ratum non est. L. factum, 270.

JUDEX.

Judice auctore qui comparavit, bonæ fidei possessor est. L. qui auctore, 137.

JURA.

Jura sanguinis nullo jure civili dirimi possunt. L. jura, 8.

JUS.

Jure contracta, contrario jure pereunt. L. omnia quæ, 100.

Jus commune non lædunt quæ, dubitationis tollendæ gratia, in contractibus inseruntur. L. quæ dubitationis, 81.

Jus publicum qui sequitur, non capitur. L. nihil consensui, 116, § 1.

Juris plus eum habere cui fundus est legatus, quam hæredem aut ipsum testatorem si viveret, absurdum est. L. aliud est, 160, § 2.

Jus nostrum non patitur eundem in paganis et testato et intestato decessisse. L. jus nostrum, 7.

Jus in universum qui succedunt, hæredis loco habentur. L. in pari, 128, § 1.

Jure suo qui utitur, et ordinaria actione experitur, non videtur vim facere. L. factum cuique, 155, § 1.

Juris plus nemo ad alium transferre potest quam ipse habet. L. nemo plus, 54.

JUSSUS.

Jussu judicis qui aliquid facit, non videtur dolo malo facere, quia parere necesse habet. L. non videntur, 167, § 1.

Jussu alterius quod solvitur, pro eo est, quasi ipsi solutum esset. L. quod jussu, 180.

L.

LEGATARIUS, vide JUS. *In regula juris plus.*

LEGATUM.

Legata quæ, mortuis nobis, ad hæredem nostrum trans-eunt, eorum commodum per nos, his quorum in po-

testate sumus, eodem casu acquirimus; aliter atque, quod stipulati sumus. Nam et sub conditione stipulantes, omnimodo eis acquirimus, etiamsi liberatis nobis potestate domini, conditio existat. *L. quæ legata, 18.*

LEGITIMUS ACTUS.

Legitimi actus in totum vitiantur per temporis vel conditionis adjectionem expressam, non tacitam. *L. actus, 71.*

LEGE AGERE, *vide* AGERE.

LIBERALITAS.

Ex liberalitate qui conveniuntur, in id quod facere possunt condemnantur. *L. divus Pius, 28.*

LIBERTAS.

Libertati favendum in obscura manumittentis voluntate. *L. in obscura, 179.*

Libertas inæstimabilis res est. *L. libertas, 106.*

Libertas omnibus rebus favorabilior est. *L. libertas, 122.*

Libertatis atque necessitudinis infinita æstimatio est. *L. non est singulis, 176, § 1.*

Libertatis quoties dubia est interpretatio, secundum libertatem respondendum est. *L. quotiens, 20.*

LIBER.

Libero facto proficere non potest quod quis, dum servus est, egit. *L. quod quis, 146.*

LIBERTUS.

Libertum qui adquisierit, non est factus locupletior. *L. nemo prædo, 126, § 1.*

LIBELLUS.

Per *libellum* expediri non possunt, quæcunque causæ cognitionem desiderant. *L. omnia quæ, 71.*

LIBERI.

Liberis sine decessisse non videtur qui uxorem prægnantem reliquit. L. si quis, 187.

LIBERARI.

Liberamur fere iisdem modis quibus obligamur. L. fere quibuscunque, 153.

Liberatus si quis sit obligatione, potest videri cepisse. L. si quis, 115.

LICET, vide HONESTUM.

LIS.

Litem qui contestati sunt, eorum conditio non solet deterior fieri, quam si non, sed plerumque melior. L. non solet, 86.

Litem post contestatam hæredi quoque prospicitur, et hæres tenetur ex omnibus causis. L. nemo enim, 87.

LOCUPLES.

Locupletiore neminem fieri cum alterius detrimento et injuria jure naturæ æquum est. L. jure naturæ 206.

Locuples nunquam habetur qui rem alienam defendit. L. qui rem, 166.

LUCRUM.

Lucrum facere hæres, si quid ex delicto defuncti ad eum pervenit, non debet. L. sicuti pœna, 38.

Lucri utriusque causa quotiens ratio vertitur, is præferendus est, cujus in lucrum causa tempore præcedit. L. quotiens utriusque, 98.

Lucri quod facturus est, vel is qui petit, vel is à quo petitur, in eo durior causa petitoris. L. in eo quod, 33.

Lucro adventitio favere non est melius in re obscura, sed repetitioni. L. non debet, 41, § 1.

Lucrum ex qua persona quis capit, ejus factum præstare debet. L. ex qua persona, 149.

Lucro de duorum cum quæritur, melior est causa possidentis. L. nemo prædo, 126, § 2.

M.

MAGISTRATUS.

Per magistratum quod publice fieri possit, non est singulis concedendum, ne occasio sit majoris tumultus faciendi. L. non est singulis, 176.

Magistratus imperio qui non paruit, dolo carere non potest. L. non potest dolo, 199.

MAJOR.

Majorem per partem quod publice fit, ad universos refertur. L. aliud est, 160, § 1.

MANDARE.

Mandare semper creditur qui non prohibet pro se intervenire. L. semper qui non, 60.

Mandati actione obstringitur, etsi quis ratum habuerit. d. L. semper qui.

Qui mandat, et dejicit. L. hoc jure utimur, 152, § 1.

Mandato in maleficiis ratihabitio comparatur. d. L. hoc jure utimur, 152, § 2.

MENSES.

Mensium duorum, ubi lex fecit mentionem, et qui sexagesimo primo die venerit audiendus est. L. ubi lex, 101.

METUS.

Metus et vis, nihil tam consensui contrarium. L. nihil consensui, 116 in princ.

Metum comprobare contra bonos mores est. d. loco.

MINUS, *vide* PLUS.

Minus semper inest in eo quod plus est. *L. in eo quod*,
110 *in princ.*

Minus est actionem habere, quam rem. *L. minus est*,
204.

MINIMUM.

Minimum quod est, semper in obscuris sequimur. *L. 9.*

MORA.

Moram facere non videtur qui sine dolo malo ad judicem provocat. *L. qui sine dolo*, 63.

Mora sua unicuique nocet, quod et in duobus reis promittendi observatur. *L. in condemnatione*, 173, § *penult.*

Mora nulla intelligitur ibi fieri, ubi nulla petitio est. *L. nulla*, 88.

Mora, quominus fiat in quo per alium fit, id in omnibus causis pro facto accipitur. *L. in omnibus*, 39.

MULIER.

Mulieribus tunc succurrendum est cum defenduntur, non ut facilius calumnientur. *L. in eo quod*, 110, § *fin.*

MUTARE.

Mutare consilium nemo potest in alterius injuriam. *L. nemo potest*, 75.

Mutatio temporaria jus provinciæ non innovat. *L. nemo*, 123, § 1.

Mutandum nihil facile ex solemnibus; tamen ubi æquitas evidens esse possit, subveniendum est. *L. etsi nihil*, 183.

MUTUS.

Mutus, si intellectum habet, potest videri respondere ubi non voce, sed præsentia opus est. Idem de surdo:

hic quidem et respondere potest. *L. ubi non voce,*
124 *in princ.*

N.

NATURA.

Natura rerum quæ prohibentur, nulla lege confirmata
sunt. L. ubi pugnancia, 188.

NECESSITAS.

Propter necessitatem quæ recepta sunt, non debent in
argumentum trahi. L. quæ propter, 162.

NEGANTES.

Negantes se debere, non prohibentur alia defensione
uti, nisi lex impedit. L. nemo ex his, 43 in princ.

NECESSITUDO.

Necessitudinis et libertatis infinita est æstimatio. L. non
est, 176, § 1.

NEMO.

Nemo plus juris in alium transferre potest quam ipse
habet. L. nemo plus, 54.

NOLLE. — NON NOLLE.

Nolle ejus est qui potest velle. L. 3.

Non nolle ejus est qui potest velle. d. L. 3.

NOSTRUM.

Nostrum ex pluribus causis idem esse non potest. L. non
ut ex, 159.

Nostrum quod est, sine facto nostro ad alium transferri
non potest. L. id quod nostrum, 11.

NUPTIÆ.

Nuptias non concubitus, sed consensus facit. L. nup-
tias, 30.

O.

OBLIGATIO. — OBLIGARE.

Obligatio verborum, verbis tollitur; nudi consensus obligatio, contrario dissensu dissolvitur. *L. nihil tam naturale*, 35.

Obligatio nulla valet efficere ut id alicujus fieret quod nullius esse potest. *L. quod nullius*, 182.

Obligatione si quis liberatus sit, potest videri cepisse. *L. si quis*, 115 in princ.

Obligationibus in omnibus in quibus dies non ponitur, præsenti die debetur. *L. in omnibus*, 14.

Obligatio nulla cadit in personam servilem. *L. in personam*, 22 in princ.

Obligatio nulla est impossibilium. *L. impossibilium*, 185.

Obligationum causæ pactione possunt mutari et ipso jure, et per pacti conventi exceptionem. *L. nec ex prætorio*, 27.

Nemo obligatur ideo, quia recepturus est ab alio quod præstiterit. *L. nemo ideo*, 171.

P.

PACTIO. — PACTUM.

Pactione obligationum causæ, vide *Obligationum causæ*.

Pactionibus privatorum, actionum modus, vel lege, vel per prætorem introductus, non informatur, nisi, tum cum inchoatur actio, inter eos convenit. *L. nec ex prætorio*, 27 in fin.

Nec pacta nec stipulationes, factum possunt tollere. *L. verum est*, 31.

Pacto enim quod impossibile est comprehendere non potest, ut utilem actionem aut factum efficere possit. d. L. verum est, 31.

PARERE.

Parere cui necesse est, ejus nulla culpa est. L. is damnum dat, 169 in princ.

PARS, vide et MAJOR PARS.

Partes ejus ad omnes pertinent cujus effectus omnibus prodest. L. cujus effectus, 148.

PECULIARIS RES.

Peculiaris rei possessionem filiusfamilias neque retinere, neque recuperare, neque adipisci videtur. L. filiusfamilias, 93.

PENDERE.

Quod pendet non est pro eo quasi sit. L. is damnum, 169, § 1.

PERSEQUI.

Persequendo nemo deteriore causam suam facit, sed meliorem. L. nemo enim, 87.

PERSONALE BENEFICIUM, vide BENEFICIUM.

PERSONÆ.

Personæ quæ in id quod facere possunt damnantur, in totum quod habent excuti non debent, sed earum ratio habenda, ne egeant. L. in condemnatione, 173 in princ.

PETERE. — PETITIO. — PETITOR.

Peti nihil potest ante id tempus quo per rerum naturam persolvi possit. L. nihil peti, 186 in princ.

Peti non potest, nisi solvendi tempore, obligationi adjecto, præterito. d. L. nihil peti, 186 in fin.

A petitione per exceptionem qui removetur, cepisse non videtur. L. non videtur, 13.

Petitoris causa durior est, in eo quod vel is qui petit, vel is à quo petitur, lucri facturus est. L. in eo, 33.

PIGNUS.

Pignori dare licere fructus rei est. L. fructus rei, 72.

PLERUMQUE.

Plerumque fit ut etiam ea quæ nobis abire possunt, perinde in eo statu sint atque si abire non possent. L. plerumque, 205.

PLUS.

Plus cui licet, quod minus est, non debet non licere. L. non debet, 21.

Plus juris ad alium transferre nemo potest quam ipse habet. L. nemo plus, 54.

Plus quod sit in eo semper inest, et minus. L. in eo quod, 110 in princ.

POENA.

Pœnæ nomine quod à quoquo exactum est, id eidem restituere nemo cogitur. L. quod à quoquo, 46.

Pœnam petere permitti illi debet qui in ipsam non incidit. L. cum par delictum, 154, § 1.

POENALIS ACTIO.

Pœnales actiones de eadem re concurrentes, nunquam alia aliam consumit. L. nunquam, 130.

Pœnalibus ex causis non solet in patrem de peculio actio dari. L. ex pœnalibus, 58.

POENALIA JUDICIA.

Pœnalia judicia semel accepta, in hæredes transmitti possunt. L. pœnalia judicia, 164.

POSSIDERE. — POSSESSOR.

Possidere qui dolo desierit, pro possessore damnatur, quia pro possessione dolo est. L. qui dolo, 131.

Possidentis quid, vel habentis, parem oportet esse con-

ditionem, atque ejus cujus dolo malo factum sit, quominus possideret vel haberet. *L. parem esse, 150.*

Possessor in pari causa, potior haberi debet. L. in pari causa, 128.

Possidentis causa melior est, cum de duorum lucro quaeritur. L. nemo prædo, 120, § fin.

Possidere non videtur qui possidetur. L. qui in servitute.

Ut possessio nulla nisi animo et corpore acquiri potest, ita nec amitti. L. fere quibuscunque, 153.

POSSE.

Qui potest facere ut possit conditioni parere, jam posse videtur. L. qui potest, 174, § 1 in princ.

POTESIAS.

Potestatem gladii sibi datam, vel cujus alterius coercitionis, nemo potest ad alium transferre. L. nemo potest, 70.

PRÆDO.

Prædo nemo est qui pretium numeravit. L. nemo prædo, 126 in princ.

PRÆTOR.

Prætor ibi desideratur ubicunque causæ cognitio est. L. ubicunque, 105.

Prætoze vetante qui fecit, hic adversus edictum fecisse proprie dicitur. L. qui vetante, 102 in princ.

Prætor bonorum possessorem, hæredis loco, in omni causa habet. L. prætor bonorum, 117.

PRINCIPALIS.

Principalis causa cum non consistat, plerunque ne ea quidem quæ sequuntur locum habent. L. cum principalis, 178, et L. nihil dolo, 129, § 1.

PRIVATI.

Privatorum conventionē, nec ex prætorio, nec ex solemni jure quicquam immutandum est. L. nec ex prætorio, in princ.

Privatorum pactionibus actionum modus, vel lege vel per prætorem introductus, non infirmatur, nisi, tunc cum inchoatur actio, inter eos convenit. d. L. nec ex prætorie.

Privatorum conventio juri publico non derogat. L. neque pignus, 45, § 1.

PRIVILEGIA.

Privilegia quædam causa sunt, quædam personæ; et ideo quædam ad hæredem transmittuntur quæ causæ sunt, quæ personæ ad hæredem non transeunt. L. privilegia, 196.

PROHIBERE.

Non prohibens, cum prohibere non potest, nullum crimen patitur. L. nullum crimen, 109.

PROVOCANS.

Provocans sine dolo malo ad judicem, non videtur moram facere. L. qui sine dolo, 63.

PUBLICUM JUS, vide JUS PUBLICUM.

PUGNANTIA.

Pugnantia inter se in testamento ubi juberentur neutrum ratum est. L. ubi pugnantia, 188 in princ.

PUPILLUS.

Pupillus omnia, tutore auctore, agere potest. L. 5.

Pupillo dolum tutoris, neque in interdicto, neque in cæteris causis nocere oportet, sive solvendo est, sive non est. L. neque in interdicto, 198.

Pupillus nec velle nec nolle in ea ætate, nisi apposita

tutoris auctoritate, creditur. *L. pupillus nec velle*, 189.

Pupillus pati non posse intelligitur. *L. in eo quod plus*, 110, § 2.

Pupillus qui proximus pubertati est, et furandi et injuriæ faciendæ est capax. *L. pupillum*, 111 in princ.

R.

RARO.

Raro quæ accidunt, non temere in agendis negotiis computantur. *L. ea quæ raro*, 64.

RATIHABITIO.

Ratihabitio in mandato comparatur maleficio. *L. hoc jure*, 152, § 2.

Ratum si quis habuerit quod gestum est, actione mandati obstringitur. *L. semper qui*, 68 in fin.

RECIPERE.

Receptum contra rationem juris quod est, non est producendum ad consequentiam. *L. quod contra*, 141.

Recepta propter necessitatem non debent in argumentum trahi. *L. quæ propter*, 162.

Recepturus quia ab alio, nemo ideo obligatur. *L. nemo ideo*, 171.

REFICERE.

Reficere domum suam cuique licet, dum non officiat alteri in quo jus non habet. *L. domum*, 61.

REGULA.

Regula est quæ rem quæ est breviter enarrat. *L. 1.*

Regula ex jure, non jus ex regula, sumitur. *d. L. 1.*

Regula quasi causæ conjectio est. *ibid.*

Regula, simul atque in aliquo vitiata est, perdit officium suum. *d. L. 1.*

REPETITIO.

Repetitioni in re obscura favere melius est, quam adventitio lucro. *L. non debet, 41, § 1.*

REPUDIARE.

Repudiare non potest quod quis, si velit, habere non potest. *L. cum potest, 174, § 1.*

RES.

Res judicata, pro veritate est. *L. res judicata, 207.*

Res peculiaris, vide *Peculiaris*.

Rem ad recuperandam qui habet actionem, is rem ipsam habere videtur. *L. is qui actionem, 15.*

Rei suæ neque pignus, neque depositum, neque precarium, neque locatio consistere potest.

RESTITUTIO.

Restitutionis verbum cum lege invenitur, etsi non specialiter de fructibus additum, tamen et fructus sunt restituendi. *L. in condemnatione. 173, § 1.*

REUS.

Rei favorabiliores potius habentur, quam actores. *L. favorabiliores, 125.*

Reo quod non permittitur, actori licere non debet. *L. non debet, 41 in princ.*

S.

SANGUIS.

Sanguinis jura nullo jure civili dirimi possunt. *L. jura sanguinis, 8.*

SERMO.

Sermo idem, quoties duas sententias exprimit, ea potis-

simum excipiat quæ rei gerendæ aptior. *L. quotiens idem*, 67.

SCRIPTA. — SCRIPTURA.

Scripta in testamento ita ut intelligi non possint, perinde sunt ac si scripta non essent. *L. quo tutela*, 73, § 3.

Scriptoris error, vide *Librarius*.

Scripturas non solent vitare ea quæ abundant. *L. non solent*, 95.

SERVUS. — SERVITUS.

Servitutem mortalitati fere comparamus. *L. servitutem*, 209.

In *servitute* qui est, non usucapit. Nam cum possideatur, possidere non videtur. *L. qui in servitute*, 118.

Servis ignoscitur ad ea quæ non habent atrocitatem facinoris vel sceleris, si vel dominis, vel his vice qui dominorum sunt, velut tutoribus et curatoribus obtemperaverint. *L. ad ea quæ*, 157 in princ.

Servi, quod ad jus civile attinet, pro nullis habentur: non tamen et jure naturali. *L. quod attinet*, 32.

Servos per nostros conditio nostra melior fieri potest, non deterior. *L. melior conditio*, 133.

Servus intervenire non potest in his quæ leges desiderant officium fieri per personas liberas. *L. in his quæ*, 175 in princ.

Servilem in personam nulla cadit obligatio. *L. in personam*, 22 in princ.

Servus dum est quod quis gessit, proficere libero facto non potest. *L. quod quis*, 146.

Cum servo nulla est actio. *L. cum servo*, 107.

Servus reipublicæ causa abesse non potest. *L. servus*,
211.

SENTENTIA.

Sententia deportationis ea sola aufert quæ ad fiscum perveniunt. *L. ea sola*, 97.

SOCIUS.

Socii mei socius, socius meus non est. *L. consilii*, 47,
§ 1.

SOLEMNIA.

Ex *solemnibus* nihil facile mutandum: tamen, ubi æquitas evidens poscit, subveniendum est. *L. etsi nihil*,
183.

SOLIDUM.

Solida à singulis hæredibus debentur ea quæ in partes dividi non possunt. *L. ea quæ in*, 192 in princ.

SOLVERE.

Solvere quantum debet qui ignorat, improbus videri non debet. *L. non potest*, 99.

Solvendo videri eum qui defenditur nemo dubitat. *L. nemo dubitat*, 95.

Solvendi tempus cum obligationi additur, nisi eo præterito peti non potest. *L. nihil peti potest*, 186 in fin.

Solutum cum est amplius quam debebatur, cujus pars non invenitur quæ repeti possit, totum esse indebitum intelligitur, manente pristina obligatione. *L. cum amplius*, 84 in princ.

SPECIALIA.

Specialia semper insunt generalibus. *L. semper*, 147.

STIPULARI. — STIPULATIO.

Stipulatus qui exceptione potest removeri, non videtur accepisse. *L. si quis*, 115, § 1.

In *stipulationibus* et cæteris contractibus id semper

sequimur quod actum est; aut si id non apparet, erit consequens, id sequamur quod in regione in qua actum est, frequentatur. Quid si neque mos regionis appareat, quia varius fuit, ad id quod minimum est, redigenda summa est. *L. semper in stipulationibus*, 34.

Stipulantes sub conditione omnimodo iis acquirimus quorum in potestate sumus, etiamsi liberati nobis dominica potestate conditio existat. *L. quæ legata*, 18 *in fin.*

Stipulatus sub conditione filiusfamilias si fuerit emancipatus, deinde extiterit conditio, patri actio competit. *d. L.*

In stipulationibus, id tempus spectatur quo contrahimus. *L. non omne*, 144, § 1.

In stipulationibus, tempus promissoris gratia adjicitur. *L. cum tempus*, 17 *in fin.*

Nec stipulationes nec pacta factum tollere possunt. *L. verum est*, 31 *in princ.*

Stipulatione enim aut pacto, quod impossibile est comprehendere non potest, ut utilem actionem aut factum efficere possit. *d. L. verum est*, *in fin.*

SUCCEDERE. — SUCCESSOR.

Succedentes in universum jus, hæredis loco habentur. *L. in pari causa*, 128, § 1.

Succedens in dominium vel jus alterius, jure ejus uti debet. *L. qui in jus*, 177 *in princ.*

Successio, quoties alicui duplici jure defertur, repudiato jure novo, quod ante defertur, superest vetus. *L. quotiens*, 91.

Successoribus etiam obstabit quod ipsis qui contraxerunt obstat. *L. quod ipsis*, 143.

Successores in contractibus ex dolo eorum quibus successerunt, non tantum in id quod pervenit, verum etiam in solidum tenentur; hoc est, unusquisque pro ea parte qua hæres est. *L. ad ea quæ, 157, § fin.*

Non debeo melioris conditionis esse quam auctor meus, à quo jus in me transit. *L. in his quæ, 175, § 1.*

Per *successionem* quamvis longissimam, qui defuncto hæredes extiterunt, non minus hæredes sunt quam qui principaliter hæredes existunt. *L. qui per successionem, 194.*

Succedenti in alius locum, non est æquum ei nocere, quod adversus eum nocuit in cujus locum successit. *L. invitus nemo, 156, § 2.*

SURDUS.

Surdus, si intellectum habet, ubi non voce sed præsentia opus est, potest videri respondere; imo et respondere potest. *L. ubi non voce, 124 in princ.*

SUUM.

Suum qui recipit nihil dolo facit creditor. *L. nihil dolo, 129 in princ.*

T.

TACITA:

Non expressa non nocent, expressa nocent. *L. expressa nocent, 195.*

Tacite nonnunquam quædam recipiunt, quæ aperte comprehensa vitium afferunt. *L. actus legitimi, 77 in med.*

Tacens non utique fatetur; sed tamen verum est eum non negare. *L. qui tacet, 142.*

TEMPORARIA PERMUTATIO.

Temporaria permutatio jus provinciæ non innovat. *L. nemo alieno*, 123, § 1.

TEMPUS.

Tempus cum in testamento adjicitur, credendum pro hærede adjectum; nisi alia mens fuerit testatoris. *L. cum tempus*, 17.

Tempus solvendi cum obligationi additur, nisi eo præterito peti non potest. *L. nihil peti*, 186 in fin.

TESTAMENTUM.

In *testamento* ubi pugnantia inter se juberentur, neutrum ratum est. *L. ubi pugnantia*, 188.

Testamentum quandiu potest valere, tamdiu legitimus non admittitur. *L. quandiu possit*, 89.

In *testamentis* plenius voluntates testantium interpretamur. *L. in testamentis*, 12.

In *testamento* quæ scripta sunt ita ut intelligi non possint, perinde sunt ac si scripta non essent. *L. quo tutela*, 73, § 3.

In *testamento* cum *tempus* adjicitur, credendum est pro hærede adjectum, nisi alia fuerit mens testatoris. *d. L. cum tempus*, 17.

Ex *testamento* quæ proficiscuntur, ita statum eventus capiunt, si initium quoque sine vitio ceperint. *L. omnia quæ*, 201.

TESTATOR. TESTATUS.

Testatoris voluntas quibus non refragatur, his non solet exceptio doli nocere. *L. qui cum alio*, 19, § 1.

Testato et *intestato*; eundem in paganis decessisse jus nostrum non patitur; earumque rerum inter se naturaliter pugna est. *L. jus nostrum*, 7.

TIMOR VANUS, vide VANUS TIMOR.

TOTUM.

In toto et pars continetur. L. in toto, 113.

TRANSFERRE.

Transferre in alium nemo plus juris potest quam ipse habet. L. nemo plus, 54.

Transferri ad alium sine facto nostro non potest id quod nostrum est. L. id quod nostrum, 11.

TUTELA.

Tutela quo rediit, eo hæreditas pervenit, nisi cum fœminæ hæredes intercedunt. L. quo tutela, 73 in princ.

TUTOR.

Tutorem dare nemo cuiquam potest, nisi ei quem suis in hæredibus, cum moritur, habuit habiturusve esset si vixisset. d. L. quo tutela, 73, § 1.

Tutoris dolum, neque in interdicto, neque in cæteris causis, pupillo nocere oportet, sive solvendo est, sive non est. L. neque in interdicto, 198.

Tutoris auctoritas in eo necessaria est quod animi judicio fit. L. pupillus, 189 in fin.

U.

UXOR.

Uxorem prægnantem si quis reliquit, non videtur sine liberis decessisse. L. si quis prægnantem, 187.

V.

VANUS TIMOR.

Vani timoris justa excusatio non est. L. vani, 184.

VELLE.

Velle qui potest, ejus est non nolle. L. 3.

Velle non creditur qui obsequitur imperio patris vel domini. *L. 4.*

VENDITIO. — VENDERE.

Venditio imaginaria est, pretio non accedente. *L. imaginaria, 16.*

Venditione in contrahenda pactum contra venditorem interpretandum est. *L. in contrahenda, 172 in princ.*

Vendere aliud est, aliud venditioni consentire. *L. aliud est, 160 in princ.*

Vendendi et concedendi jus est cujus est donandi. *L. cujus est, 163.*

VIS, *vide et* JUS, et METUS, CRIMEN

Vi factum id videtur esse qua de re quis, cum prohibetur, fecit; clam, quod quisque cum controversiam haberet habiturumve se putaret, fecit. *L. quo tutela, 73, § 2.*

VITIOSUM.

Vitiosum quod initio est, non potest tractu temporis convalescere. *L. quod initio, 29.*

VOLUNTAS, *vide et* TESTAMENTUM et FURIOSI.

Voluntate in obscura manumittentis, favendum libertati. *L. in obscura, 179.*

FINIS.

Institutiones Justiniani

Paris 1805

J.rom.f. 125

urn:nbn:de:bvb:12-bsb10566339-6